

S. FUZAILOV, M. XUDOYBERGANOVA,
SH. YO'LDOSHEVA

ONA TILI

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARINING
3- SINFI UCHUN DARSLIK

14- nashri

*O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi
tasdiqlagan*

„O'QITUVCHI“ NASHRIYOT-MATBAA IJODIY UYI
TOSHKENT — 2016

UO‘K: 811.512.133 (075)
KBK 81.2 O‘zb-922
F 96

Taqrizchilar:

Muhabbat Qurbonova — filologiya fanlari doktori, professor;
Xonim Egamberdiyeva — Toshkent viloyati, XTBM metodisti;
Shahnoza Yo‘ldosheva — Farg‘ona viloyati, Marg‘ilon shahar,
1- DIUM boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi.

SHARTLI BELGILAR

— mavzu

— qoida

— o‘ylab ko‘ring

• — tushirib qoldirilgan harf

•• — tushirib qoldirilgan qo‘shimcha

••• — tushirib qoldirilgan so‘z

— uyga vazifa

— darsning tugashi

**Respublika maqsadli kitob jamg‘armasi mablag‘lari
hisobidan chop etildi.**

ISBN 978-9943-02-950-7

© „O‘qituvchi“ nashriyoti, 1998
© „O‘qituvchi“ NMIU, 2012
© S. Fuzailov va b.

TAKRORLASH

NUTQ. GAP. SO‘Z

1- mashq. Rasmni kuzating.

Rasm asosida og‘zaki hikoya tuzing. Hikoyangizga sarlavha toping.

? Nutq nima?

2- mashq. O‘qing.

Qishlog‘imizda katta maktab bor. Men shu maktabda o‘qiyman. Maktabimiz bog‘ yaqinida joylashgan. Biz o‘qishdan bo‘sh paytlarimizda bog‘bonlarga yordam beramiz.

Gaplar bir-biridan qanday ajratilgan? Gaplar nimalardan tuzilgan?

Oxirgi gapni ko‘chiring. Yozganingizni kitobdan tekshiring.

? Nutq nimalardan tuziladi?

Nutq — gaplar orqali bildirilgan fikrdir. Nutq gaplardan, **gap** esa soʻzlardan tuziladi.

3- mashq. Yozgi ta'tilda eng qiziq o'tgan kuningiz haqida soʻzlab bering. Fikringizni 3—4 ta gap bilan yozma ifodalang.

4- mashq. O'qing. Matnda nechta gap bor?

Kishilar soʻzlaydilar. Soʻzlash orqali bir-birlari bilan munosabatda boʻladilar. Bola soʻzlashni atrofdagi kishilardan oʻrganadi. Soʻzlash orqali u atrofdagi kishilarga oʻz fikrini bildiradi.

Faqat insonlarga soʻzlashishni biladilar.

Matnga sarlavha toping va koʻchirib yozing.

5- mashq. O'qing. Matnda nechta gap borligini aniqlang.

O'lkamizda yalpiz, isiriq, kiyiko't va boshqa o'simliklar o'sadi bu o'simliklarni dorivor o'simliklar deyishadi dorivor o'simliklar inson hayotida katta ahamiyatga ega ular yig'ilib, dori-darmon tayyorlash korxonasi topshiriladi.

Ko'chiring. Gaplarni bosh harf bilan boshlab, oxiriga nuqta qo'yishni unutmang.

Gap qanday belgilarga ega?

6- mashq. O'qing.

MOHIR QO'LLAR

Maktabimizda „Mohir qo'llar“ to'garagi bor men ham to'garakka qatnashaman to'garakda biz bichish-tikish

ishlarini va kashta tikishni o'rganyapmiz sen qanday to'garakka qatnashyapsan unda nimalar o'rgatiladi

Har bir gapning tinish belgisini qo'yib ko'chiring.

7-mashq. Topishmoqlarni o'qing, javoblarini ayting.

Har bir ishni besh o'rtoq,
Bajarar ahil, inoq.

Ikki yaproq bir tanda,
Kezar yozda chamanda.

Har bir topishmoq nechta so'zdan tuzilgan?

Topishmoqlarni javobi bilan yozing. Javobingizni lug'atdan tekshiring. Imlosini yodda tuting.

Matn nima?

8-mashq. Chap va o'ng tomondagi gaplarni qiyoslang. Qaysi ustunda alohida-alohida gaplar, qaysi ustunda matn berilgan?

1. O'quvchilar sayohatga boradilar. 2. Biz kitobni sevamiz. 3. Men yozda qishloqqa bordim.

Kuz keldi. Bog'da turli mevalar pishdi. Tabiat bizga ko'p narsalarni hadya etdi.

Matnga sarlavha toping va ko'chiring. Yozganlaringizni kitobdan tekshiring.

Matn —

- nutqning yozma shakli.
- mazmun jihatdan bog'langan gaplar.
- gaplardan tuziladi.

9- mashq. Rasmni kuzating. Bolalar nima ish qilayotganlari haqida mazmunan bir-biriga bog‘langan gaplar tuzing va yozing.

 10- mashq. „Uy ishlariga yordam“ mavzusida 5 — 6 ta gapdan iborat matn tuzing.

11- mashq. O‘qing. Matnga sarlavha toping.

Bir ayol savatda olma ko‘tarib borardi. Savatdagi olmalardan biri yerga tushib qoldi. Ayol buni sez-madi. Ayolning orqasidan kelayotgan bola olmani se-kingina olib, cho‘ntagiga soldi.

Bola ayolning yonidan o‘tib ketayotganda, ayol uni to‘xtatib, savatdagi olmalardan birini unga uzatdi. Bo-la olmani olmad. Cho‘ntagidagi olma olov bo‘lib ta-nasini kuydirayotgandek bo‘ldi. U cho‘ntagidagi ol-mani olib, savatga tashladi va yugurib ketdi.

Ayol hayron bo‘lib, uning orqasidan qarab qoldi. Bola uyiga kelib, rosa yig‘ladi.

Bola uyiga kelib nega yig‘ladi? Fikringizni 2—3 ta gap bilan yozma ifodalang.

Matnda gaplar mazmun jihatdan bog'lanadi.

12- mashq. O'qing. Matnga sarlavha toping.

Sinfimizdagi o'quvchilar bir-birlari bilan juda ahil. Ular juda yaxshi o'qiydilar, quvnoq ashulalar aytishadi. Tanaffus vaqtida qiziqarli o'yinlar o'ynaydilar.

Sinfimiz o'g'il-qizlari — yoqimtoy bolalar. Ular maktabni sevishadi, kattalarni hurmat qilishadi.

Sarlavha qo'yib, matnni ko'chiring. *Ahil, aytishadi, ashula, sevishadi* so'zlariga ma'nodosh so'zlar toping.

Matnga sarlavha topish mumkin.

13- mashq. O'qing.

KUZ

Havo **mayin**, **osmon** tip-tiniq,
Ochilibdi gullar rang-barang.
Ariqlarning tubi ko'rinar,
Daraxtlarning **bargi quyoshrang.**

Shukrullo

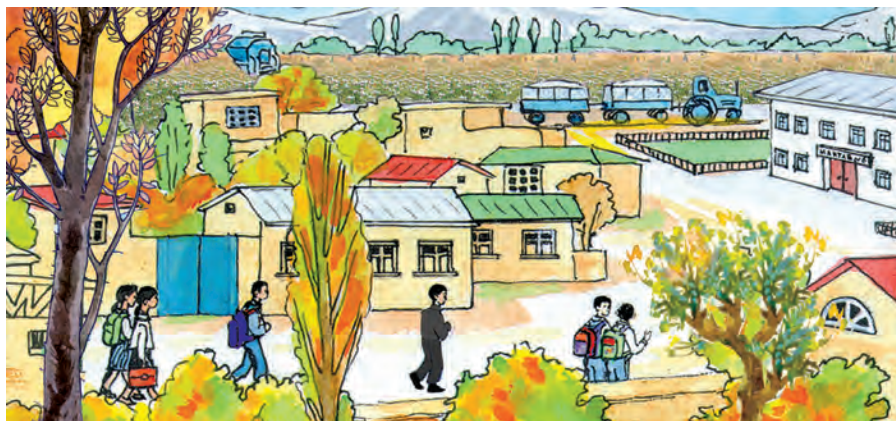
She'ni yoddan yozing.

Ajratib ko'rsatilgan so'zlarga so'roq bering.

So'zlar kim?, nima?, qanday?, qanaqa?, nima qildi?, nima qilyapti?, nima qiladi? kabi so'roqlarga javob bo'ladi.

14- mashq. Rasmni kuzating. Unda yilning qaysi fasli tasvirlanganini yozing. Hikoyangizda ma'nosiga ko'ra qanday so'zlardan foydalandingiz?

15- mashq. So'zlarni o'qing va ularning har biriga so'roq bering. Har bir so'z nimani ifodalayotganini ayting.

Maktab, yashil, boshlayapti, ishchi, yozdi, qog'oz, keng, vazifa, oppoq, o'qiyapti, soat, chizadi, kichik, xirmon, ishlaydi, gulzor, chiroyli.

1-ustunga shaxs-narsa nomini bildirgan so'zlarni, 2-ustunga shaxs-narsa belgisini ifodalagan so'zlarni, 3-ustunga shaxs-narsaning harakatini bildirgan so'zlarni yozing.

Gaplar so'zlardan tuziladi.

Kim?, nima? so'roqlari shaxs-narsa nomini bildiruvchi so'zlarga beriladi. Shaxs-narsa belgisini ifodalaydigan so'zlar qanday?, qanaqa? so'roqlariga javob bo'ladi. Nima qildi?, nima qilyapti?, nima qiladi? so'roqlari shaxs-narsaning harakatini bildiradigan so'zlarga beriladi.

16- mashq. So'roq so'zlarning o'rniga berilgan so'zlardan mosini qo'yib o'qing. Ular nimani ifodalashini ayting.

(Qanday?) shahar, (qanaqa?) ayiq, (qanday?) shamol, (qanaqa?) yo'l, (qanday?) garm-dori, (qanaqa?) kaptar, (qanday?) qo'zichoq, (qanday?) osmon, (qanday?) daraxt, (qanaqa?) mushuk, (qanday?) suv.

Foydalanish uchun so'zlar: *tiniq, jajji, oq, katta, kuchli, qo'ng'ir, tekis, ko'm-ko'k, qizil, qora, yam-yashil, sho'x.*

17- mashq. O'qing.

Osmonda **oq, qora bulutlar ko'rinadi. Daraxt-larning barglari yashil, sariq va qizg'ish** rangda **tovlanadi.** Shoxdan shoxga uchib yurgan **sayroqi qushlar ko'rinmaydi. Bog'lar** huvullab qolgan. Dehqonlar kuzgi hosilni tezroq yig'ib olishga **shoshil-yaptilar.**

Ajratib ko'rsatilgan so'zlarga so'roq bering. Ular nimani bildirayotganini ayting. Matnga sarlavha qo'yib ko'chiring va yozganlaringizni tekshiring.

18- mashq. She'riy parchani o'qing.

Savol tushdi o'rtaga:
„Kimga nima yoqadi?“
O'yga cho'mib bolalar
Bir-biriga boqadi.

Erkin Qambar

Sizga nima yoqadi? Fikringizni yozma bayon qiling. Tuzgan matningizga mos sarlavha qo'ying.

 19- mashq. Topishmoqlarni o'qing, javobini yozing. Yozganlaringizning imlosini lug'atdan tekshiring.

Qora parda ochildi,
Shildirab suv sochildi.

G'it-g'it deydi, ishlaydi,
Yerga kukun tashlaydi.

Topishmoqlarning javobini topishda qaysi so'zlar yordam berdi?

Bilimingizni tekshiring.

1. Matn nima? U nimalardan tuziladi?
2. Gap nima? Gap nimalardan tuziladi?
3. So'zlar nimalarni bildiradi? Ular qanday so'roqlarga javob bo'ladi?
4. Kim?, nima? so'roqlari qanday so'zlarga beriladi? Misollar yozing.
5. Nimani ifodalaydigan so'zlar qanday?, qanaqa? so'roqlariga javob bo'ladi? Misollar yozing.
6. Nima qildi?, nima qilyapti?, nima qiladi? so'roqlari qanday so'zlarga beriladi?

TOVUSHLAR VA HARFLAR. BO'G'IN. ALIFBO

20- mashq. So'zlarni o'qing, ularning talaffuziga e'tibor bering. Har bir so'zda nechta tovush va nechta harf borligini ayting.

Bilim, belgisidir, baxt.

Ishi, va'daga, vafo, mardning.

So'zlardan maqollar tuzib yozing va mazmunini tushuntiring.

Tovush harfdan nimasi bilan farq qiladi?

Tovushlar yozuvda **harflar** bilan ifodalanadi.

21- mashq. Soʻzlarni koʻchiring. Talaffuzi va yozilishiga eʼtibor bering.

Bayroq, ilm, anhor, mehr, rasm, oʻyladi, koʻz, vatan, olxoʻri, sariq, javon, nordon, arqon, poda, oʻlka, beda, sabr.

Vatan, mehr soʻzlaridagi tovushlar va harflar sonini ayting.

22- mashq. Oʻqing.

Sogʻlom, **quvnoq** bolaman,
Mehnatdan zavq olaman.
 Agarda ish qilmasam,
 Tez zerikib qolaman.

Kattalarga dastyorman,
Xizmatiga tayyorman.
 Foydam tegsa birovga,
 Men **tengsiz** baxtiyorman.

Qambar Ota

Ajratib koʻrsatilgan soʻzlarni koʻchiring. Shu soʻzlardagi tovushlarni chizmada koʻrsating.

Namuna: *quvnoq* —

Unli tovushlarni talaffuz qilganimizda havo ogʻizdan erkin oʻtadi: **[a], [e], [i], [o], [u], [oʻ]**.

Unli tovushlar ovozdan tashkil topadi. Unli tovush boʻgʻin hosil qiladi.

23- mashq. Soʻzlarni oʻqing. Unli va undosh bilan boshlanuvchi soʻzlarni aniqlang. Ularni ikki ustunga ajratib yozing.

Osmon, baxt, vergul, anor, oʻrmon, qishloq, choʻyan, oltin, shabada, ulugʻ, eʻlon, tadbirkor.

Osmon, shabada, tadbirkor soʻzlarini boʻgʻinlarga ajrating.

Undosh tovushlarni talaffuz qilganimizda havo ogʻizda toʻsiqqa uchraydi: **[b]**, **[m]**, **[l]**.

24- mashq. Topishmoqni oʻqing, javobini ayting.

Marjon-marjon yumaloq,
Yaproqlari shapaloq.
Qora, qizil, sariq, oq,
Yeb koʻrmasdan oʻylab boq.

Koʻchiring. Har bir soʻzda nechta boʻgʻin borligini sanab koʻring. Soʻzda nechta boʻgʻin borligini qanday bilish mumkin?

 25- mashq. Berilgan harflardan soʻzlar hosil qiling va yozing. Har bir soʻzdagi unli va undosh tovushlarni aniqlang.

D, I, B, M, O, L, N

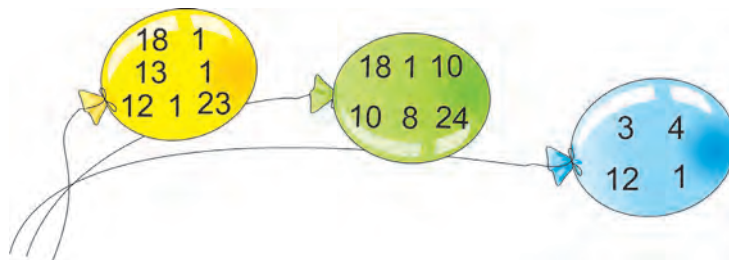
26- mashq. Alifbo tartibini yod oling va harflarni nomi bilan talaffuz qilishni oʻrganing. Alifboni husnixat asosida yozing.

O'ZBEK ALIFBOSI

Bosma harf	Yozma harf	Nomi	Bosma harf	Yozma harf	Nomi
Ab	<i>Aa</i>	a	Qq	<i>Qq</i>	qe
Bb	<i>Bb</i>	be	Rr	<i>Rr</i>	er
Dd	<i>Dd</i>	de	Ss	<i>Ss</i>	es
Ee	<i>Ee</i>	e	Tt	<i>Tt</i>	te
Ff	<i>Ff</i>	ef	Uu	<i>Uu</i>	u
Gg	<i>Gg</i>	ge	Vv	<i>Vv</i>	ve
Hh	<i>Hh</i>	he	Xx	<i>Xx</i>	xe
Ii	<i>Ii</i>	i	Yy	<i>Yy</i>	ye
Jj	<i>Jj</i>	je	Zz	<i>Zz</i>	ze
Kk	<i>Kk</i>	ke	O'o'	<i>Oo</i>	o'
Ll	<i>Ll</i>	el	G'g'	<i>Gg</i>	g'e
Mm	<i>Mm</i>	em	Sh sh	<i>Sh sh</i>	she
Nn	<i>Nn</i>	en	Ch ch	<i>Ch ch</i>	che
Oo	<i>Oo</i>	o	Ng ng	<i>Ng ng</i>	nge
Pp	<i>Pp</i>	pe			

 Alifbo nima? Unda nechta harf bor?

27- mashq. Sharlar ichidagi raqamlar o'rniga mos harflarni qo'yib yozing.

Tartib bilan berilgan barcha harflar **alifbodir**.
Alifboda 29 ta harf bor.

 28- mashq. O'qing. Alifbodagi qaysi harflar tushib qolganini aniqlang va ularni o'z o'rniga yozib, alifbo tartibida to'ldiring.

a, b, ., e, f, g, ., i, j, k, ., m, n, ., p, ., ., s,
t, ., ., x, y, ., ., g', ., ., ng.

29- mashq. Berilgan so'zlarni alifbo tartibida yozing.

Tol, archa, qayrag'och, o'rik, olma, chinor, gilos, jiyda.

30- mashq. So'zlar qatori orasida berilgan harflardan mosini qo'yib, yangi so'z hosil qiling va yozing. So'zlarning ma'nosini izohlang.

tog'	a	ayyor	t	erta	k
osh	b	yelka	n	qish	o'
ayiq	q	o'roq	s	ish	q

31- mashq. She'rni ifodali o'qing.

Dilda **orzum** to'lug'dir,
Bir-biridan **ulug'dir.**
O'qib-o'qib bir kuni
Dadamlarga o'xshasam,
Odamlarga o'xshasam.
Yaxshilarga **do'st** bo'lsam,
Doim shirinso'z bo'lsam.
Ahil bo'lib yurishda
Dadamlarga o'xshasam,
Odamlarga o'xshasam.

Po'lat Mo'min

Ajratib ko'rsatilgan so'zlarni alifbo tartibida yozing. Ularga yaqin ma'noli so'zlar toping. Topgan so'zlaringizni she'rdagi so'zlar o'rniga qo'yib o'qib ko'ring.

 32- mashq. Alifboning birinchi beshta harfi bilan boshlanuvchi ismlardan ayting va yozing.

33- mashq. Soʻzlarni oʻqing.

Shox — shoʻx, choʻp — chop, chigit — chirit, tol — tor, un — oʻn, toʻr — tur.

Koʻchiring. Soʻz maʼnolarini oʻzgartirayotgan harflarning tagiga chizing.

34- mashq. Matnni oʻqing.

KITOB

Oʻtgan zamonda bir podsho vazir-u ulamolarini yoniga chaqirib: „Dunyoda eng zoʻr, kerakli va hamma narsadan xabardor qiluvchi nima?“ deb savol beribdi. Birov dunyoda eng zoʻr — qilich desa, ikkinchisi eng kerakli — non, debdi. Uchinchisi esa hamma narsadan xabar beruvchi — oynayi jahon, debdi.

— Uch kun muhlat beraman, — debdi podsho hech kimning javobi yoqmaganligidan dargʻazab boʻlib.

Qoʻshni podsholikda yetti iqlimga taʼrifi ketgan donishmand yashar ekan. Undan bir vazirning xabari bor ekan. Vazir podshoning savoliga shu donishmand javob bera olishiga aqli yetibdi va uni izlab topibdi. Unga podshoning savolini aytibdi. Donishmand hech ikkilanmay:

— Kitob. Chunki kitob bilim beradi. Dunyodagi eng qudratli narsa esa bilimdir, — debdi. Donishmandning javobi podshoga ham maʼqul tushibdi.

Mahmud Murodov

Matndan donishmandning javobini toping va oʻqing. Podshoning savoliga siz nima deb javob qilgan boʻlardingiz? Fikringizni 3 — 4 ta gap bilan ifodalang.

 35- mashq. Kitob haqida 2 ta maqol yozing. Soʻzlardagi boʻgʻinlarni aniqlang.

TUTUQ (') BELGISI

36- mashq. Oʻqing. Tutuq belgili soʻzlarning oʻqilishiga diqqat qiling.

Ma'murjon yosh qalamkashlar to'garagiga a'zo. Uning yozgan she'rlari maktab devoriy gazetasida chiqib turadi. Yaqinda ustozlar kuni nishonlanadi. Jur'at ustozlar haqida maqola yozmoqchi. U va'dasini albatta bajaradi.

Ko'chiring. Tutuq belgili soʻzlarning tagiga chizing. U qaysi harfdan keyin, qaysi harfdan oldin qo'yilganligini ayting.

Tutuq belgisi tovush bildirmaydi.

Tutuq belgisi unidan keyin kelganda shu unlining choʻziqroq aytilishini bildiradi: *sa'va, e'lon*.

Tutuq belgisi undosh tovushdan keyin kelganda uning keyingi unidan ajratib talaffuz qilinishini bildiradi: *san'at, mash'al, Tal'at*.

37- mashq. Oʻqing. Tutuq belgili soʻzlarning oʻqilishiga diqqat qiling.

Raketalar karvoni
Ko'kda suzar izma-iz.
Fazo — shu'lalar koni,
Har qadamda bir yulduz.

Fazogirlar shod-quvnoq,
Yulduzlarga der: — Salom!
Taʼzim qilib Oy har chogʻ
Aylab qoʻyar ehtirom.

Narimon Orifjonov

Koʻchiring. Tutuq belgili soʻzlarning tagiga chizing. U qaysi harfdan keyin, qaysi harfdan oldin qoʻyilganini aniqlang.

Tutuq belgisi nima uchun qoʻllanadi?

38- mashq. Oʻqing.

ALISHER NAVOIY

Alisher Navoiy 1441- yilning 9- fevralida Hirot shahrida tugʻildi. U bolaligidanoq ziyrakligi, oʻtkir zehni, sheʼr oʻqish va yodlash qobiliyati bilan koʻpchilikning eʼtiborini qozondi. Alisher 10–12 yoshidanoq ilk sheʼrlari bilan shoir va olimlarni hayratga soldi. U davlat arbobi sifatida mamlakat va xalq farovonligi uchun kurashdi. Maktab, madrasa, shifoxona, kutubxonalar qurdirdi. Ariq va kanallar qazitdi. Ilm va sanʼat ahliga rahnamolik qildi. 1476- yilda vazirlik vazifasidan isteʼfo bergach, oʻzining oʻlmas asarlarini yaratdi. Alisher Navoiy 1501- yilning 3- yanvarida Hirotda vafot etdi.

Tutuq belgisi qaysi soʻzlarda qoʻllanilgan? Shu soʻzlarni koʻchirib yozing.

39- mashq. Soʻzlarni boʻgʻinlab oʻqing.

Anʼana, aʼzo, maʼrifat, eʼtirof, maʼqul, taʼna, taʼziya, maʼlumot, eʼlon, daʼvo.

Koʻchiring, tutuq belgili boʻgʻinlarning tagiga chizing. *Taʼna* — *tana*, *daʼvo* — *davo* soʻzlarining maʼnosini izohlang.

Tutuq belgili soʻzlarni boʻgʻinga boʻlib koʻchirishda tutuq belgisi oldingi yoʻlda qoldiriladi: *inʻom, taʻsir, taʻlim*.

40- mashq. Oʻqing. Soʻzlarni boʻgʻinga boʻlib koʻchiring.

Maʼnaviyat, maʼrifat, daʼvogar, taʼsirchan, maʼmur-chilik, masʼuliyat, taʼminot, eʼtiqod, maʼnoli, maʼyuslanmoq, maʼlumotnoma, sanʼatkor.

Shu soʻzlardan qatnashtirib ikkita gap tuzing va yozing.

41- mashq. Oʻqing. Tutuq belgisidan oldin kelgan unlini choʻziqroq talaffuz qilib, soʻzlarni oʻqing.

Neʼmat darsga baʼzan kechikib keladigan odat chiqardi. Oʻrtoqlari undan xafa boʻldilar. Yigʻilishda Talʼat ular nomidan soʻzladi. Uning soʻzi Neʼmatga qattiq taʼsir qildi. U darsga kechikmaslikka qatʼiy vaʼda berdi. Shundan keyin u darsga kechikmaydigan boʻldi.

Tutuq belgili soʻzlarni boʻgʻinlarga boʻlib yozing.

42- mashq. Oʻqing. Soʻzlarda [oʻ] va [gʻ] tovushlarining bosma harf shaklida ifodalanishiga, tutuq (') belgisining ishlatilishiga eʼtibor bering.

Qurʼon, qoʻrgʻon, maʼno, moʻjiza, changʻi, daʼvat, qoʻngʻiz, toʻplam, taʼlim, soʼna, masʼul, moʻgʻul, meʼmor, qoʻshiq, qitʼa, soʻgal, saʼva, toʻngʻiz.

[oʻ] va [gʻ] tovushlarining yozma ifodalanishini izohlang. oʻ va gʻ harflari ishtirok etgan soʻzlarni yozing.

43- mashq. O'qing. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarning yozi-lishiga e'tibor bering, ularning imlosini esda saqlang.

BUYUK IPAK YO'LI

Buyuk ipak **yo'li** asrlar davomida **qit'alarni** bir-biri bilan bog'lagan. Yo'l **o'tgan o'lkalarda** savdo-sotiq rivojlangan, ma'rifat-madaniyat ravnaq topgan. Bu muqaddas yo'l O'zbekistonning shaharlari va ta-lay salobatli **qal'alari** orqali o'tar edi.

Buyuk ipak **yo'li** elatlarga to'kin-sochin hayot baxsh etgan. Bozorlarni noz-ne'matlar bilan **to'l-dirgan**. Xalqlar bir-birlari bilan do'stlikda, tinchlikda barqaror hayot kechirishga intilganlar.

Hozir ham ajdodlar asos solgan bu tabarruk yo'l **o'z** ahamiyatini **yo'qotgani** yo'q.

o' harfi ishtirok etgan so'zlarni alohida, tutuq belgili so'zlar-ni alohida ko'chirib yozing.

 44- mashq. Tutuq belgisi ishtirok etgan 5 ta so'z topib yozing.

SH, CH, NG HARFLAR BIRIKMALARI

45- mashq. So'zlarni bo'g'inlab o'qing, ularning bo'g'inga bo'linish holatiga e'tibor bering.

Ko'-ngil, si-ngil, ha-shar, ha-sha-rot, ko'-cha, shosh-qa-loq, kuch-li, Dil-shod, to-ngi, qo-shiq, yax-shi, toy-choq.

Ko'chiring, **sh, ch, ng** harflar birikmalarining keyingi yo'lga qanday ko'chirilishini esda tuting.

Bir tovushni ifodalovchi **sh, ch, ng** harflar birikmalari bo'g'inga quyidagicha ko'chiriladi: oldingi satrda qoladi: *chuch-vara, tong-gi*; keyingi yo'lga birgalikda ko'chiriladi: *shar-shara, ko'-ngil*.

46- mashq. O'qing. So'zlarni bo'g'inga bo'lib ko'chiring, **sh, ch** harflar birikmalarining yozilishini esda saqlang.

Choyshab, chorshanba, ishchan, shaharcha, shamchiroq, achchiq, shaxmatchi, chashma, childirmakash, qo'shnichilik, qo'shimcha, gulchambar.

Ishchan so'ziga qarama-qarshi ma'noli so'z toping. Shu so'zlar ishtirok etgan maqollardan topib yozing.

47- mashq. O'qing.

TURNALAR

Turnalar, hoy turnalar,
Pastlab **uchingiz**.
Bizning ko'l va daryolar
Bag'rin **quchingiz**.
Bizlarni xursand qilib,
Keldingiz shu chog'.
Ko'kimizda tizilib,
Soling arg'imchoq...

Ilyos Muslim

Ajratib ko'rsatilgan so'zlarni bo'g'inga bo'lib yozing. Ularning bir yo'ldan ikkinchi yo'lga qanday ko'chirilishini bilib oling.

48- mashq. Nuqtalar o'rniga **sh, ch** harflar birikmalaridan mosini qo'yib o'qing va yozing.

.amol, .oli, po.ta, **doni.mand**, .ivin, ko'.at, **be.ik**,
.umoli, **.oynak**, be., ku.li, .elak, **.ar.ara**, .ir.oy.

Ajratib ko'rsatilgan so'zlar ishtirokida gap tuzib yozing.

49- mashq. O'qing. Matnga sarlavha toping.

Istiqlol davrida **Toshkentning** serqatnov **chor-
rahasida** ko'k gumbazli ulkan muzey qurildi. Bu **ha-
shamatli** go'zal bino Vatanimizning ming yillik tarixi
va temuriylar sulolasi haqida so'zlaydi. Muzeyni
tomosha qilar **ekanmiz**, ko'z **o'ngimizda** bobolarimiz
Amir Temur, **Ulug'bek** va Boburlar hayoti namoyon
bo'ladi.

Siz qaysi muzeyda bo'lgansiz? Taassurotingiz bilan o'rtoqlashing.

 50- mashq. O'qing. **sh, ch** harflar birikmalarining o'qili-
shi va yozilishiga e'tibor bering.

Serquyosh, shaxsiy, charos, shabnam, sharsimon,
sochiq, sichqon, qo'shiqchi, Shohista, Shohsanam,
shohanshoh, suhbatdosh, choshgoh, hasharchi.

Ko'chiring, **s, h** harflarining tagiga bir chiziq, **sh, ch**
harflar birikmalarining tagiga ikki chiziq chizing.

JARANGLI VA JARANGSIZ UNDOSHLAR

51- mashq. Juftlab berilgan soʻzlarni oʻqing.

mard — mart

jim — chim

gul — kul

dil — til

darz — dars

choy — joy

dogʻ — togʻ

barcha — parcha

Bu soʻzlar qaysi harflarga koʻra bir-biridan farq qilyapti? Ularni juftlab ayting va talaffuziga eʼtibor bering.

Undosh tovushlar ovoz va shovqinning ishtirok etishiga koʻra **jarangli** va **jarangsiz** boʻladi.

[b], [d], [g], [j], [l], [m], [n], [r], [v], [y], [z], [gʻ], [ng] — jarangli undoshlar.

[f], [h], [k], [p], [q], [s], [t], [x], [sh], [ch] — jarangsiz undoshlar.

52- mashq. Soʻzlarni juftlab oʻqing va koʻchiring. Aytilishi va yozilishida farq qiladigan undoshlarni aniqlab, tagiga chizing.

Maktab — maktabi, maqsad — maqsadi, ijod — ijodi, javob — javobi.

Talaffuzda ayrim soʻzlarning oxirida kelgan jarangli undosh oʻrniga uning jarangsiz jufti eshutiladi: *kitob*, *avlod*, *hisob*, *ozod*, *mayiz*, *yalpiz*.

Bunday soʻzlar oxirida qaysi harf yozilishini aniqlash uchun shu soʻzdan soʻng unli qoʻshib aytiladi: *kitob* — *kitobi*, *mard* — *mardona*, *yalpiz* — *yalpizi*.

53- mashq. O'qing. She'riy parchadagi jarangli va jarangsiz tovushlarni ifodalovchi harflarni alohida yozing.

Men — jilg'aman,
 ummon bo'lgim keladi,
Men — yog'duman,
 cho'lpon bo'lgim keladi.
Men — uchqunman,
 bo'lgim kelar alanga,
Farzand bo'lib yaray
 aziz Vatanga!

Normurod Narzullayev

54- mashq. Topishmoqlarni o'qing va javobi bilan yozing.

1. Yumaloq, semiz, yog'i yo'q,
Terisi qalin, tuki yo'q.

2. Ilmga kon,
Mazmunga makon,
So'zi serhikmat,
Bizga do'st, ulfat,
O'rgatar odob,
Bu nima, Ozod?

Topishmoqlardagi tekshirilishi kerak bo'lgan so'z tagiga chizing.

55- mashq. O'qing. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarni tovush tomondan tahlil qiling.

Vatan berilmagay, olinmagay ham,
Hech kim yulolmagay dil bilan jondan.

Ko‘z-u **qorachiqlar**, kipriklarday jam,
Vatan **e‘zozlangay**, asralgay Vatan!

Sirojiddin Sayyid

So‘zlarni tovush tomondan tahlil qilish tartibi:

1. So‘zdagi tovush va harflar.
2. Unli va undosh tovushlar.
3. Jarangli va jarangsiz undoshlar.
4. Bo‘g‘inlar.

56- mashq. Matnni o‘qing. Ajratib ko‘rsatilgan so‘zlardagi jarangli va jarangsiz undosh tovushlarni aniqlang.

USTOZ VA MURABBIY

Bizni o‘qishga, yozishga o‘rgatgan, aqlimizni ras-so, tilimizni burro etgan, olam sirlarini tanitgan **ustoz** muallimdir.

Bizni mehnatsevar, halol, to‘g‘riso‘z, yaxshi xulqli, yoqimtoy bo‘lishga undagan va **chiroyli** kiyinishga, ozoda yurish-turishga o‘rgatgan tarbiyachi murabbiydir. Bu **oliyjanob** kasb sohiblari bolalarning ona-Vatanni sevishlari, baxtli, saodatli, kelajagi porloq bo‘lishi uchun **g‘amxo‘rlik** qiladilar. **Zahmatkash** ustozlar va murabbiylar iftixorimizdir. Ularning ishonchini oqlash muqaddas burchimizdir.

Ustozingiz haqida 3—4 gapli matn yozing.

Oliyjanob, zahmatkash so‘zlarining ma‘nosini izohlang.

 57- mashq. Nuqtalar o‘rniga tushirib qoldirilgan harflarni qo‘yib yozing. U qanday tovushni ifodalaganini ayting.

Avlo., hiso., tarki., kito., saba., limona., javo., poli. .

Har bir soʻzdan soʻng ularning yozilishini tekshiruvchi shaklini — jarangli undoshdan soʻng unli qoʻshilgan shaklini yozing.

Namuna: *avlod — avlodi.*

TALAFFUZDA TUSHIB QOLADIGAN UNDOSHLAR

58- mashq. Nuqtalar oʻrniga **d** va **t** undoshidan mosini qoʻyib, soʻzlarni koʻchiring.

Payvan., doʻs., dilban., sus., balan., poytax., gʻish., pas., darax., Samarqan..

Yozgan soʻzlaringizni oʻqing. Talaffuzda qanday oʻzgarish boʻlganini ayting.

Ayrim soʻzlar oxirida kelgan **d** va **t** undoshlari aytilmay qoladi, lekin yoziladi: *payvand, baland, rost.*

59- mashq. Oʻqing. Qaysi soʻzlarning oxiridagi undosh tovush talaffuz qilinmayapti?

Farzand boʻlib maqtayman,
Xursand boʻlib maqtayman.
Shu oʻlka suvin ichdim,
Dilband boʻlib maqtayman.
Onajon Oʻzbekiston,
Mehribon Oʻzbekiston.

Poʻlat Moʻmin

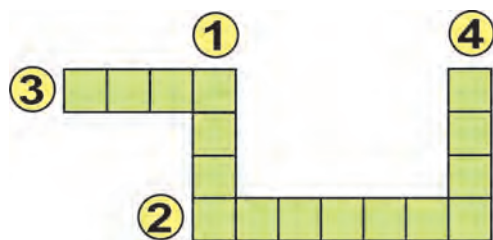
Koʻchiring. Oxirgi undosh aytilmay qoladigan soʻzlarning tagiga chizing.

60- mashq. Tez va to'g'ri o'qing.

Olti juft oq chinni choynakka to'rt juft ko'k qopqoqni, to'rt juft ko'k chinni choynakka olti juft oq qopqoqni yopib bo'ladimi?

Talaffuzda oxiridagi undoshi tushib qoladigan so'zlarni ayting va yozing.

 61- mashq. Katakchalarga mos so'zlarni topib yozing. Shu so'zlarning talaffuzi va yozilishini qiyoslang.

1. *O'rtoq* so'ziga yaqin ma'noli so'z.

2. Vatanimiz poytaxti.

3. *Jasur* so'ziga yaqin ma'noli so'z.

4. Oziq-ovqat mahsuloti.

YONMA-YON KELGAN BIR XIL UNDOSHLAR

62- mashq. O'qing. Yonma-yon kelgan bir xil undoshli so'zlarni aniqlab, ko'chirib yozing.

BOLARI MARVARIDGULNI QANDAY TOPADI?

Bolari inidan chiqib, atrofga diqqat bilan quloq soladi.

Qo'ng'iroqchalar ovozi marvaridguldan taraladi. Shoda-shoda gulning har bittasi xuddi kumush qo'ng'iroqchalarga o'xshaydi. O'rtasida tilla bolg'achalari ham bor. Bolg'achalar silkinib, gulbargga uriladi,

natijada bolarilar yashaydigan joygacha mayin ovoz eshitiladi.

Marvaridgul ana shunday qilib bolarini chaqiradi. Bolari uchib kelib, uning sharbatini ichadi.

Matnni qismlarga bo'ling.

Ba'zi so'zlarda ikkita bir xil undosh yonma-yon keladi: *g'alla, telegramma, kassa, pilla.*

Bo'g'in ko'chirishda so'zlardagi yonma-yon kelgan bir xil undoshning biri oldingi yo'lda qoldirilib, ikkinchisi keyingi yo'lga o'tkaziladi: *do'p-pi, yak-ka, kat-ta, ar-ra.*

63- mashq. So'zlarni bo'g'inlarga bo'lib o'qing.

Bitta, dovuchcha, issiq, oppoq, labbay, marra, qattiq, hamma, jizza.

So'zlarni bo'g'in ko'chirish uchun bo'lib yozing.

64- mashq. O'qing. So'zlarning yozilishini yodda saqlang.

Hammom, ukki, tonna, xokkey, kilogramm, murakkab, tennis, antenna, ikki, hamma.

So'zlarni quyidagi tartibda ko'chiring.

kk: ukki

mm: ...

nn: ...

Har bir so'zdagi tovushlar va harflar sonini ayting.

65- mashq. O‘qing, so‘zlarning yozilishini yodda saqlang.

Achchiq, balli, barakalla, gripp, tashabbus, **tabar-ruk**, metallurgiya, gramm, **tabassum**, yalla, jizza, **alla**, dovuchcha, muddat, minnatdor, **mahalla**.

Ajratib ko‘rsatilgan so‘zlarni qatnashtirib, gaplar tuzing. Tuzgan gaplaringizni yozing.

66- mashq. Tushirib qoldirilgan harflarni qo‘yib o‘qing.

muka..al,	mi..atdor,	tana..us
taa..ub,	mi..ioner,	tasha..ur
maha..a,	chi..i,	chi..ak
gra..,	ji..a,	shi..at
tasa..i	musa..o	ma..or
pa..ak	pa..a	pi..a
qu..at	qa..iq	sa..iz

So‘zlarni yozing, imlosini yodda tuting.

67- mashq. O‘qing. Topishmoqlarning javobini ayting.

O‘zi oppoq, qor emas,
Shirin, ammo bol emas.

Tilla sandiq ochildi,
Ichidan zar sochildi.

Yonma-yon kelgan bir xil undoshli so‘zlarni bo‘g‘inga bo‘lib yozing.

68- mashq. Tez, to‘g‘ri va ravon o‘qing. Yonma-yon kelgan bir xil undoshli so‘zlarni bo‘g‘inga bo‘lib yozing.

Yetti to‘ti, mitti to‘ti,
Yetmishtaga yetdi to‘ti.

Ikki ukki — aka-uka ukki.

Tolib tandır tagidan tanga topdi.

Salimning sadadagi sap-sariq sa'vasi sahar sayraydi.

69- mashq. O'qing, mazmunini so'zlab bering.

Alisherning otasi G'iyosiddin Kichkina badiiy adabiyotni sevardi. Ularning uyida she'rxonlik kechalari bo'lib turardi. Bunday badiiy muhit Alisherning yetuk shoir va katta olim bo'lishiga sabab bo'ladi. Ko'p o'tmay Alisher she'rlar yoza boshlaydi. Alisher o'z iste'dodi bilan Lutfiy, Sharafuddin Ali Yazdiy kabi shoir va allomalar e'tiboriga sazovor bo'ladi.

Alisher kitob bilan do'stlashadi. Mutolaa va ilm olishni o'zining asosiy mashg'uloti deb biladi. Oradan yarim asrlik muddat o'tgach, „Hayrat ul-abror“ dostonini yaratadi. Unda ilm olishning foydasi va uning moddiy boyliklardan ustun turishi haqidagi mulohazalarini bildiradi.

Matnni qismlarga bo'ling. Har bir qismga sarlavha toping.

Yonma-yon kelgan bir xil undoshli so'zlarni ko'chirib yozing.

 70- mashq. Quyidagi undoshlar yonma-yon kelgan so'zlardan topib yozing.

ll:

rr:

tt:

GAP

GAPNING MAQSADIGA KO'RA TURLARI

71- mashq. Har bir gapni fikr tugashiga qarab, ovoz bilan ajratib o'qing.

ERKSEVAR XALQLAR SO'ZI

Dunyodagi erksevar xalqlar bir so'zni sevinib aytadilar. Bu tinchlik so'zidir! Bu so'z turli tillarda turlicha yangraydi. Odamlar bu so'zni barala aytadilar. Xalqlar tinch, baxtiyor yashashni istaydilar!

Ko'chiring. Har bir gap nimani bildiriyapti?

Gap tugallangan fikrni bildiradi. Yozuvda har bir gapning birinchi so'zi bosh harf bilan boshlanadi, oxiriga tinish belgisi qo'yiladi.

72- mashq. O'qing. Gaplarning fikr ifodasiga e'tibor bering. Matnni ko'chiring.

Onasi ishdan qaytdi. Qizi tayyorlagan karam sho'rvadan ichdi. „Voy, qizim-ey, biram mazali ovqat tayyorlabsanki!“ Sho'ra unchalik mazali emasdi.

Qiziq, onasi uni nega buncha maqtadi?

Har bir gap qanday mazmun bildiriyapti?

73- mashq. Har bir qatorda berilgan so'zlardan alohida gap tuzing.

mevazor, akam, bilan, bordik, bog'ga shaftoli, olma, bog'da, olxo'ri, pishgan to'yib, yedik, biz, oq, shaftolidan

Tuzgan gaplaringizni yozing.

74- mashq. She'ni ifodali o'qing.

QOVOG'ARI BILAN BOLARI

Qovog'ari do'rillab
Bolariga so'z qotdi:
— Sababin ayt, tirrancha,
Asaling muncha shirin?
— Yalqovlikdan yiroqman!
Senga aytsam men sirin,
Mehnatdan kelgan ne'mat
Bo'ladi totli — shirin.

Umarali Qurbonov

Har bir gap qanday mazmun ifodalayotganini ayting.
Ular qanday ohang bilan o'qilishiga e'tibor bering.

Nima uchun nutqimizdagi gaplar turli mazmuni bildiradi?

75- mashq. She'ni ifodali o'qing.

— Nega bug'doy bosh egar? —
Savol berdim dadamga.
— Mehnatini olqishlab,
Ta'zim qilar odamga.
— Tilla rangga ularni
Kimlar bo'yab ketishgan?
— Elni sevgan dehqonlar
Terlar to'kib ekishgan.
Shuning uchun har boshqoq
Oltin bo'lib yetilgan.

Tursunboy Adashboyev

She'rda kimlarning suhbatini aks ettirilgan?
Bolaning gaplarini ko'chirib yozing.

 76- mashq. O‘qing. Matnda nechta gap bor? Fikr bildirish maqsadiga ko‘ra gaplarning turini aniqlang.

Odamlar ter to‘kib mehnat qildilar qirda oltindek boshloqlar yetildi kombaynlar ishga tushdi mo‘l hosil yig‘ib olindi omborlar donga liq to‘ldi

Matnni ko‘chiring. Har bir gapning oxiriga tinish belgisini qo‘ying. Gapni bosh harf bilan boshlashni unutmang.

DARAK GAP

77- mashq. Maktabga kelguncha uyda va ko‘chada ko‘rgan-kechirganlaringiz haqida so‘zlang.

Yo‘lda kimlarni uchratdingiz?

Qanday voqealarni ko‘rdingiz?

Tabiatdagi o‘zgarishlarni sezdingizmi?

Ko‘rgan voqealaringizdan qanday xulosaga keldingiz?

Tuzgan hikoyangizdan 2 — 3 ta xabar bildiruvchi gapni tanlang va yozing.

Biror narsa-voqea haqida xabarni bildirgan gap **darak gap** deyiladi.

Darak gap oxirida ovoz pasayadi.

Darak gapning oxiriga **nuqta (.)** qo‘yiladi.

78- mashq. She‘rni ifodali o‘qing. Gap nima haqida borayotganiga e‘tibor bering.

Har dalaning o‘z fayzi,
Tarovati boshqadir.

Mehnat qilgan qo‘llarga
Saxovati boshqadir.

Oyning ipak nurlari
Dalalarga quyilgay.

Quyosh bergan harorat
Yerga darmon tuyilgay.

Habib Rahmat

79- mashq. Matni o'qing, har bir gapning boshlanishi va oxirini ovoz bilan ajratib o'qing.

Biz do'stlikni ulug'laymiz do'stlikda katta hikmat bor do'stlik kishilarni bir-biriga yaqinlashtiradi Vatan obodligi, tinchlikning barqarorligi do'stlik bilan bog'liqdir

Ko'chiring. Har bir gapning oxiriga nuqta qo'ying. Gapning birinchi so'zini bosh harf bilan boshlang.

80- mashq. O'qing. Matnda nechta gap borligini ayting. Ular ifoda maqsadiga ko'ra qanday gaplar?

Maktabimiz o'quvchilari yaxshi ish boshladilar ular hozirdanoq noyob gul urug'larini yig'yaptilar fevral oyida urug'ni tuproqli yashikda undiradilar bahor kelishi bilan ko'chatlarni maktab gulzoriga o'tqazadilar

Har bir gapning boshlanishi va oxirini aniqlab ko'chiring. Siz ham sinfingizda ibratli ishlar qilasizmi?

Sinfingizda qanday gullar o'sadi? Ularni qanday parvarish qilyapsiz?

81- mashq. O'qing. Har bir gapning chegarasini belgilang. O'qiganingizda gapning boshlanishini va oxirini ohang bilan ajrating.

Shokirjonlarning bog'ida bir tup yong'oq o'sadi yong'oqning tanasiga quloch yetmaydi har yili talay hosil beradi yong'oq pishdi Shokirjonning o'rtoqlari

hasharga kelishdi otasi Ro‘zimat aka yong‘oq qoqdi bolalar yong‘oqlarni terishdi Ro‘zimat aka bolalardan mamnun bo‘lib tashakkur aytdi

Ko‘chiring, har bir gapning oxiriga qaysi belgi qo‘yilishiga va gapning qanday harf bilan boshlanishiga rioya qiling.

82- mashq. Matnni o‘qing, mazmuniga e‘tibor bering.

BOZOR

Bozor — **tabarruk** joy. U yer yil bo‘yi gavjum. El-yurtning rizq-ro‘zi bozorda. Barakali dasturxonimiz fayzi ham bozor tufayli.

Sohibkorlar, g‘allakorlar, chorvadorlar, hunarmand-u savdogarlar o‘z **mahsulotlarini**, uy-ro‘zg‘or buyumlarini, kiyim-kechaklarni bozorga olib keladilar. Kelishib **narx-navoni** belgilaydilar, o‘zaro oldi-sotdi qiladilar.

Hojatmand aholi bozordan noz-ne‘matlar, don-dun, buyum-anjomlarni **xarid qiladi**.

Matndagi ajratib ko‘rsatilgan so‘zlarning ma‘nosini bilib oling va ko‘chirib yozing. Ular qanday gaplar tarkibida qo‘llangan?

SO‘ROQ GAP

83- mashq. Bir-biringizdan biror narsa haqida so‘rang. Bunda siz qanday gaplardan foydalandingiz? Savollarga javob bering. Javobingizda qanday gaplardan foydalandingiz?

Savol berish va shu savollarga javob qaytarish maqsadida tuzgan gaplaringizni yozing. Har bir gapning oxiriga kerakli tinish belgisini qo‘ying.

Biror narsa haqida soʻrash maqsadini bildirgan gap **soʻroq gap** deyiladi. Soʻroq gapning oxiriga **soʻroq (?) belgisi** qoʻyiladi.

84- mashq. Oʻqing. Matn nima haqida ekanligini ayting.

Laylo buvisining yoniga xomush kirib keldi.

— Buvijon, gulim kasal boʻlib qoldi.

— Qayerdan bilding?

— Ana, bargi soʻligan. Endi nima qilamiz?

— Oʻzing tuzata qol, qizim.

— Dori quti qayerda, buvijon?

— Dori qutini nima qilasan? Bu gulga dori kerak emas.

— Unda nima qilay?

— Tagini yumshat, suv quy. Guling tuzalib ketadi.

„Gʻuncha“dan

Soʻroq gaplarni koʻchirib yozing.

Oʻzingiz bilgan gul nomlaridan beshta yozing.

Ularni qatnashtirib darak va soʻroq gaplar tuzing.

85- mashq. Oʻqing. Har bir gap oxiridagi ohangga diqqat qiling. Bular qanday gaplar?

Kuz qaysi oydan boshlanadi?

Kuzda qaysi qushlar issiq oʻlkalarga uchib ketadi?

Kuzdan keyin qaysi fasl boshlanadi?

Qaysi qushlar qishlash uchun biz tomonga uchib keladi?

Soʻroq gaplar mazmuniga mos darak gaplar tuzing va yozing.

86- mashq. She'ni ifodali o'qing.

— Issiq yaxshimi yo sovuq?

— O'z vaqtida sovuq soz,

O'z o'rnida issiq yoz.

Odam issiqdan yayrar,

Sovuqdan-chi — chiniqar.

Po'lat Mo'min

Issiq yaxshimi yo sovuq, degan savolga shoirning bergan javobi sizga ma'qulmi?

Sizga qaysi fasl yoqadi? Nima uchun? Shu haqda ikkita gap tuzing va yozing.

87- mashq. O'qing. Matnda nechta gap bor, ular qanday gaplar?

Komilaning o'z darsxonasi bor u dugonasi **Malohat bilan** shu yerda dars tayyorlaydi **Malohat** Komilaga so'zlarning ma'nosini o'rgatadi Komila esa unga **ifodali o'qishni** o'rgatadi ikki dugona uy vazifalarini o'z vaqtida puxta **bajaradilar**

Ajratib ko'rsatilgan so'zlarga so'roq bering. Shu so'zlar o'rniga so'roq ifodalovchi so'zlarni qo'yib, gaplarni qayta o'qing. Qanday gaplar hosil bo'ldi? Yozing, tegishli tinish belgilarini qo'ying.

88- mashq. She'ni ifodali o'qing, so'roq gapni aniqlang.

Xayol nima

Kim bilar

Xayol yoinki otmi

Fikr qushin uchirgan

Yo qo'shaloq qanotmi

Xayol – maqsad har yerda

Kuchingizni sinar u.

Harakat qilganlarga

Doimo bo'ysunar u.

Po'lat Mo'min

Ko'chiring. So'roq gapning oxiriga so'roq belgisini qo'ying.

89- mashq. O'qing.

Makkajo'xorining donidan nima tayyorlanadi uning nimasidan arzon va shirin pecheniylar tayyorlanadi makkajo'xorining bargi, poyasi va so'tasidan nima qilinadi nima bilan boqilgan mollar yaxshi semiradi

Har bir gaptagi so'roq ifodalovchi so'z o'rniga gapning mazmuniga mos keladigan so'zlarni qo'yib, gaplarni qayta o'qing.

Qanday gaplar hosil bo'ldi?

Foydalanish uchun so'zlar: *silos, un, unidan.*

90- mashq. So'roq gapni aniqlang.

— Bobojon, kichik Vatan ham bo'ladimi? — beix-tiyor so'radim.

— Bo'ladi, bolam, bo'ladi. Odamning yashaydigan uyi, hovli-joyi — bu kichik Vatan. Ana shu kichik vatanlar yig'ilib-yig'ilib, birlashib O'zbekiston degan ulug' Vatanga aylanadi...

Ashurali Jo'rayevdan

O'zingiz yashayotgan shahringiz (qishlog'ingiz) haqida hikoya tuzib yozing.

91- mashq. O'qing. Gaplarning chegarasini aniqlang.

Quddus Muhammadiy — bolalar shoiri siz uning „O'quvchiga esdalik“, „Inkubator jo'jalari“ she'rlarini o'qiganmisiz bu she'rlarni bolalar sevib o'qiydilar siz

bolalar shoirlaridan yana kimlarni bilasiz ularning qaysi asarlarini o'qigansiz

Ko'chiring. Har bir gapning oxiriga tinish belgisini qo'ying.

92- mashq. Tez va ifodali o'qing.

Ikki ayiq qayiqqa qaradi
Oq ayiq oldin qayiqqa qaradimi
Qora ayiq oldin qayiqqa qaradimi

Tez aytish qanday gaplardan tuzilganligini aniqlang. Har bir gap oxiriga tegishli tinish belgisini qo'yib ko'chiring.

93- mashq. O'qing. Matnda qanday gaplar berilgan?

KAPALAK

Umida gulzor atrofida o'ynab yurgan edi. Yonidagi gulga kapalak qo'ndi. Umida kapalakni tutmoqchi bo'ldi. Kapalak uchib ketdi. Boshqa gulga qo'ndi. Umida sekin borib kapalakni tutib oldi. U kapalakning chiroyli qanotlarini ohista siladi.

Har bir darak gapdan soʻroq soʻzlar yordamida namunadagidek soʻroq gaplar tuzing. Tuzgan gaplaringizni yozing.

Namuna: *Kim gulzor atrofida oʻynab yurgan edi?*

Foydalanish uchun soʻzlar: *kim?, nima?, nimani?, nimaning?, nima qildi?, qayerga?, qanday?*

 94- mashq. 3- sinf „Oʻqish kitobi“da berilgan „Ilmli ming yashar“ asaridagi soʻroq gaplardan koʻchirib yozing.

BUYRUQ GAP

95- mashq. Oʻqing, maʼnosini tushuntiring.

1. Birovdan yomonlik axtarma, aytsalar ishonma. („*Temur tuzuklari*“dan). 2. Bugungi ishni ertaga qoʻy-ma. 3. Oz soʻzla, koʻp tingla. 4. Yetti oʻlchab, bir kes. 5. Avval oʻyla, keyin soʻyla.

Buyurish, maslahat, iltimos mazmunini bildirgan gaplar **buyruq gap** deyiladi.

Buyruq gapning oxiriga nuqta qoʻyiladi.

96- mashq. Oʻqing.

1. Kuching yetadigan ishga urin. Qoʻlingdan kelmaydigan ishga urinma. 2. Hamma joyda: koʻcha-da, uyda odobli boʻling. 3. Koʻcha harakati qoidalariga rioya qiling. 4. Chiroyli yozishni mashq qilgin. 5. Darvozani yop, Roziq.

Koʻchiring. Gaplar qanday mazmun bildirayotganini ayting.

 97- mashq. Matnni o‘qing. Har bir gapning chegarasini aniqlang. Tinish belgilarini qo‘yib, matnni ko‘chiring.

Istiqlol tufayli sport ishlariga katta e‘tibor berilyapti yangi sport inshootlari qurilmoqda sizga yaqin joyda sport maskani bormi siz sportning qaysi turi bilan shug‘ullanasiz sport bilan do‘stlashing u kishini jismoniy chiniqtiradi, irodani mustahkamlaydi sog‘lom tanda sog‘ aql

HIS-HAYAJON GAP

98- mashq. O‘qing, gaplar qanday mazmun anglatyapti, ularning oxiriga qanday belgilar qo‘yilgan?

Bahorda daraxtlar qiyg‘os gullaydi. Gulkosalar ichiga boshini suqib turgan asalarini ko‘rganmisiz? Ari gul shirasi bilan oziqlanadi, undan asal tayyorlaydi.

Oh, asal juda mazali! Yana uning ko‘p dardlarga davoligi-chi!

Asalning mazasi, foydasi haqida his-hayajon bildirgan gapni o‘qing.

Kuchli his-hayajon, quvonch, ajablanish bilan aytilgan gap **his-hayajon gap** deyiladi.

His-hayajon gapning oxiriga **undov (!) belgisi** qo‘yiladi.

99- mashq. O‘qing.

Kuz keldi. Bog‘da qip-qizil olmalar va sap-sariq noklar pishdi. Ishkomlarda uzumlar tovlanadi. Muso bularni ko‘rib, juda quvondi va otasiga dedi:

— Eh, kuz qanday ajoyib fasl!

Nima uchun oxirgi gapdan keyin undov belgisi qo‘yilganligini tushuntiring.

Kuz haqida 2 — 3 ta gap tuzib yozing. Unda his-hayajonni bildirgan gaplar ham qatnashgan bo‘lsin.

 100- mashq. Har bir gapni o‘ziga xos ohang bilan o‘qing.

Hilola tez-tez kasal bo‘ladi. Uning sinfdosh o‘rtog‘i Zamira sog‘lom va chaqqon. Nima uchun shunday? Chunki Zamira har kuni ertalab yuguradi, badan-tarbiya qiladi. Qishda chang‘i va konkida uchadi. Eh, qish qanday maza! Endi Hilola ham Zamiradek sog‘lom bo‘lishga harakat qilyapti.

So‘roq va his-hayajon gaplarni ko‘chiring.

101- mashq. O‘qing.

MUSTAQILLIK MAYDONI

Mustaqillik maydonida har doim rang-barang gullar ochilib, ifor taratib turadi. Ezgulik arkasidagi laylaklar tinchlik, birlik, jipslik ramzidir. Arkaning uzunligi 150 metr, o‘rta peshtoq qismi 12 metr balandlikka ega bo‘lib, 16 qator oq marmar bilan bezatilgan ustunlardan iborat. Ezgulik arkasidan mustaqillik timsoli va baxtiyor ona siymosini mujassam etgan „Mustaqillik va ezgulik monumenti“ majmuasi tomon boriladi.

U yerda Ikkinchi jahon urushida halok boʻlganlar xotirasiga bunyod etilgan „Xotira maydoni“ ham bor.

Bir tomonda Oliy Majlisning yuqori palatasi — Senat, roʻparasida ijro hokimiyati — Vazirlar Mahkamasining maʼmuriy binosi qad koʻtargan.

Vatanimizning Bosh maydonini sayr qilganimizda qalbimizni faxrlanish tuygʻusi qamrab oladi.

Jabbor Razzoqov

Siz Mustaqillik maydonida boʻlganmisiz? Taassurotingizni soʻzlab bering.

102- mashq. Oʻqing. Matni koʻchiring.

Toshkent — ajoyib shahar.

Siz Toshkentda qachon boʻlgansiz?

Toshkentda korxonalar, mehmonxonalar, metro, istirohat bogʻlari va xiyobonlar bor. Toshkentga turli mamlakatlardan mehmonlar kelishadi.

Toshkent — doʻstlik va tinchlik shahri. Gulla, yashna, goʻzal Toshkentim!

Gaplarning oxiriga nima uchun nuqta, soʻroq va undov belgilari qoʻyilgan? Gaplarning qanday maqsad bildirayotganini ayting.

 103- mashq. Rasmlarni ko'ring. Bolalarning nima qilyotganliklarini kuzating.

„Biz sportni sevamiz“ mavzusida 4 — 5 ta gapdan iborat matn tuzib yozing.

GAP BO‘LAKLARI

 104- mashq. Matnни o‘qing. Nechta gap borligini aniqlang.

Maktabimizda sinflararo sport musobaqalari boshlandi. G‘olib jamoamiz sovrin oldi. Maktab direktori jamoamizni tabrikladi.

Sport kishini jismoniy chiniqtiradi. O‘quvchilar sport bilan muntazam shug‘ullanadilar.

 Gapda so‘zlar qanday vazifani bajaradi?

 Gapda so‘zlar ma‘nosiga qarab, ma‘lum bir vazifani bajaradi. Mustaqil ma‘noli so‘z gapning bo‘lagi bo‘lib keladi: *Quyosh nuri olamni yoritadi* gapida fikrni o‘ziga qaratayotgan bo‘lak *nur* so‘zi bo‘lsa, u haqda fikr bildiruvchi bo‘lak *yoritadi* so‘zidir. Har ikki bo‘lak gapning asosini tashkil etadi: *Nur(i) yoritadi*. Gapdagi boshqa so‘zlar gapning asosiy mazmunini to‘ldirish uchun xizmat qiladi: *quyosh* (nuri), *olamni* (yoritadi).

105- mashq. Har bir gapni diqqat bilan o‘qing. Qaysi bo‘laklar gapning asosini tashkil etyapti? Qaysi bo‘laklar asosiy mazmuni to‘ldiryapti?

Fermer xo‘jaligi mo‘l hosil yetishtirdi. Oila daromadi ko‘paydi.

Qishki dala ishlari boshlandi. Mirishkor dehqon dalaga yaxob¹ suvini berdi. Yaxob suvi yerning sho‘rini yuvadi. Urug‘ xatosiz unib chiqadi. Ekinlar tuproqdan yaxshi oziqlanadi.

Gap bo‘laklarini quyida ko‘rsatilgandek tahlil qiling.

Namuna: *Fermer xo‘jaligi mo‘l hosil yetishtirdi.*

xo‘jalig(i) yetishtirdi — gap asosi; *fermer* (xo‘jaligi), *mo‘l hosil* (yetishtirdi) — asosiy mazmuni to‘ldirgan bo‘laklar.

Gapning asosiy mazmunini tashkil etgan gap bo‘laklari **bosh bo‘laklardir**. Asosiy mazmuni to‘ldirish uchun qo‘llanilgan bo‘laklar **ikkinchi darajali bo‘laklardir**. *G‘ayratli bola charchashni bilmaydi.* — *bola, bilmaydi* — bosh bo‘laklar; *g‘ayratli, charchashni* — ikkinchi darajali bo‘laklar.

106- mashq. O‘qing. Gapning bosh bo‘laklari vazifasini bajarib kelgan so‘zlarni aniqlang. Yozing va bosh bo‘laklarning tagiga chizing.

1. Onam yopar shirmoy non. (*Yusuf Shomansur*)
2. Yomg‘ir maysalarni yashnatdi. 3. Mayin shamol yaproqlarni tebratdi. 4. Ertalab uyimizga mehmon keldi. 5. Odam aqli kompyuterni yaratdi.

¹*Yaxob* — ekin maydonini qishda sug‘orish.

BOSH BO‘LAKLAR

107- mashq. O‘qing va ko‘chiring.

Umid duradgorlik to‘garagiga qatnaydi. To‘garakda bolalar yog‘ochdan turli buyumlar yasashni o‘rganadilar. Yamin kursicha, xontaxta yasashni biladi. Hozir bolalar javon yasashni o‘rganishyapti.

Birinchi gap kim haqida aytilyapti? Shu so‘zning tagiga bir chiziq chizing. Yamin haqida nima deyilgan? Shu so‘zning tagiga ikki chiziq chizing. Keyingi gaplarni ham shu tartibda tahlil qiling.

Ega va kesim gapning **bosh bo‘laklaridir**. Ular birgalikda gapning asosini tashkil etadi. Gapning kim yoki nima haqida aytilganini bildiradigan bo‘lagi **ega** deb ataladi. Gapning egasi haqida nima deyilganini bildirgan bo‘lak **kesim** deyiladi. Kesim gapning boshqa bo‘laklarini o‘z atrofiga birlashtiradi.

Bolalar maktabda o‘qiydilar. Bu gapda bosh bo‘lak ikkita: kimlar? *Bolalar* (ega), nima qildilar? *o‘qiydilar* (kesim). *Bolalar o‘qiydilar* — gap bolalarning mashg‘uloti (o‘qishi) haqida xabar bildiriyapti.

108- mashq. Nuqtalar o‘rniga so‘roqlar mazmuniga mos so‘zlarni qo‘yib, matnni o‘qing. Ko‘chiring. Bosh bo‘laklarni aniqlang.

(Kim?) ... mashinani yurgizdi. (Nima?) ... bekatda to‘xtadi. (Kim?) ... kasallarni davolaydi. (Kim?) ...

sahnada o'ynaydi. (Nima?) ... chiqdi olamga.
(Kimlar?) ... tanlovga tayyorlanmoqdalar.

Foydalanish uchun so'zlar: *haydovchi, shifokor, artist, oftob, avtobus, o'quvchilar.*

 109- mashq. O'qing, ajratilgan so'zlarga so'roq bering.

Yana xazonrezgilik,
Barglar **rangi siniqdi.**
Dilda hokim ezgulik,
Anhorda **suv tiniqdi.**

Oq yaktakli **qayinlar**
Taqdi yana zar baldoq.
Qushlarga gap tayinlab,
Chag'-chag'laydi zarg'aldoq.

Tursunboy Adashboyev

Ko'chiring. Bosh bo'laklarning tagiga chizing.

110- mashq. O'qing. Har bir gapdagi ega bilan kesimni toping.

Jo'ja dedi: — Ey, o'rtoqjon,
Mushuk yotar, qoch, o'rtoqjon.
O'rdak qochdi alpon-talpon,
Quvib qoldi mushuk polvon.
O'rdak o'zin suvga otdi,
Ko'l bo'yida mushuk qotdi.

Po'lat Mo'min

Oxirgi ikki misrani qaytadan o'qing. *Otdi, qotdi* so'zlarining o'rniga boshqa — ma'nosi yaqin so'z tanlab, gap tuzing va yozing.

Gapning bosh bo'laklarini aniqlab, eganing tagiga bir chiziq, kesimning tagiga ikki chiziq chizing.

Namuna: Jo'ja dedi.

Kesim nima qildi?, nima qildilar?, nima qilyapti?, nima qilyaptilar?, nima qiladi?, nima qiladilar? so'roqlariga javob bo'ladi.

Ega kim?, kimlar?, nima?, nimalar? so'roqlariga javob bo'ladi.

111- mashq. So'zlarni o'qing va ulardan gaplar tuzing.

Yayrab, bog'chada, o'smoqdalar, kichkintoylar; o'qiyaptilar, bolalar, kitobni; qiziqib o'qidi, yoddan, Karim, she'rni; xushovoz, aytdi, Nafisa, ashula; o'smoqdamiz, biz, ozod va obod, Vatanda.

Tuzgan gaplaringizni yozing. Tekshiring. Bosh bo'laklarga so'roq bering. Ularni yonma-yon yozing.

112- mashq. Qavs ichidagi so'roqlar o'rniga mos so'zlar tanlab, matnni to'ldiring, keyin uni ifodali o'qing.

(Nima?) keldi o'tlanib,
Barg yozib, qanotlanib,
(Nima?) oqardi, (kimlar?)
Qoqar, silkitar shodlanib.
Bog' ko'channing to'rida
(Nima?) ola bo'libdi.
Eng birinchi (kim?)
Uni shoxda ko'ribdi.

Tursunboy Adashboyev

Foydalanish uchun so'zlar: *Xayrulla, bolalar, tut, o'rik, bahor.*

Ko'chiring, ega vazifasidagi so'zlarning tagiga chizing.

113- mashq. Qavs ichida berilgan soʻroqlarga mos soʻzlar qoʻyib matnni oʻqing.

Mana qish ham (nima qildi?). Qor yer ustini (nima qildi?). Yer namni yaxshi (nima qiladi?). Bahorda daraxtlar tez (nima qiladi?). Hamma yoq maysalar bilan (nima qiladi?).

Gaplarni yozing, kesim vazifasidagi soʻzlarning tagiga chizing.

Foydalanish uchun soʻzlar: *qopladi, keldi, saqlaydi, qoplanadi, uygʻonadi.*

114- mashq. Soʻzlardan gaplar tuzing. Oʻylab koʻring. Gapda soʻzlarni qanday tartibda qoʻyish toʻgʻri boʻladi?

doʻkondan, Azim, oldi, qarmoq
yogʻochga, Qodir, uni, bogʻladi
yakshanba, bordilar, daryoga, bolalar, kuni
Azim, tashladi, qarmoqni, suvga
bolalar, tutdilar, baliq, beshta

Gaplarni yozing. Gapdagi bosh boʻlaklarning tagiga chizing.

 115- mashq. Oʻqing.

Yangi kutubxona qurildi. Xonalarga zamonaviy ji-hozlar qoʻyishdi. Kutubxonachi javonlarni yangi kitoblar bilan boyitdi. Yaqinda kutubxona ishga tushadi. Oʻquvchilar boʻsh vaqtlarida kutubxonaga bo-radilar. Kutubxonaning keng, yorugʻ oʻquv xonalari bolalar bilan toʻladi.

Koʻchiring. Gapning bosh boʻlaklari — ega bilan kesimni aniqlab, tagiga tegishlicha chizing.

Ega va kesim vazifasidagi soʻzlar yoniga soʻrogʻini yozing.

Namuna: Yangi kutubxona (nima?) qurildi (nima qildi?).

116- mashq. Matnni o‘qing. Gaplarning kesimini toping.

NON

Nonushta uchun dasturxonga qand, asal, qaymoq qo‘yildi. Lekin hamma dasturxon atrofida jimgina o‘tiribdi. Chunki dasturxondagi narsalarni „harakatga“ soladigan non ko‘rinmaydi.

Onam tandirdan so‘lqildoq nonlarni uzdilar. Singlim savatdagi bug‘i chiqib turgan nonlardan otamga uzatdi. Otam nonni sindirdilar. Hammamiz nonushta qilishga kirishdik. Shunda hech narsa nonning o‘rnini bosolmasligini his qildik. Ha, non — aziz ne‘mat.

G‘ani Abdullayev

Aniqlangan kesimlarga avval so‘roq bering, keyin so‘rog‘ini kesim bilan yonma-yon yozing.

Namuna: nima qildi? — *qo‘ydi*.

117- mashq. Matnni o‘qing. Har bir gapdagi bosh bo‘laklar — ega bilan kesimni aniqlang.

Qish yog‘ingarchilik bilan o‘tdi. Tog‘larda qor ko‘p to‘plandi.

Quyosh havoni mo‘tadil isityapti. Kanal va ariqlardan suv to‘lib oqayotir.

Dehqonlar poliz va sabzavot ekinlaridan mo‘l hosil yetishtiradilar. Paxtakorlar esa katta xirmon ko‘taradilar.

Har bir gapning asosini aniqlang va yozing.

 118- mashq. Berilgan so‘zlardan gap tuzing.

bu, yil, yog‘di, yomg‘ir, ko‘p qoplandi, maysa bilan, ko‘k, yaylov

qir-adirlarda, bug'doy, bahorgi, ekildi
dehqonlar, hosil, mo'l, bug'doydan, oldilar
Gaplarni yozing. Bosh bo'laklarning tagiga chizing.

119- mashq. O'qing. Matnga sarlavha toping.

Bolalar bog'dan toshbaqa topib oldilar. Toshbaqaning bir oyog'i yaralangan edi. Bolalar uni yaxshi parvarish qildilar. Toshbaqaning yaralangan oyog'iga dori qo'yib bog'ladilar. Toshbaqaning oyog'i tez kunda tuzalib ketdi. Sentabrda bolalar uni maktabga sovg'a qildilar. Hozir u maktabimiz „Jonli burchagi“da yashayapti.

Savollar yordamida matn mazmunini qayta hikoya qiling.

1. Bolalar bog'dan nima topib oldilar?
2. Toshbaqaning oyog'iga nima qilgan edi?
3. Bolalar toshbaqaning oyog'ini qanday davoladilar?
4. Bolalar toshbaqani qayerga keltirdilar?

Har bir gapdagi bosh bo'laklarni aniqlab, ularni yonma-yon ko'chiring.

120- mashq. Tez aytishni mashq qiling.

To'lqin topishmoqni to'g'ri topdi.

Turg'un to'rtta to'rg'ayni to'rga tushirdi.

Ko'chiring. Gaplarning bosh bo'laklarini aniqlab, tagiga tegishlicha chizing.

121- mashq. Ifodali o'qing.

MANZARA

Tilla bandli yaproqlar
Dov-daraxt-la xushlashar.
Bargi xazon fasli bu,
Kuz qish bilan duchlashar.

Yuklaridan bo'shanib
Olgan cheksiz dalalar.
Quchog'ida o'ynaydi
Qirmiz yuzli bolalar.

Nurilla Oston

She'r matnini alohida gaplarga ajrating. Bu gaplardagi bosh bo'laklarni toping va ularning qanday so'roqlarga javob bo'layotganini ayting. Bosh bo'laklarni birgalikda ko'chiring.

Gapning bosh bo'laklari nimani hosil qiladi?

122- mashq. O'qing. Necha gap borligini ayting. Har bir gapning chegarasini aniqlab, tinish belgisini qo'ying va ko'chiring.

Daryoning bo'yida ikkita sarvqomat, oppoq qayin o'sadi yam-yashil shoxlari xuddi sochga o'xshab yoyilgan betinim shamol bu sochlarni taraydi barglar asta shivirlab nimalarnidir gapiradi

Gapning bosh bo'laklarini aniqlang va tagiga tegishlicha chizing.

IKKINCHI DARAJALI BO'LAKLAR

123- mashq. O'qing. Matnda nechta gap borligini aniqlang.

Do'lana tog'larda o'sadi olimlar do'lanada darmondorilar borligini aniqladilar hozir uning mevasi va gulidan shifobaxsh dorilar tayyorlanadi

Ko'chiring. Har bir gapning oxiriga nuqta qo'ying. Bosh bo'laklarning tagiga chizing.

Nima uchun gapda boshqa so'zlar ham ishtirok etgan? Ular gapning mazmuniga qanday ta'sir ko'rsatadi?

Gapning asosiy mazmuni bosh bo'laklardan anglashilib turadi. Gapdagi fikr yana ham to'liqroq bo'lishi uchun boshqa so'zlar ham ishtirok etadi.

Bunday so'zlar **ikkinchi darajali bo'laklardir**. Bular, odatda, bosh bo'laklar bilan bog'lanib, gapning mazmunini to'ldiradi.

Ikkinchi darajali bo'laklar ham gapda ma'lum bir so'roqqa javob bo'ladi.

Yosh qo'shiqchilar tanlovga puxta tayyorlandilar.

1. Bosh bo'laklar: (kimlar?) Qo'shiqchilar — ega, (nima qildilar?) tayyorlandilar — kesim.

2. Ikkinchi darajali bo'laklar: qanday qo'shiqchilar? — yosh qo'shiqchilar. Nimaga tayyorlandilar? — tanlovga tayyorlandilar. Qanday tayyorlandilar? — puxta tayyorlandilar.

124- mashq. Gaplarni mazmuniga mos so'zlar bilan to'ldirib yozing.

O'quvchilar sinfga ... keltirdilar. Akvariumda mayda ... suzyapti. Suvda yashil ... o'sadi. Bolalar baliqchalarga navbat bilan

Foydalanish uchun so'zlar: *baliqchalar, akvarium, qaraydilar, o'tlar*.

Qo'yilgan so'zlarga so'roq bering, ular gapning qaysi bo'lagi vazifasida kelgan? Ikkinchi darajali bo'laklar nima uchun qo'llangan?

125- mashq. Matnni o‘qing. Bosh va ikkinchi darajali bo‘laklarni aniqlang.

Tokzorlarda bog‘bonning ishlari kuzda ko‘payadi. Toklarning ortiqcha novdalari qirqiladi. Qoldirilgan novdalar birlashtirilib bog‘lanadi. Ular tuproqqa ko‘miladi. Bu bilan hosilli kurtaklar sovuqdan saqlanadi.

Ko‘chiring. Ega bilan kesimning tagiga tegishli chizing. Ikkinchi darajali bo‘laklarning tagiga to‘liq chiziq chizing.

126- mashq. O‘qing.

Kuchli shamol qo‘zg‘aldi. Ulkan daraxtlar qattiq silkindi. Sarg‘aygan barglar yerga to‘kildi. Zamin barglar bilan qoplandi. Sersavlat daraxtlar chiroyini yo‘qotdi.

Gaplarni ko‘chiring. So‘roqlar yordamida gap bo‘laklarini namunadagidek tahlil qiling.

Namuna: *Kuchli shamol qo‘zg‘aldi.* Nima qo‘zg‘aldi? — *shamol* (ega); *shamol* nima qildi? — *qo‘zg‘aldi* (kesim); qanday shamol? — *kuchli* (ikkinchi darajali bo‘lak).

127- mashq. Nuqtalar o‘rniga so‘roqlarga mos so‘zlar tanlab, matnni to‘ldiring.

OQSHOM

(Qanday?) ... quyosh botdi. (Qayerni?) ... qorong‘ilik bosdi. (Qayerda?) ... oy ko‘rindi. (Qanaqa?) ... oy (nimani?) ... yoritdi. (Qanaqa?) ... shabada esmoqda. Sayohatchilar (qancha?) ... suhbatlashdilar.

Matnni yozing. Tanlagan so‘zlaringiz gapning qaysi bo‘lagi? Ularni tegishli chiziq yordamida belgilang.

Foydalanish uchun soʻzlar: *atrofni, toʻlin, horgʻin, yoqimli, uzoq, osmonda, kechani.*

 128- mashq. Har bir qatorda berilgan soʻzlardan gap tuzing.

dalalarni, gʻoʻzapoyadan, tozaladilar, dehqonlar haydadi, yerni, traktorda, traktorchi qizgʻin, borayotir, ishlar, dalalarda

Tuzgan gaplaringizni yozing. Bosh va ikkinchi darajali boʻlaklarni tegishlicha belgilang.

GAPDA SOʻZLARNING BOGʻLANISHI

129- mashq. Oʻqing.

Sovuq shamol esdi. Yomgʻir yogʻdi. Daraxtlar yaproqlarini toʻkdi. Yashil oʻtlar sargʻaydi. Qushlar issiq oʻlkalarga uchib ketdi.

Dalalarda yigʻim-terim ishlari boshlandi.

Birinchi gapni koʻchiring. Undagi bosh boʻlaklarning tagiga chizing. Ega va kesimga soʻroq bering. Bu boʻlaklarga bogʻlanib kelayotgan soʻzlarni namunadagidek yozing. Yozganlaringizni tekshiring.

Namuna: *Sovuq shamol esdi.*

*nima esdi? — shamol esdi,
qanday shamol? — sovuq shamol.*

Beshinchi gapni koʻchiring. Undagi bosh boʻlaklarning tagiga chizing va ular bilan maʼno jihatdan bogʻlangan soʻzlarni namunadagidek yozing.

Gapda soʻzlar mazmunan oʻzaro bogʻlanadi. Gapda soʻzlarning bogʻlanishi soʻroqlar yordamida aniqlanadi.

130- mashq. O'qing. So'zlarning o'zaro bog'lanishini so'roqlar yordamida aniqlang. Bunda 129- mashqda berilgan namunadan foydalaning. Matnni yozing.

Gulzorda yengilgina shamol esyapti. Gullardan yoqimli hid atrofga taraladi. Oromgohdagi odamlar bundan zavqlanadilar.

131- mashq. O'qing. Matnda nechta gap borligini ayting.

Osmonni qora bulut qopladi momaqaldiroq qattiq gumburladi kuchli shamol qo'zg'aldi barglar havoda aylanib uchdi yerga yomg'ir tomchilari tushdi

Tinish belgilarini qo'yib, gaplarni ko'chiring. Birinchi gapdagi so'zlarning o'zaro bog'lanishini so'roqlar yordamida belgilang.

132- mashq. Gaplarni o'qing. Avval bosh bo'laklarni so'roqlar yordamida belgilang, keyin ularga mazmunan bog'langan so'zlarni ham so'roq berib aniqlang.

1. Yoqimli kuy odamni allalaydi. 2. Nay ovozi mayin yangradi. 3. Xushovoz xonanda tinglovchilarga yoqdi. 4. Jangovar qo'shiq safimizni mustahkamlaydi. 5. Behzod rassomlik to'garagiga qatnaydi.

Ikkinchi va to'rtinchi gaplarni ko'chiring. Gapdagi so'z birikmalarini chizma orqali aniqlang.

Namuna: Yoqimli kuy odamni allalaydi.
qanday? kimni?

133- mashq. So'roqlarga mos so'zlar qo'yib, gaplarni to'ldiring va yozing.

O'quvchilar (kimlarga?) sovg'a tayyorlashdi. Qizlar qiyqimdan (qanaqa?) qo'g'irchoqlar tikdilar. O'g'il bolalar (nimadan?) uychalar yasadilar.

Foydalanish uchun soʻzlar: *chiroyli, qogʻozdan, kichkintoylarga.*

Har bir gapdagi oʻzaro bogʻlangan soʻzlarni toping. Bir soʻzdan ikkinchisiga qarata soʻroq bering.

134- mashq. Oʻqing. Berilgan soʻzlardan birikma tuzing va yozing.

shoʻx	uzmoq
qovun	bola
olma	qoʻshiq
mehnatsevar	termoq

 Soʻzlarni oʻzaro bogʻlashda nimalarga eʼtibor berdingiz?

 135- mashq. Oʻqing, har bir gapning kesimini aniqlang. Soʻroqlar yordamida kesimga bogʻlanib kelgan soʻzni toping. Soʻroqlarini qavs ichida yoniga yozib qoʻying.

Odil ota qishlogʻimizda koʻrkam bogʻ yaratdi. Sohibkor bogʻbon daraxtlarni yaxshi parvarishladi. Mevali daraxtlar tezda hosilga kirdi.

136- mashq. Berilgan soʻzlardan gaplar tuzing va yozing.

dehqon, yer, oʻrtogʻidan, olibdi, sotib
haydabdi, yerni, dehqon, bahorda
chiqibdi, tilla, toʻldirilgan, xumcha, undan
dehqon, olib, boribdi, oʻrtogʻiga, xumchani
xumchani, olmabdi, oʻrtogʻi

Ertakni davom ettiring.

137- mashq. Berilgan gaplarga mos ikkinchi darajali bo'laklar qo'shib yozing.

1. Aziz o'qidi.
2. Akam keldi.
3. Yomg'ir yog'di.

Ikkinchi darajali bo'laklar qaysi bo'lakka bog'langanini aniqlang.

 138- mashq. O'qing. Gap bo'laklarini aniqlang.

O'quvchilar shanba kuni hayvonot bog'iga bordilar. Yovvoyi hayvonlar qafaslarda yasharkan.

Shuhrat va men timsohni, oq ayiqni, filni rosa kuzatdik. Hayvonot bog'idagi turli qushlar ham bolalarni o'ziga jalb qildi. Shu kuni biz jonivorlar haqida ko'p narsalarni bilib oldik.

Ko'chiring. Ikkinchi gapdagi bosh va ikkinchi darajali bo'laklarning tagiga chizing. Ularning bog'lanishini so'roqlar bilan ko'rsating.

139- mashq. Chizmaga mos gaplar tuzib yozing.

1. _____ ~~~~~ ===== :
2. ~~~~~ _____ ===== :

Bilimingizni tekshiring.

1. Gap deb nimaga aytiladi?
2. Gaplar ifoda maqsadiga ko'ra qanday turlarga bo'linadi? Har bir turiga misollar keltiring.
3. Qanday gaplarni his-hayajon gaplarga kiritamiz? His-hayajon gapga misol keltiring.
4. Gapning bosh bo'laklariga nimalar kiradi?
5. Ikkinchi darajali bo'lak gapda nima uchun kerak?

SO‘Z TARKIBI

ASOS VA ASOSDOSH SO‘ZLAR

Tilimizda minglab so‘zlar bor. Ular orasida bir umumiy qismga ega bo‘lgan so‘zlar ham bor. Masalan: *bosh, boshliq, boshla, boshli, boshchilik; gul, gulchi, guldor, gulzor, gulla* so‘zlariga e‘tibor bersak, ular uchun *bosh, gul* qismlari umumiy ekanligini ko‘ramiz.

Bu so‘zlardagi umumiylik nimada?

140- mashq. So‘zlarni o‘qing.

Sinf — sinfdosh, traktor — traktorchi, paxta — paxtazor, bog‘ — bog‘bon, temir — temirchi, pul — puldor, hunar — hunarli, fikr — fikrla, qadr — qadrli, zamon — zamondosh, meva — mevazor.

Juftlab berilgan so‘zlar nimasi bilan bir-biriga o‘xshaydi? Ularni yozing, umumiy qismni namunada ko‘rsatilgandek belgilang.

Namuna: *ish* — *ishchan*.

Ma‘no va shakl jihatidan umumiy qismga ega bo‘lgan so‘zlar **asosdosh so‘zlardir**: *do‘st, do‘stlik, do‘stona; bog‘, bog‘bon, bog‘dorchilik*.

Asosdosh so‘zlar uchun umumiy qism **asos** deb nomlanadi: *chizg‘ich, chiziq, chizma, chiziqli, chizmachi*.

141- mashq. O'qing. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarga asosdosh so'zlar toping.

Osmoningda porlar **quyosh**,
Barcha ellar ahil, sirdosh.
Toleyingga tinchlik **yo'ldosh**,
O'zbekiston vatanimsan —
Gullagan chamanimsan.

Valijon Ahmadjon

 142- mashq. O'qing.

GULCHILAR

Maktabimizning katta hovlisi bor. O'quvchilar u yerni chiroyli gulzor qilishgan. Gullarni o'quvchilar parvarish qiladilar. Ular gulchilik bilan shug'ullanishni sevadilar.

Ko'chiring. Asosdosh so'zlardagi umumiy qism bo'lgan asosni tegishlicha belgilang.

143- mashq. O'ylab ko'ring, kataklardagi qaysi so'zlarning qismlari tushirib qoldirilgan? Bo'sh kataklarni to'ldiring. So'zlarning ma'nosini tushuntiring.

B	O	G'								
B	O	G'								
B	O	G'								
B	O	G'	D	O	R			L	I	K

Kataklardagi so'zlarni yozing. Asoslarni belgilang. Shu so'zlardan qatnashtirib gap tuzing.

144- mashq. Har qaysi qatordan asosdosh soʻzlarni toping va yozing.

Izdosh, izlamoq, izzat, izsiz.

Boshla, boshliq, boshlovchi.

Oʻroq, oʻrtoq, oʻrim, oʻroqchi, oʻrmala.

Yozuv, yovuz, yozma, yozuvchi, yozishma.

Qolgan soʻzlar nima uchun asosdosh soʻzlar deyilmaydi?

145- mashq. Sheʼrni ifodali oʻqing va koʻchiring.

Jajji **gʻuncha**, guldayman,

Bogʻdagi bulbuldayman.

Sogʻlom jon, sogʻlom tanman,

Oʻzimcha bir jahonman.

Hayotdan **zavq** olaman,

Baxtim kulgan bolaman.

Qambar Ota

Ajratib koʻrsatilgan soʻzlarga asosdosh soʻzlar toping.

146- mashq. Avval *bilim* soʻziga asosdosh soʻzlar toping. Keyin ular ishtirokida 2—3 ta gap tuzing va yozing.

147- mashq. Oʻqing. Matnga sarlavha toping.

Mamlakatimizda yana bir koshona qad koʻtardi. Bu — Alisher Navoiy nomidagi Milliy kutubxonadir. Milliy kutubxonamiz hamisha tabarruk dargoh boʻlgan. Vatan **istiqloli** uchun jon fido qilgan Qodiriy, Choʻlpon, Tavallo, Fitrat, Avloniy kabi maʼrifatparvar yurt oʻgʻlonlarining qoʻllari, **nafaslari** tekkan kitoblari bor bunda.

Inson **qalbi** va **ongiga** hech narsa kitobchalik tarbiya va shukuh berolmaydi. (*E. Vohidovdan*)

Ajratib koʻrsatilgan soʻzlarni koʻchirib yozing.

 148- mashq. *Ov, yo'l, gul, ish* so'zlarining har biriga asosdosh so'z tanlang va yozing. Asosni namunadagidek belgilang.

Namuna: *ovchi, ovla.*

Shu so'zlarni qatnashtirib gaplar tuzing.

149- mashq. Tushirib qoldirilgan so'z qismlarini qo'yib, matnni o'qing.

Bizning qishlog'imiz katta. Qishlog'imizda ...li bog' yaratilgan. ...bonlar yozda mevalarni shaharliklarga yetkazib beradilar.

Biz ham maktabimizda ...zor bog' yaratmoqchimiz. Shu maqsadda ...li daraxtlardan yuz tup o'tqazdik.

Ko'chiring. So'z asoslarini tegishlicha belgilang.

150- mashq. O'qing. Ko'chiring.

1. Bilimlining bilimi yuqar,
Bilimsizning nimasi yuqar?
2. Ishli odamning ishi bitadi,
Ishsiz odamning kuni o'tadi.

Asosdosh so'zlarning asoslarini tegishlicha belgilang.

151- mashq. Tushirib qoldirilgan asoslarni toping va yozing. Asosdosh so'zlarning asoslari bir xil yozilishini esda tuting.

Ishladi, ...chan, ...siz; mevali, ...siz, ...zor; kuchli, ...siz; ta'sirli, ...chan.

 152- mashq. Topishmoqlarni o'qing. Javobini ayting.

Gulsiz bo'lar mevasi,
Shirin-shakar donasi.

**Qat-qat toʻnli,
Qarich boʻyli.**

Koʻchiring. Ajratib koʻrsatilgan soʻzlarning asosini belgilang. Shu soʻzlarga asosdosh boʻlgan soʻzlar toping.

153- mashq. Oʻqing. Har qaysi ustundan asosdosh boʻlmagan soʻzlarni toping. Nima uchun ular asosdosh soʻzlar boʻlolmasligini tushuntiring.

koʻprik	yogʻsiz	tosh
koʻp	yogʻli	toshqin
koʻpchilik	yogʻla	toshloq
koʻplik	yogʻoch	toshdek

Asoslari umumiy boʻlgan soʻzlarni koʻchiring. Ular qanday soʻroqqa javob boʻladi? Nimani bildiradi? Shu soʻzlardan qatnashtirib gaplar tuzing.

154- mashq. Oʻqing. Asosdosh soʻzlarni toping. Ularni guruhlab yozing.

Oʻtlamoq, qadrdon, oʻtloq, kuchli, kuchsiz, fikrli, qadrli, mevazor, fikrla, qadsiz, hunarli, kuchay, fikrdosh, mevali, fikrli, kuchsiz, mevasiz.

155- mashq. *Chiziq, chizgʻich, chiziqli* soʻzlarining maʼnosini izohlang. Asosini belgilang.

 156- mashq. *Sut, zar, pul* soʻzlariga asosdosh soʻzlar tanlab yozing.

157- mashq. Oʻqing.

AQLLI BOGʻBON

Bir bogʻbonning uch oʻgʻli bor edi. Kunlardan bir kun bogʻbon oʻgʻillarini chaqirib shunday debdi:

— Bogʻdagi tokning tagiga bir xum oltin koʻmib qoʻyganman. Mendan keyin oʻzingiz kovlab olarsizlar.

Oradan bir necha kun o'tgach, bog'bon olamdan ko'z yumibdi. O'g'illari oltin axtarib tokning tagini rosa qazishibdi. Lekin oltin topilmabdi. Ammo shu yili tok chunonam ko'p hosil qilibdi. Uzumning puliga bir necha xum oltin sotib olsa bo'lar ekan.

Shunda o'g'illar oltin yerda emas, mehnatda ekani anglabdilar.

Quyidagi reja asosida „Aqlli bog'bon“ sarlavhali bayon yozing.

Reja

1. Bog'bonning o'g'illariga vasiyati.
2. Bog'bon olamdan ko'z yumdi.
3. Oltin – mehnatda.

SO'Z YASOVCHI QO'SHIMCHALAR

158- mashq. So'zlarni o'qing.

g'alla — g'allakor

vatan — vatandosh

baliq — baliqchi

soz — sozla

nur — nurli

tuz — tuzsiz

Juftlab berilgan so'zlarning umumiy qismlarini toping. So'zlar o'zaro nima bilan biri ikkinchisidan ma'no jihatdan farqlanyapti?

-chi, -la, -kor, -dosh, -li, -siz — so'z yasovchi qo'shimchalardir.

baliqchi — *baliq* (asos), **-chi** (so'z yasovchi qo'shimcha), *sozla* — *soz* (asos), **-la** (so'z yasovchi qo'shimcha), *nurli* — *nur* (asos), **-li** (so'z yasovchi qo'shimcha), *g'allakor* — *g'alla* (asos), **-kor** (so'z yasovchi qo'shimcha), *vatandosh* — *vatan* (asos), **-dosh** (so'z yasovchi qo'shimcha), *tuzsiz* — *tuz* (asos), **-siz** (so'z yasovchi qo'shimcha).

Yangi ma'noli so'z hosil qiladigan so'z yasovchi qo'shimchalar (^) belgi bilan ko'rsatiladi: (^ — asos, ^ — yasovchi) *tunukachi*, *sozla*, *g'allakor*, *tuzsiz*.

159-mashq. O'qing. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarni ko'chirib yozing, so'z yasovchi qo'shimchalarni belgilang.

1. Avval **o'yla**, keyin **so'yla** (so'zla). 2. Yaxshi bilan bo'lsang **yo'ldosh**, og'ir ishingga bo'lur **qo'ldosh**. 3. **O'ychi** o'ylaguncha, **tavakkalchi** ishini bitirar. 4. Savolni **javobsiz** qoldirma, do'stni **e'tiborsiz**.

 160-mashq. *Chegara*, *iz* so'zlariga **-chi**, **-dosh**, **-la**, **-siz** so'z yasovchi qo'shimchalarini qo'shib, so'zlar yasang. Asos va so'z yasovchi qo'shimchalarni namunada ko'rsatilgandek belgilang.

Namuna: *xabarchi*.

161-mashq. Nuqtalar o'rniga **-chi**, **-la**, **-siz**, **-li** so'z yasovchi qo'shimchalaridan mosini qo'yib, gaplarni ko'chiring.

1. Ilm.. bir yashar, ilm.. ming yashar. (*Maqol*)
2. Sinfimizda a'lo.. o'quvchilar ko'p. 3. Suv.. hayot bo'lmas. 4. Paroxod modelini ish..dik. 5. Kuch.. shamol esdi. 6. Baliq.. qushlar dengiz ustida uchadi.

162-mashq. Berilgan so'zlarga so'z yasovchi qo'shimchalar qo'shish bilan asosdosh so'zlar yasang va namunadagidek yozing.

Ko'z, ...,	Chegara, ...,
Bosh, ...,	Bo'yoq, ...,
Muqova, ...,	Tish, ...,

Namuna: *ko'z*, *ko'zla*, *ko'zsiz*, *ko'zli*.

Asos va so'z yasovchi qo'shimchalarni belgilang.

163- mashq. Nuqtalar o‘rniga **-chi**, **-la**, **-siz**, **-li** so‘z yasovchi qo‘shimchalaridan mosini qo‘yib, gaplarni ko‘chiring.

1. Dengiz.. uzoq safarga otlandi. 2. Dutor.. qizlar dutorni soz..dilar. 3. Quyosh.. O‘zbekiston — meva.. bog‘larga kon. 4. Do‘mbira.. oldinda yo‘l bosh..di. 5. Qo‘l.., oyoq.. uy poylar. (*Topishmoq*)

Asos va so‘z yasovchi qo‘shimchalarni tegishlicha belgilang.

164- mashq. Har bir so‘zning asosini va so‘z yasovchi qo‘shimchasini toping.

Tuksiz, tuzla, baxtli, futbolchi, aqlli, oqla, mixla, baliqchi, tuzsiz, kuchli, ishla, hushsiz, mazali, tarbiyachi.

Avval **-chi**, so‘ngra **-li**, keyin **-la** va oxirida **-siz** qo‘shimchasi bilan yasalgan so‘zlarni namunadagidek guruhlab yozing.

N a m u n a: *gul+chi* *kuch+li* *ish+la* *tuz+siz*

165- mashq. O‘qing. Nuqtalar o‘rniga, birinchi gapda berilganidek, mos so‘zlarni topib qo‘ying. Qo‘ygan so‘zlarigizdagi asos va qo‘shimchalarni aniqlang.

Traktorda yer haydaydigan kishi — traktorchi.

Gullarni parvarish qiladigan kishi —

Bog‘chada, kuni uzaytirilgan guruhda bolalarga qaraydigan xodima —

G‘alla ekib, elni to‘ydiruvchi dehqon —

Traktorchi, g‘allakor so‘zlariga asosdosh so‘zlar topib yozing.

166- mashq. *Qayiq, intizom, bosh, danak* so‘zlariga **-siz**, **-kor**, **-li**, **-la**, **-chi** so‘z yasovchi qo‘shimchalaridan mosini qo‘shib, yangi so‘z hosil qiling. Ular ishtirokida uchta gap tuzing.

167- mashq. O‘qing. So‘z yasovchi qo‘shimchasi bir xil bo‘lgan so‘zlarni guruhlab ko‘chiring.

Bokschi, fikrdosh, fikrla, rasmsiz, partadosh, tayyorla, mashaqqatsiz, ashulachi.

168- mashq. Maqollarni o‘qing.

1. Odobli bola — elga manzur. 2. Suvsiz hayot bo‘lmas. 3. Do‘sting bilan sirdosh bo‘l, qilgan ishiga qo‘ldosh bo‘l. 4. Bo‘zchi belbog‘ga yolchimas.

Ko‘chiring. So‘z yasovchi qo‘shimchalarni belgilang.

169- mashq. *Ish, suv* so‘zlariga o‘z qarshisidagi qo‘shimchalarni qo‘shib, yangi so‘zlar yasang va ularning ma‘nolarini tushuntiring.

 170- mashq. Tarkibida so‘z yasovchi qo‘shimchasi bo‘lgan ikkita so‘z toping. Ular ishtirokida gap tuzing.

171- mashq. O‘qing. Berilganlardan foydalanib so‘zlar hosil qiling. **-chi, -kor, -la, -li** qaysi so‘zlarda so‘z yasayapti, qaysi so‘zlarda bo‘g‘in hosil qilganini ayting.

boks		-chi		nor		ko‘z		-la		gan
sholi		-kor		xona		rang		-li		mon

172- mashq. Matnni o‘qing, unga sarlavha toping.

Bobomiz Alisher Navoiy bolalik chog‘laridanoq hammaning e‘tiboriga tushganlar. Eng avvalo, odobli bo‘lganlar. Ko‘p kitob o‘qiganlar. Navoiyning talay misralari xalq maqoliga, hikmatli so‘ziga aylanib ketgan: „**Tilga ixtiyorsiz — elga e‘tiborsiz**“.

Navoiy bobomizning asarlarini o'qigan sari so'z seyrini teranroq tushuna boramiz.

Ajratib ko'rsatilgan gapni ko'chirib yozing. Gap tarkibidagi so'zlarning asos va qo'shimchalarini belgilang.

 173- mashq. Bir asosga **-li** va **-siz** qo'shimchalarini qo'shib, so'zlar yasang. So'zlarning ma'nosini izohlang.

Namuna: *Odobli — odobsiz, ...*

SO'ZLARNI O'ZARO BOG'LOVCHI QO'SHIMCHALAR

174- mashq. O'qing.

1. Mehnatning qadrini bebaho bil. 2. Mirishkor dehqon yerdan mehnatini ayamaydi. 3. Odam mehnatda toblanadi. 4. Mehnatdan qo'rqma, minnatdan qo'rq.

Mehnat so'zi qaysi so'z bilan bog'langanini so'roqlar yordamida aniqlab, yozing. Qo'shimchalarini namunadagidek belgilang.

Namuna: *minnatdan* (nimadan?) *qo'rq*.

175- mashq. O'qing. Matnda uchragan *ferma* so'zining o'zgarishiga e'tibor bering.

Har kuni men haydovchi tog'am bilan fermaga (qayerga?) **boraman**. Fermada (qayerda?) sigirlar **ko'p**. Fermaning (nimaning?) **ichi** keng va toza. Sigirlar sut sog'ish mashinasi bilan sog'iladi. Fermadan (qayerdan?) **olingan** sut do'konlarga tarqatiladi.

Har bir gapdagi *ferma* so'zini va ajratib ko'rsatilgan so'zni namunadagidek yonma-yon yozing. *Ferma* so'zi tarkibidagi qo'shimchalarni tegishlicha belgilang.

Namuna: *Fermaga boraman, ...*

176- mashq. O'qing. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarning bir-biri bilan bog'lanishini so'roqlar yordamida aniqlang va namunadagidek yozing.

Bir kuni bir ovchi **o'rmonga yo'l oldi**. Yo'lda **kiyikni uchratdi**. Kiyik ovchini ko'rishi bilan qocha boshladi. Shu yaqin atrofdagi **bog'ga kirib, tok barglarining orasiga** yashirindi. Bog'ga kirgan ovchi uni topa olmay, o'z yo'lida davom etmoqchi bo'ldi. Ovchining uzoqlashganini ko'rgan kiyik uzum **bargini yeya boshladi**. **Barglarning shitirlaganini** eshitgan ovchi orqaga qaytib, kiyikni tutib oldi. Tuzoqqa tushgan kiyik qilgan ishidan afsuslandi. („*Gulxan*“dan)

Namuna: (qayerga?) *yo'l oldi* — *o'rmonga*.

-ning, -ni, -ga, -da, -dan qo'shimchalari gapda so'zlarni bir-biriga bog'laydi: *Ukam bog'chaga boradi*.

Dengizning to'lqini kemani tebratdi.

177- mashq. She'rni ifodali o'qing.

MIX

Ostonada yotardi
Bir mix qayrilib,
Yirtar edi **shippakni**
Yonidan ilib.

Ahmadjon bor **kuchini**
Berib **omburga**,
Umbaloq oshib tushdi
Mix bilan **yerga**.

G'iyos Komilov

She'rni yoddan yozing. Ajratib ko'rsatilgan so'zlardagi so'zlarni o'zaro bog'lovchi qo'shimchalarni ayting.

178- mashq. Nuqtalar o'rniga gapning mazmuniga mos qo'shimchalarni qo'yib, gaplarni o'qing va ko'chiring.

Onam **bahor..** ipak qurti boqadi. Qurtlar tez katta bo'ladi. Men **maktab..** kelib, **onam..** yordamlashaman. **Qurtlar..** tut bargi beramiz. Qurtlar **barg..** shitir-shitir ovoz chiqarib yeyishadi. Qurtlar **pilla** o'raydi. Biz **pilla..** mo'l hosil olamiz.

Ajratib ko'rsatilgan so'zlardagi qo'shimchalarni aniqlang va tegishlicha belgilang. Shu so'zlarga so'roq bering.

179- mashq. Nuqtalar o'rniga kerakli harflarni qo'yib, matnni ko'chiring.

Tozalik — **sog'liqning** garovi! Biz buni yaxshi bilamiz. Shu boisdan **sin.imizni** i.los qilmaymiz, .olga qog'oz tashlamaymiz. **Tanaffusda derazalarning** .ar-chasini ochib qo'yamiz. Sinfga toza havo kiradi. Toza **havodan** na.as olamiz.

Ajratib ko'rsatilgan so'zlardagi qo'shimchalarni belgilang. Bu qo'shimchalar qanday nomlanadi?

180- mashq. O'qing. So'zlardan birikma hosil qiling va yozing.

kitob	-ning	ko'chirdi
eshik	-ni	nuri
quyosh	-ga	ketdi
maktab	-da	ishlaydi
kutubxona	-dan	taqillatdi

Yozgan birikmalaringiz ishtirokida 2 ta gap tuzing. Gaplarni yozib, bosh va ikkinchi darajali bo'laklarni aniqlang.

 181- mashq. Gaplarni e'tibor bilan o'qing.

1. **Sportning** o'zingga yoqqan turi bilan yoshlikdan shug'ullan. 2. Yosh **shaxmatchi** Elbek „Mavsum chempioni“ **unvonini** oldi. 3. Muntazam

jismoniy mashq qilish va ochiq **havoda** sayr qilish **foydali**. 4. Senga **tengdosh** Pomir-u oqsoch Tyanshon, o'zbekim. (*Erkin Vohidov*)

Ko'chiring. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarning asos va qo'shimchalarini tegishlicha belgilang.

182- mashq. Nuqtalar o'rniga *Zilola* so'zini so'roqlarga mos holda o'zgartirib qo'ying, gaplarni o'qing va ko'chiring.

(Kimning?) ... shirintoy ukasi bor. (Kim?) ... ukasiga juda mehribon. Ukasi (kimni?)... yaxshi ko'radi. U (kimga?) ... ergashadi. (Kimdan?) ... sira ajralgisi kelmaydi.

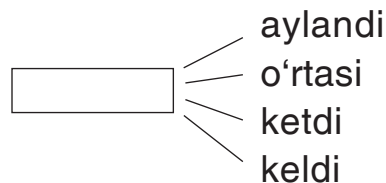
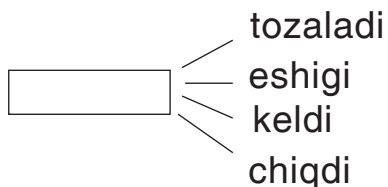
Har bir gapdagi *Zilola* so'zi tarkibida kelgan so'zlarni o'zaro bog'lovchi qo'shimchalarni tegishlicha belgilang.

183- mashq. Nuqtalar o'rniga so'zlarni o'zaro bog'lovchi qo'shimchalardan mosini qo'yib o'qing va ko'chiring.

Olmaxonlar daraxt kovagi ichida shoxchalar va barglar.. yasalgan dumaloq in.. yashaydilar. Ular yemish qidirib, daraxt shoxlari orasi.. sakrab yurishadi. Olmaxon.. dumi mayin, yumshoq va chiroyli bo'lib, ularning shoxma-shox sakrab yurishiga yordam beradi. Olmaxonlar.. asosiy yemishlari — yong'oqlar, qo'ziqorinlar va o'simliklar.. yumshoq novdalaridir.

„Bilimdon“dan

 184- mashq. Chizmaga mos so'zlar topib, birikma tarzida yozing. Birikmalarning ma'nosini izohlang.

185- mashq. O'qing. So'z yasovchi va so'zlarni o'zaro bog'lovchi qo'shimchalarni topib, ular orasidagi farqni ayting.

Sutchidan, maktabga, sutchida, mazmunli, gulchining, qayg'usiz, yurakli, baliqchini, yordamchisiz, navbatchiga.

Ko'chiring. So'z yasovchi va so'zlarni o'zaro bog'lovchi qo'shimchalarni namunadagidek belgilang.

Namuna: *sutchidan*.

 Qo'shimchalar asosga qay tartibda qo'shiladi?

186- mashq. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarga so'z yasovchi va so'zlarni o'zaro bog'lovchi qo'shimchalardan mosini qo'shib, gaplar tuzing.

sut, ovqat, **foyda**, **kishi**;
quyosh, **xona**, tushdi, **nur**;
suv, sug'ordi, **g'o'za**, tunda;
ozoda, **maktab**, **ko'cha**, yur.

Tuzgan gaplaringizni yozing. Gapda so'zlarni bir-biriga bog'lash uchun xizmat qilgan so'z o'zgartuvchi qo'shimchalarni belgilang.

 187- mashq. O'qing. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarning asosini, so'z yasovchi va so'zlarni o'zaro bog'lovchi qo'shimchalarini aniqlang.

1. **Mardni mehnat yengolmas.** 2. Ishlining ishi bitar, **ishsizning** kuni o'tar. 3. **Bog'bondan** bog'qolur. 4. Yomon **yo'ldoshdan** tayoq yaxshi. 5. **Yolg'onchining** rost so'zi ham yolg'on.

Ajratib ko'rsatilgan so'zlarni yozing. Asos va so'zlarni o'zaro bog'lovchi qo'shimchalarni belgilang.

Namuna: *mardni*.

188- mashq. Berilgan soʻzlarni soʻz tarkibi yuzasidan tahlil qiling.

Sinfdosh, rasmlı, soʻzla

Soʻz tarkibini tahlil qilish tartibi.

1. Soʻzning asosini koʻrsatish. 2—3 ta asosdosh soʻzlar topish.

2. Qoʻshimchalarni aniqlash:

a) soʻz yasovchi qoʻshimcha;

b) soʻzlarni oʻzaro bogʻlovchi qoʻshimcha.

Namuna: *Men binokor boʻlmoqchiman.*

binokor, *bino* — asos, *binoli*, *binosiz* asosdosh soʻzlar, *-kor* — soʻz yasovchi qoʻshimcha.

189- mashq. Oʻqing. Ajratib koʻrsatilgan soʻzlarni soʻz tarkibi jihatidan namunadagidek tahlil qiling.

1. **Gulla**, yashna, hur Oʻzbekiston. 2. Biz **otonalarni tantanali** kechaga taklif qildik. 3. Erkinning otasi **Moskvadan** keldi. 4. **Doirachi** Usta Olim katta **sanʼatkor** edi. 5. Har **ishda** boʻl sen **doʻstga safdosh**. (*Quddus Muhammadiy*)

Namuna:

Soʻz	Asos	Soʻz yasovchi qoʻshimcha	Soʻzlarni oʻzaro bogʻlovchi qoʻshimcha
<i>gulla</i>	<i>gul</i>	-la	—

Bilimingizni tekshiring.

1. Qaysi qoʻshimchalar yordami bilan tilimizda yangi soʻzlar hosil boʻladi?

2. Nima uchun asos soʻzning asosiy qismi sanaladi?

3. Soʻz yasovchi va soʻzlarni oʻzaro bogʻlovchi qoʻshimchalarning farqini misollar bilan tushuntiring.

SO‘Z TURKUMLARI

190- mashq. O‘qing. Avval shaxs-narsani, keyin belgini, so‘ngra sanoqni va undan keyin harakatni bildirgan so‘zlarni yozing. Ularga so‘roq bering.

Qish. Qor yog‘yapti. Kun sovuq. Keng dalalar, mevazor bog‘lar, baland tog‘lar oq choyshabga o‘ralgan-dek ko‘rinadi. Ikki bola maza qilib chana uchayotir. Uch-to‘rtta bola qordan katta Qorbobo yasashyapti.

Namuna:

Shaxs-narsani bildirgan so‘zlar: *qish*, ...

Belgini bildirgan so‘zlar: *oq*, ...

Sanoqni bildirgan so‘zlar: *ikki*, ...

Harakatni bildirgan so‘zlar: *yog‘yapti*, ...

Ot, sifat, son, fe‘l — so‘z turkumlaridir.

191- mashq. O‘qing. So‘roqlar yordamida ot, sifat, son, fe‘llarni aniqlab, jadvalni to‘ldiring.

Oq, nur, beshta, yashil, ishchi, **chiroyli**, **so‘zladi**, to‘qson, gulzor, ishchan, o‘n ikki, dehqon, **quvnoq**, ochildi, o‘n beshinchi, bajardi, olxo‘ri, silliq, yaylov, **yuguryapti**, **katta**, bog‘layapti, yettinchi, tayyorlaydi, gazlama, **sozlaydi**, yuzta.

Ot	Sifat	Son	Fe‘l
Kim?, nima?	Qanday?, qanaqa?	Nechta?, qancha?	Nima qildi?, nima qilyapti?, nima qiladi?
<i>nur</i>	<i>yashil</i>	<i>beshta</i>	<i>so‘zladi</i>

Ajratilgan so‘zlarga yaqin ma‘noli so‘zlar topib yozing.

 192- mashq. Matnni o'qing. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarga so'roq bering. Ma'nolarini ayting.

Kun **sovidi**. Yerlar **muzladi**. Kechga yaqin qor yog'di. **Oppoq qor** hamma yoqni qopladi. Daraxtlar oq kiyim kiydi. Bolalar **qorbo'ron** o'ynashga kirishdilar.

Matnni ko'chiring. Gap bo'laklarini aniqlab, tagiga chizing.

193- mashq. O'qing. Matnda ajratilgan so'zlar mazmuniga ko'ra nimani bildirib kelyapti? Ularni namunadagidek guruhlarga ajrating.

1-yanvar **bayram** sifatida **keng nishonlanadi**. Shu kuni hamma bir-birini yangi yil bilan tabriklaydi.

Yangi yilda idora-korxonalarda, **gavjum** maydonlarda va uylarda **archa bezatiladi**. **Bolalar** archa atrofida **qo'shiq kuylaydilar**. **Qarddon** Qorbobo archa bayramiga kelganlarga **sovg'a** ulashadi.

Namuna:

Shaxs-narsalarni bildirgan so'zlar: ...

Shaxs-narsa belgisini bildirgan so'zlar: ...

Shaxs-narsa harakatini bildirgan so'zlar: ...

Archa bayramini qanday o'tkazganingiz haqida kichik hikoya tuzing va yozing.

194- mashq. So'zlarni o'qing. Ularning har biriga so'roq bering, qaysi so'z turkumiga tegishliligini ayting.

Ixcham, mahkam, erka, to'g'ri, yaxshi, ho'l, yangi, tekis, mayda.

Shu so'zlardan **-la** qo'shimchasi yordamida so'zlar hosil qiling. Namunadagidek yozing va belgilang.

Bular qanday mazmuni bildiradi va qaysi soʻz turkumiga kiradi?

Namuna: *ixcham* — *ixchamla*.

 195- mashq. Sheʼrni ifodali oʻqing. Ajratib koʻrsatilgan soʻzlarga soʻroq bering. Ular qaysi soʻz turkumiga tegishli ekanini qavs ichida yozib qoʻying.

Bir kun senga **yangi** bir **alam** —
Fan gulzori **eshik** ochadi,
Mana **maktab**,
Daftar va **qalam**
Kelgusingga nurlar **sochadi**.

Zafar Diyor

196- mashq. Oʻqing. Ajratib koʻrsatilgan soʻzlarga soʻroq bering. Ularning qaysi soʻz turkumiga tegishliligini aniqlang.

SODIQ YOʻLDOSHINGIZ

Insoniyatning eng **yaxshi farzandlari** bolalikdan **kitob** bilan **doʻstlashganlar**. Kitobning har bir sahifasi olam-olam bilim bilan toʻladir. U **tor** tuynukdan tushgan nur kabi bolalarning koʻzlarida **yiltillaydi**. **Qadrli** bolalar, sizning qarshingizda tor **tuynuk** emas, yorqin dunyo, **katta** hayotga yoʻllovchi **eshiklar** ochiq. Bu eshikni ochib berish uchun ota-bobolaringiz katta kuch sarflaganlar. **Nur** sari dadilroq qadam tashlang. Kitobni jon-dilingizdan **seving!** U sizning umrbod **sodiq** yoʻldoshingiz boʻlib qolsin!

Siz qanday kitoblarni sevib oʻqiysiz?

Oʻqigan kitoblaringiz sizni nimaga oʻrgatdi va qanday inson boʻlishga daʼvat qildi? Shular haqida soʻzlab bering.

197- mashq. Oʻqing. Birinchi ustundagi soʻzlarga **-chi**, ikkinchi ustundagi soʻzlarga **-li** qoʻshimchalarini qoʻshib,

yangi soʻzlar yasang. Ularning qanday soʻroqlarga javob boʻlishini, qaysi soʻz turkumiga kirishini ayting.

sut — *sutchi*

hashar — ...

boʻyoq — ...

kashta — ...

tennis — ...

nur — *nurli*

ishonch — ...

intizom — ...

qor — ...

shakar — ...

Yasagan soʻzlaringizni yozib, asos va soʻz yasovchi qoʻshimchalarni belgilang.

198- mashq. *Vatan, goʻzal, yashamoq* soʻzlari ishtirokida 3—4 ta gapli matn yozing.

OT

199- mashq. Matnni oʻqing.

Un, guruch, non, yogʻ, shakar, qand, makaron va boshqa shu kabi mahsulotlar oziq-ovqat doʻkonlarida sotiladi.

Dehqon bozorlaridan yil boʻyi piyoz, kartoshka, karam, sabzi kabi sabzavotlarni, shuningdek, olma, olxoʻri, togʻolcha, uzum, nok, behi, anor kabi mevalarni xarid qilish mumkin.

Bu mahsulotlar kishilar tomonidan isteʼmol qilina-di. Ular tarkibida inson salomatligi uchun zarur darmondorilar bor.

Matn necha qismdan iborat? Birinchi qismda nimalar haqida gapirilgan? Ikkinchi qismda-chi?

Matndagi nima? soʻrogʻiga javob boʻlgan soʻzlarni koʻchirib yozing.

200- mashq. Narsa va shaxslarni bildirgan soʻzlarni oʻqing va ularga soʻroq bering.

Televizor, bola, kitob, o'quvchi, parta, doska, chegarachi, javon, daftar, ishchi, ruchka, eshik, qalam, shifokor.

So'zlarni namunadagidek yozing.

Namuna: Shaxslar: kim? *bola*, ...

Narsalar: nima? *kitob*, ...

Shaxs va narsani bildirib, kim? yoki nima? so'rog'iga javob bo'lgan so'zlar **ot** deyiladi. *Cho'pon, stol, chaqmoq, o'rdak, randa, binokor, to'zon, quvur* kabi so'zlar otlardir.

201- mashq. O'qing. Ular qaysi so'z turkumi ekanini ayting. Har bir so'z guruhiga o'zingiz yana ikkitadan so'z qo'shing.

Shaxslar: kim? *cho'pon, bo'yoqchi*, ...

O'simlik: nima? *paxta, bug'doy*, ...

Hayvonlar: nima? *sigir, qo'y*, ...

Qushlar: nima? *chumchuq, sa'va*, ...

Ish qurollari: nima? *randa, tesha*, ...

202- mashq. O'qing. Har bir so'zga so'roq bering. Ularning qaysi so'z turkumiga oid ekanini ayting.

Soatsoz, yomg'ir, odam, avtobus, bo'ron, bola, shamol, tikuvchi, poyezd, ota, chizg'ich, shifokor, daftar, farzand, metro, kutubxonachi, qalam, zilzila.

So'zlarni quyidagi guruhlarga ajratib yozing:

1. Shaxslarni bildiruvchi otlar: *odam*, ...
2. Kishilarning kasbini bildiruvchi otlar: *to'quvchi*, ...
3. Transport vositalarini bildiruvchi otlar: *avtobus*, ...
4. Tabiat hodisalarini bildiruvchi otlar: *yomg'ir*, ...
5. O'quv qurollarini bildiruvchi otlar: *chizg'ich*, ...

Shaxslarni bildirgan otlar kim? so'rog'iga javob bo'ladi. Narsalarni (hayvonlarni, turli hodisalarni) bildirgan otlar nima? so'rog'iga javob bo'ladi.

203- mashq. O'qing. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarga so'roq bering.

1. **Quyosh** chiqdi.
2. **Tovuq** qo'noqdan tushdi.
3. **Ishchi** zavodga ketdi.
4. **Dehqon** dalada ishlayapti.
5. **Bobom** ko'chat ekdi.
6. **Sharif** maktabga boradi.

Ko'chiring. Ajratib ko'rsatilgan so'zlar ustiga so'rog'ini namunadagidek yozib qo'ying.

nima? kim?

Namuna: **Quyosh** chiqdi. **Ishchi** zavodga ketdi.

 204- mashq. Ko'chiring. Otlarni topib, qaysi bo'lak vazifasida kelganligini aniqlang. Tagiga tegishlicha chizing.

Rasm chizishga qattiq qiziqib qoldim. Maktabdan chiqaman-u to'garakka chopaman. Men kelajakda albatta rassom bo'lmoqchiman. Oyim bilan dadam ham rozi bo'ldilar.

205- mashq. O'qing. Otlarni aniqlang. Avval kim?, keyin nima? so'rog'iga javob bo'lgan otlarni ko'chiring.

Ra'no deydi: — Yurtni yashnatgan ko'klam,
Yoz, kuzimiz qanday chiroyli, ko'rkam.

Asom deydi: — Quyosh, oy-u yulduzlar!

Nizom deydi: — Kecha bilan kunduzlar!

Olim deydi: — Odam, jonivor, daraxtlar!

Dono deydi: — Daryo, dengiz, qir, tog'lar!

Omon deydi: — Yerdan chiqar gaz, konlar!

Zamon deydi: — Osmon, dengiz, oʻrmonlar!
Shodmon deydi: — Bogʻbon, dehqon — amakim!
Shavkat deydi: — Ishchi pahlavon akam!

Quddus Muhammadiy

206- mashq. Oʻqing.

Kamalak, yomgʻir, oʻquvchi, chaqmoq, koʻmir, tuman,
shamol, suvchi, qirov, shabnam, soat, rasm, dehqon.

Otlarni quyidagi tartibda yozing:

Shaxslar: kim? *oʻquvchi*, ...

Narsa nomlari: nima? *koʻmir*, ...

Tabiat hodisalari nomlari: nima? *chaqmoq*, ...

 207- mashq. Oʻqing. Avval kim? soʻrogʻiga javob boʻlgan otlarni, keyin nima? soʻrogʻiga javob boʻlgan otlarni koʻchirib yozing.

Qoʻyni qoʻshib podaga,
Ayri minib xodaga
Sanjar, Alisher
Bahslashar:
— In solishda qarqunoq
Chumchuq, chittakdan noʻnoq.
Nor togʻamning soʻzicha
Eng dangasa musicha.
— Yoʻq. Qarqunoq.
— Yoʻq. Musicha.
— Sen bilmaysan,
Oʻyla picha.
Shu payt xoda qars sinib,
Uzildi bahs-tortishuv.

Tursunboy Adashboyev

208- mashq. Oʻqing. Soʻzlarning har biriga soʻroq bering. Ular qaysi soʻz turkumiga oid ekanini ayting.

Behi, bug‘doy, mosh, binafsha, olxo‘ri, shaftoli, lo-
viya, uzum, olma, jo‘xori, lola, chuchmoma, anjir,
gulsapsar.

So‘zlarni quyidagi guruhlarga ajratib yozing:

Gullar: ...

Mevalar: ...

Donlar: ...

209- mashq. O‘qing. Nuqtalar o‘rniga har bir qator-
dagi otlarning umumiy nomini bildiradigan so‘zlarni qo‘yib
yozing.

Choynak, piyola, stakan — ...

Choy, qand, sariyog‘ — ...

Ruchka, qalam, chizg‘ich — ...

Do‘ppi, palto, ko‘ylak — ...

O‘roq, xaskash, ketmon — ...

Foydalanish uchun so‘zlar: *o‘quv qurollari,*
mehnat qurollari, idishlar, kiyimlar, oziq-ovqatlar.

Berilgan so‘zlar ishtirokida gaplar tuzing.

210- mashq. O‘qing.

BUG‘DOYJONIM

Bug‘doydan bo‘lar

No‘xatli shirmon.

Norin, shilpildoq,

Manti va lag‘mon.

Tinch bo‘lsin olam,

Bor bo‘lsin dehqon.

To‘xtab qolmasin

Hech bir tegirmon.

Anvar Obidjon

She‘rdan oziq-ovqat nomlarini bildirgan otlarni ko‘chi-
ring. O‘zingiz ham shunday so‘zlarga to‘rtta misol yozing.

211- mashq. Rasmlarni ko‘ring, so‘roqlarga javob bering.

Bu kim?

Bu nima?

Rasmda tasvirlangan shaxs va narsaning nomini yozing. Yozgan so‘zlaringizni lug‘atdan tekshiring. Shu otlarni qatnashtirib og‘zaki gaplar tuzing.

212- mashq. O‘qing. Mazmunini so‘zlang.

JO‘JALAR

Sobirning **tovug‘i** jo‘jalarini ertadan kechgacha ergashtirib yuradi. Yerdan bitta **don** topsa ham darrov „chirq-chirq“ deb jo‘jalarini **chaqiradi**. Buni kuzatib yurgan **Sobir** bir kuni buvisidan **so‘radi**:

— Buvi, nega tovuqlar **yer** titadi?

Buvisi shunday javob berdi:

— Parrandalarning yemishi yer bilan-da, bolam. Shuning uchun tovuq jo‘jalariga yer titishni, mehnat qilib, **ovqat** topishni **o‘rgatadi**.

Musharraf Zayniddinovanadan

Ajratib ko‘rsatilgan so‘zlarga so‘roq bering, ularning qaysi so‘z turkumiga kirishini ayting.

 213- mashq. Kim?, nima? so‘rog‘iga javob bo‘lgan otlarga beshtadan so‘z toping va yozing.

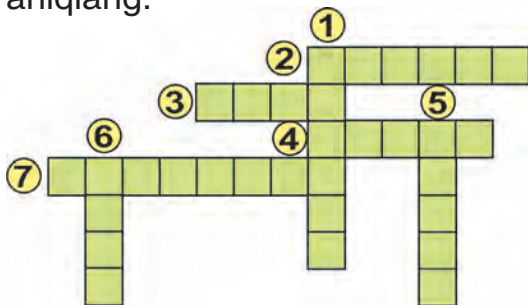
214- mashq. She'ni o'qing. Hayvon va parranda nomlarini bildirgan otlarni topib yozing.

Ana sichqon, mushukvoy,
Ana xo'roz, kuchukvoy,
Ana mug'ambir tulki,
Ana o'rdak bilan g'oz,
Ana maymun — sho'x dorboz.
Xo'roz qichqirar: quq-qu!
Bunda yo'lbars, sher yo'q-ku!

Quddus Muhammadiy

Namuna: *sichqon, ...*

215- mashq. Katakchalar o'rniga mos harflarni qo'yib yozing. Kim?, nima? so'rog'iga javob bo'ladigan otlarni aniqlang.

1. Poliz ekini.
2. Bog'da ishlovchi kishi.
3. Qiz bolalar ismi.
4. Cholg'u asbobi.
5. O'quv quroli.
6. Meva.
7. Kuy bastalovchi.

 216- mashq. She'ni ifodali o'qing.

MAYIZ

- Oting nima, qizaloq?
 - Menmi, tog'a, Lolaman.
 - Ol mayizdan bir hovuch.
 - Yo'q, odobli bolaman.
- Hovuchingiz kattaroq,
Siz bersangiz olaman.

Tursunboy Adashboyev

Yoddan yozing. Otlarni aniqlang, ularga so'roq bering.

217- mashq. Maktab xodimlarini, o‘quv quollarini, mevali va mevasiz daraxtlarni bildirgan otlarga misollar topib yozing.

Maktab xodimlari: kim? — ...

O‘quv quollari: nima? — ...

Mevali daraxtlar: nima? — ...

Mevasiz daraxtlar: nima? — ...

218- mashq. O‘qing. Telefonda so‘zlashish odobi haqida 3—4 gapli matn tuzib yozing. Bunda muomala odobiga oid so‘zlardan foydalaning.

TELEFONDAGI SUHBAT

Jiringlagach telefon,
Qo‘liga oldi Usmon.
— Allo, allo, sizmisiz?
Tanimabman, buvijon.

Hozir gaplashmay turing,
Gapimni oling uqib.
Biroz gripp bo‘lganman,
Sizga qolmasin yuqib!

Orif To‘xtash

 Qaysi otlarga kim?, qaysilariga nima? so‘rog‘i beriladi?

219- mashq. Otlarni yozing. Ularga so‘roq bering. Har bir otga **-chi** qo‘shimchasini qo‘shib, boshqa ot yasang. Ularni so‘roqlari bilan yonma-yon yozing.

Suvoq, ish, hisob, suv, baliq.

Yasagan otlaringiz qanday so‘roqqa javob bo‘lishini ayting.

Namuna: *dengiz* — nima? — *dengizchi* — kim?

220- mashq. Darslikdagi lug'atdan beshta kim? so'rog'iga, beshta nima? so'rog'iga javob bo'lgan ot tanlab yozing.

OTLARDA BIRLIK VA KO'PLIK

221- mashq. Gaplarni o'qing. Ajratib ko'rsatilgan otlarga savol bering.

1. **O'quvchi** topshiriqni to'g'ri bajardi. 2. **O'quvchilar** sayohatga tayyorgarlik ko'rdilar. 3. **Bulbullar** gulzorda sayraydi. 4. **Bulbul** qafasda yashay olmaydi. 5. **Qaldirg'ochlar** ilk bahorda uchib keladi. 6. Ayvonga **qaldirg'och** uya qurdi. 7. Men o'qigan **kitob** juda qiziq ekan. 8. Kutubxonada **kitoblar** saqlanadi.

Bir narsa va shaxsni bildirgan otlar bilan birdan ortiq narsa va shaxsni bildirgan otlarni aniqlang, namunada ko'rsatilganidek ikki ustunga ajratib yozing.

Bir shaxs va narsani bildirgan ot birlikdagi ot, birdan ortiq shaxs va narsani bildirgan ot ko'plikdagi ot ekanini esda tuting.

Namuna:

Birlikdagi otlar:
o'quvchi

Ko'plikdagi otlar:
o'quvchilar

Otlar birlik shaklida (*o'quvchi, bulbul*) va ko'plik shaklida (*o'quvchilar, bulbullar*) qo'llanadi.

Birlikdagi otlar kim? yoki nima? so'rog'iga, ko'plikdagi otlar kimlar? yoki nimalar? so'rog'iga javob bo'ladi.

-lar qo'shimchasi birlikdagi otdan ko'plikdagi otni hosil qiladi.

222- mashq. O'qing.

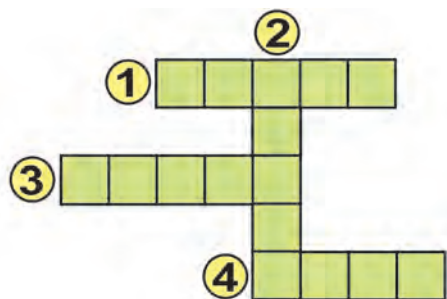
Qo'shiq kuylar qizaloq,
Tinglar bog'lar, dalalar,
Ovozi sho'x qo'ng'iroq,
Qo'shiq nurday taralar

Rauf Tolib

She'rdagi otlarni aniqlang. Ularga so'roq berib, birlikda yoki ko'plikda kelganligini ayting. Ko'plikdagi otlarni birlikdagi otlarga aylantirib yozing.

223- mashq. Boshqotirmani yeching.

1. O'quv quroli.
2. Yovvoyi hayvon.
3. Tabiat hodisasi.
4. Sudralib yuruvchi hayvon.

Ko'plik qo'shimchasini qo'shish mumkin bo'lgan so'zlarni yozing.

224- mashq. O'qing. Ajratib ko'rsatilgan otlardan ko'plikdagi otlarni hosil qiling. Ularni namunadagidek ikki ustun shaklida yozing.

Bog' yashnaydi
Bog'bon bilan.
Dala yashnaydi
Dehqon bilan.

Uy yashnaydi
Bola bilan.
Tog' yashnaydi
Lola bilan.

Usmon Qurbonov

Namuna:

Birlikdagi otlar:
bog'

Ko'plikdagi otlar:
bog'lar

225- mashq. O‘qing. Birlik va ko‘plikdagi otlarni aniqlang.

QADRLI DUGONAM ZAMIRA!

Xatingga javob yozyapman. O‘qishlarim yaxshi. Ona tili, matematika fanlaridan „besh“ bahoga o‘qi-yapman.

Biz bolalar bog‘chasiga Yangi yil bayrami uchun archa o‘yinchoqlari yasab berdik. Endi stol ustiga qo‘yib o‘ynaladigan teatr uchun kartondan narsalar tayyorlamoqdamiz. Tarbiyachilar va bog‘chadagi bolalar bizdan juda xursand. Ayrim kunlari bog‘chaga borib, bolalarga turli o‘yinlar o‘rgatamiz.

Zamira, sog‘lig‘ing, o‘qishing va to‘garakdagi ish-laring haqida xat yoz, kutaman.

Xayr, sog‘ bo‘! Salom bilan dugonang Nazira.

O‘z o‘qishingiz va ishlaringiz haqida o‘rtog‘ingiz yoki yaqin kishingizga xat yozing.

226- mashq. Birlik va ko‘plikdagi otlarni aniqlang.

Biz o‘qiyotgan maktab katta. Sinflar keng va yorug‘. Har bir sinfda o‘qituvchi uchun stol, stul bor. Sinfda partalar ikki qator qilib qo‘yilgan. Bu partalarda o‘quvchilar o‘tiradilar. Javonda o‘quv qurollari: daftarlar, kitoblar, ruchkalar, har xil qalamlar saqlanadi.

Birlikdagi otlarni bir ustunga, ko‘plikdagi otlarni ikkin-chi ustunga ko‘chiring. Ko‘plik qo‘shimchasining tagiga chizing.

227- mashq. O'qing. Otlarni aniqlang. Avval birlikdagi otlarni, so'ngra ko'plikdagi otlarni yozing.

ISTIROHAT BOG'I

Biz yashaydigan tumanda yangi istirohat bog'i ochildi. Istirohat bog'ida kutubxona, choyxona, kino-teatr bor. Istirohat bog'idagi ko'lga eshkakli va motorli qayiqlar tushirildi. U yerda bolalar uchun tennis, voleybol maydonchalari ham bor. Istirohat bog'iga chiroyli gullar, manzarali daraxtlar o'tqazilgan. Istirohat bog'ida ishchilar, dehqonlar, yoshlar rohatlanib dam oladilar.

Sizning yaqiningizdagi istirohat bog'ida nimalar bor? O'sha istirohat bog'i haqida bilganlaringizni so'zlab bering.

228- mashq. Rasmni diqqat bilan kuzating. Savollarga javob bering va javobingiz asosida hikoya tuzing.

Dehqonlar issiqxonaga nimalar ekkanlar? Dehqon va o'quvchilar nima qilishyapti?

Tuzgan hikoyangizga sarlavha toping va yozing.

Foydalanish uchun so'zlar: *issiqxona, pomidor, bodring, tuproqni yumshatishyapti, pomidor terishyapti, suv quyishyapti, mo'l hosil, shaharga jo'natiladi.*

 229- mashq. Ko‘chiring. So‘zlarni o‘zaro bog‘lovchi qo‘shimchalarni aniqlang va tegishlicha chizing.

Toshkent — juda qadimiy shahar. Bu shahardan savdo karvonlari o‘tgan. Shaharliklar savdogarlarni muhtasham saroylarda kutib olishgan. O‘zaro savdo-sotiq rivojlangan. Bora-bora shahar savdo markaziga aylangan. Shaharning shuhrati ortgan.

Hozir Toshkent sanoati, iqtisodiyoti va madaniyati rivojlangan yirik va ko‘rkam shaharlardan biri.

Siz Toshkent haqida nimalarni bilasiz?

230- mashq. Matni o‘qing. Birlik va ko‘plikdagi otlarni aniqlang.

Qadim zamonda Bobotog‘ yonbag‘rida katta o‘rmon bor ekan. O‘rmonda ayiqvoy, quyonvoy, qarg‘avoy yashar ekan. Kunlarning birida ko‘m-ko‘k maysa ustida yotgan ayiqvoy shitirlagan ovozni eshitibdi. Asta borib qarasa, kichkina bir quyon oppoq qog‘ozga nimanidir yozayotgan emish... („*Bilimdon*“dan)

Ertakni davom ettiring va yozing.

231- mashq. O‘qing. Ko‘plikdagi otlarning aytilishi va yozilishiga diqqat qiling. Ko‘plikdagi otlarni birlik shaklida yozing.

Kitoblar, chizg‘ichlar, qalamlar, uylar, ko‘chalar, idoralar, bog‘lar, polizlar, daryolar, ko‘llar.

Birlikdagi otlardan qatnashtirib, uchta gap tuzing.

Ot tarkibida kelgan **-lar** qo‘shimchasi so‘zlashuvda ba‘zan **-la** tarzida aytiladi, ammo doim **-lar** yoziladi.

232- mashq. Birlikdagi otlardan ko'plikdagi otlar hosil qiling va yozing.

Ishchi, dehqon, binokor, tog'a, aka, singil, kaptar, o'rdak, paxta, tarvuz, olma, kartoshka, bodring, lavlagi.

Ko'plikdagi otlarning talaffuzi va yozilishiga diqqat qiling.

233- mashq. Matnni o'qing. Unga sarlavha toping.

Qadim zamonlarda yashagan ajdodlarimiz qu-yosh, oy va yulduzlarning samodagi joylashuviga qarab vaqtni aniqlaganlar.

Biroq havo bulutli paytlarda buning iloji bo'lmagan. Shu bois kompasning ixtiro qilinishi muhim kashfiyot bo'lgan.

Kompasni qaysi tomonga aylantirsangiz ham, uning magnit ko'rsatkichi shimolga qarab turadi.

„Bilimdon“ dan

Matndagi birlikda va ko'plikda qo'llangan otlarni aniqlab, ularni ikki ustun qilib yozing.

Birinchi gapdagi bosh bo'laklarni aniqlang.

234- mashq. O'qing. Diktant yozishga tayyorlaning.

QORLI TOG'

Yakshanbada Chimyonga bordik. Sovuq aytarli qattiq emas. Qalin qor yog'gan. Tog' cho'qqisini pag'a-pag'a bulutlar qoplagan. Quyosh bulutlar orasidan nur sochmoqda.

Tog' etagidagi tepalikda chana uchayotgan bolalarni va katta yoshdagi kishilarni ko'rdik. Yigit va qizlar tog' cho'qqisi tomon ko'tarilmoqda. Ular chang'ida pastga tushdilar.

Ukam bilan men maza qilib chana uchdik. Akam chang'i bilan cho'qqidan pastga tushar va yana cho'qqiga ko'tarilardi.

Tog' etagida dam oluvchilar uchun mehmonxonalar qurilgan. U yerda oshxona, choyxonalar ishlab turibdi.

Tabiat hodisalarini bildirgan otlarni toping. Ularning birlik yoki ko'plikda ekanini aniqlang.

OT YASOVCHI QO'SHIMCHALAR

235- mashq. O'qing. Ajratilgan so'zlarni qismlarga ajratib, asos va qo'shimchalarni aniqlang.

1. **Havaskor qo'shiqchi** quvnoq ohangda kuy-ladi.
2. **Temirchining** qo'lida temir yog'day eriydi.
3. Yomg'ir **gulzor** husnini ochdi.

So'z asosini bir ustunga, so'z yasovchi qo'shimchani olgan otni ikkinchi ustunga yozing va ularning ma'nosidagi farqqa e'tibor bering.

Namuna: havas | havaskor

-chi, -kor, -dosh, -zor, -loq qo'shimchalari so'z asosiga qo'shilib ot yasaydi. **-chi, -kor, -dosh** qo'shimchalari shaxs ma'nosini, **-zor, -loq** qo'shimchalari o'rin-joy ma'nosini bildirgan otlar yasaydi: *navbat — navbatchi, suhbat — suhbatdosh, olma — olmazor, tosh — toshloq.*

236- mashq. Yozing. Ot yasovchi qo'shimchalarni belgilang.

o'yinchi, surnaychi, betonchi, kutubxonachi;
binokor, bastakor, sabzavotkor, pillakor;
chamanzor, bug'doyzor, yong'oqzor;
o'tloq, toshloq.

237- mashq. Matnni o'qing. So'z yasovchi qo'shimchalar yordamida hosil bo'lgan otlarni aniqlang.

1. Lolazorga aylanar
Sohil erta bahordan.
2. Yuk tashuvchi ishchilar,
Dengizchilar yig'ildi.
Barcha ko'zlar begunoh
Baliqchiga tikildi.
3. Mening otam omilkor,
Juda mohir paxtakor.

Aniqlangan otlarni ko'chiring, ot yasovchi qo'shimchalarni namunadagidek belgilang.

Namuna: *tashuv[^]chi.*

238- mashq. Berilgan otlarga ot yasovchi **-chi, -kor, -zor, -loq** qo'shimchalaridan mosini qo'shib, otlar hosil qiling.

Ijod, pardozi, g'alla, tosh, archa, atlas, chaman, suvoq, qum.

Otlarni yonma-yon yozing va ot yasovchilarni tegishli belgilang.

Hosil qilgan otlaringiz ishtirokida ikkita gap tuzing. Gaplarning bosh va ikkinchi darajali bo'laklarini ko'rsating.

239- mashq. O'zingiz ot yasovchi **-chi, -kor, -dosh, -zor** qo'shimchalari yordamida shaxs ma'nosini va o'rin-joy ma'nosini bildirgan otlar hosil qiling va yozing. Bu mashqni bajarishda lug'atdan foydalaning.

 240- mashq. Nuqtalar o'rniga ot yasovchi qo'shimchalardan mosini qo'yib, so'zlarni o'qing va yozing.

Sayohat..., sholi..., sinf..., futbol..., maysa..., shaxmat..., g'alla..., fikr..., o't..., meva..., shifo..., gul..., sir..., bino...

Yozgan so'zlaringiz ishtirokida 3 ta gap tuzing va yozing.

241- mashq. O'qing. Bayon yozishga tayyorlaning. Hikoyani qismlarga ajrating. Rejasini tuzing.

BIZ BIR OILAMIZ

Taniqli haykaltarosh Gulsara Rajabova iqtidorli bolalar uchun „Sanvik“ ijodiyot uyi tashkil qildi. Unda bolalar rassomlik, dizayn, tikuvchilik, zargarlik, kulolchilik, o'ymakorlik, kashtachilik kabi to'garaklarda nafis san'at turlarini o'rganadilar. Bu markazni nafaqat maktab, balki haqiqiy oila, yashab ijod qiladigan xonadon desa ham bo'ladi. Chunki bu yerda bolalar o'z yaqinlari bilan hovlilarni supurib,

mevalarni terib, birga baham ko'rishadi. Gulsara opaning bolajonlari Meksika, Gretsiya, Fransiya, Hindiston, Rossiya, Ispaniya, Misr kabi davlatlardagi ko'rgazmalarda qatnashganlar.

242- mashq. O'qing. She'ni yoddan yozishga tayyorlaning.

Hech erinmay bulutlar
Uch kun elagin qoqdi.
Qishloq, ovul, tomlarga
Osmondan shakar oqdi.

Musa Jong'oziyev

She'ni yozing va avval birlikdagi, keyin ko'plikdagi otlarni aniqlang, ularga so'roq bering. *Elagin qoqdi, osmondan shakar oqdi* deganda nimani tushunasiz?

 243- mashq. 3- sinf „O'qish kitobi“dagi „Yordam berdi“ hikoyasidan **-chi**, **-dosh**, **-kor** qo'shimchasi bo'lgan otlarni topib yozing.

244- mashq. O'qing.

SHUDRING

Adajon, tongda kimdir
Gulim ko'rib o'tibdi.
Mana, har bir bargiga,
Marjon taqib ketibdi.

Safo Ochil

She'ni yoddan yozing.

Shoir *marjon* so'zini qaysi ma'noda ishlatgan? Siz bu so'zni qanday tushunasiz?

She'rdagi otlarni topib yozing, ularning tarkibida qanday qo'shimchalar borligini ko'rsating.

245- mashq. Berilgan reja va matn asosida bayon yozing.

Hazilkash ayiqpolvon
O'ynamoqchi qorbo'ron.
Ko'zi tushib quyonga,
Oldi uni nishonga.
Zo'r koptok yasab qordan,
Quyon ham otdi birdan.
Zarbdan daraxt tebrandi,
Ayi qorga belandi.

Reja:

1. Ayiqpolvon nima qilmoqchi?
2. U nimani nishonga oldi?
3. Quyon nima qildi?
4. Ayiq nima uchun qor tagida qoldi?

Bilimingizni tekshiring.

1. Qanday soʻzlar ot deyiladi?
2. Otlar qanday soʻroqlarga javob boʻladi?
3. Qaysi otlar kim? soʻrogʻiga, qaysi otlar nima? soʻrogʻiga javob boʻladi?
4. Birlikdagi otlar qanday soʻroqqa javob boʻladi? Koʻplikdagi otlar-chi? Bu otlar bir-biridan qanday farqlanadi? Ularga misollar keltiring.
5. Qaysi soʻz yasovchi qoʻshimchalar yordamida otlar hosil qilinadi?
6. Qanday otlar bosh (katta) harf bilan yoziladi?

SIFAT

246- mashq. Oʻqing.

Havo ochiq. Bugun **goʻzal** tabiat yanada koʻr-kamlashgan. Erta tongdan quyosh nur sochmoqda. Koʻcha va hovlilardagi **oq, sariq, qizil** gullar quyosh nurida tovlanadi. **Mayin** shamol xushboʻy hid taratadi. Qushlarning **yoqimli** ovozi kishiga zavq bagʻishlaydi. Ey, bahor, qanday **koʻrkam** faslsan!

Narsa-buyum belgisini bildirgan soʻzlarni aniqlang va ularni oʻzi bogʻlanib kelgan ot bilan birgalikda namuna-dagidek koʻchiring.

Namuna: (qanday?) *koʻrkam fasl.*

Shaxs-narsa belgisini bildirgan soʻz **sifat** deyiladi. Sifatlar qanday? yoki qanaqa? soʻrogʻiga javob boʻladi. Sifatlar gapda otlarga bogʻlanib keladi: *zangori osmon, mevali bogʻ, koʻrkam bino.*

247- mashq. Ifodali o‘qing. Sifatlarni aniqlang, ularni o‘zi bog‘lanib kelgan ot bilan birgalikda ko‘chiring.

Qorli tog‘lar, keng vodiylar,
Boshqachadir kumush dalalar.
Yashil bog‘lar, keng daryolar,
Yasangandir bugun o‘zgacha.

Sifatlarni tushirib qoldirib o‘qing. Qanday o‘zgarish bo‘ldi?

 248- mashq. So‘roqlar o‘rniga mos sifatlar toping. Ularni otlar bilan birga birinchi qatordagidek yozing.

qanday *yung?* — *yumshoq yung*
qanday *tosh?* — ... *tosh*
qanaqa *qalam?* — ... *qalam*
qanday *shamol?* — ... *shamol*
qanday *dala?* — ... *dala*

Foydalanish uchun so‘zlar: *qora, katta, keng, mayin.*

249- mashq. Matnni o‘qing, sifatlarni aniqlang.

Men chaqirsam kishnab keling,
Uyurlardan chopib keling,
Jajji, quvnoq toychalarim,
Yo‘rg‘a o‘ynoq toychalarim.
Mana sizga ko‘m-ko‘k o‘tloq,
Ko‘zi munchoq toychalarim.

Ro‘zimat Doliyev

Shoir toychani qaysi sifatlar orqali tavsiflab bergan? O‘sha so‘zlarni ko‘chirib yozing.

250- mashq. Otlarga xos belgi — rang-tus, shakl va hajmni bildirgan sifatlardan har biriga ikkitadan so‘z toping, ular otlar bilan yonma-yon kelgan bo‘lsin.

Namuna: *qizil qalam, baland minora, bepoyon dala.*

251- mashq. O'qing. Sifatlarni topib, ularga so'roq bering.

Uzoqdan boshiga oq do'ppisini kiygan, viqorli tog'lar ko'rinadi. Uning cho'qqilari ko'm-ko'k osmon bilan tutashib ketgan. Ko'kdagi oppoq bulutlar tog'larga yanada ko'rkamlik baxsh etmoqda. Sharqdan ko'tarilayotgan quyosh o'z nurlari bilan uning salobatini yanada oshirmoqda.

Ko'chiring, sifatlarning tagiga to'lqinli, shu sifatlar bog'lanib kelgan otlarning tagiga to'g'ri chiziq chizing.

Namuna: ko'm-ko'k osmon

252- mashq. Otlarga xos belgini bildirgan sifatlarni tanlab, birgalikda yozing.

(To'g'ri, halol) mehnat, yo'l; (shirin, mazali) ovqat, qovun; (ko'm-ko'k, yashil) o'tloq, osmon; (g'ayratli, serharakat) ko'cha, bola; (katta, hashamatli) imorat, kema; (quvnoq, xushchaqchaq) ashula, qizcha.

Tuzgan birikmalaringiz asosida ikkita gap tuzing va yozing. Tuzgan gapingizdagi bosh bo'laklarni aniqlang.

253- mashq. Nuqtalar o'rniga sifatlarga mos otlar qo'yib, ularni birgalikda ko'chiring. Sifatlarga og'zaki so'roq bering.

Tor ... , keng ... , baland ... , nordon ... , qora ... , oq ... , past ... , shirin

Foydalanish uchun so'zlar: *yo'l, ko'cha, uy, devor, behi, nok, qalam, qog'oz.*

254- mashq. O'qing. Sifatlarga so'roq bering.

Bir tomoni keng o'tloq,
 Bir tomoni qorli tog'.
 Go'zal va nurli makon,
 Mening aziz qishlog'im.

Safar Barnoyev

Yozing. Sifatlarni aniqlab, tagiga to'lqinli chiziq chizing.

255- mashq. O'qing. So'roqlar o'rniga otlarga mos sifatlar topib, birinchi qatordagidek qilib ko'chiring.

qanday *qatiq?* — *quyuq qatiq*
 qanaqa *osmon?* —
 qanday *tog'?* —
 qanday *uy?* —
 qanaqa *ayiq?* —
 qanday *shamol?* —

Osmon, shamol, uy so'zlariga xos yana qanday belgilarni bilasiz? Yozishda davom eting.

Foydalanish uchun so'zlar: *tiniq, oq, mayin, baland, katta.*

256- mashq. O'qing. Sifatlarni aniqlang.

KAPALAKLAR

Bahor kunlari edi. Saxiy quyosh olamga nur sochmoqda. Chamanzorda har xil kapalaklar uchib o'ynaydi. Gul, chechaklarga qo'nib, ularning shirasidan oziqlanadi.

Mana, oq gulga oq kapalak, qizil gulga ola-bula kapalak, sariq gulga sariq kapalak qo'ndi. Uzoqdan bir qushcha uchib keldi. U qizil guldagi ola-bula kapalakni ko'rib, uni osongina tutib oldi.

Sifatlarni o'zi bog'lanib kelgan ot bilan birgalikda ayting.

257- mashq. O'qing. Berilgan sifatlar qanday otlarga xos belgi bo'lishi mumkin. Shu otlarni topib, nuqtalar o'rniga yozing.

Keng, katta, chuqur ...; ko'm-ko'k, sershox ...; oppoq, qalin, yumshoq ...; tiniq, sof, salqin ...; yam-yashil, bepoyon

Foydalanish uchun so'zlar: *qor, daryo, havo, o'rmon, daraxt, suv.*

SIFAT YASOVCHI QO'SHIMCHALAR

258- mashq. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarni bir-biri bilan qiyoslang.

1. Birlashgan **kuch** yengilmas. 2. **Kuchli** shamol daraxtlarni qattiq silkitdi. 3. „Ha“ degan tuyaga **mador**. 4. Bir qo'zg'alib **madorsiz** shamol yaproqlarni yelpidi xushhol. (*Uyg'un*) 5. Dovul kelishidan **xabardor** cho'pon qo'ylarni qo'raga qamadi. 6. **Xabar** keldi aytganingiz bo'lsin deb.

Asosi bir xil so'zlarni yonma-yon yozing, so'z yasovchi qo'shimchalarni tegishlicha belgilang. Asosdosh so'zlarni bir-biri bilan qiyoslab, ularning ma'no jihatdan farqiga e'tibor bering.

259- mashq. O'qing. **-li, -dor, -siz** so'z yasovchilari yordamida hosil bo'lgan sifatlarni aniqlang va ko'chiring.

1. Rejasiz ish — qolipsiz g'isht.
2. Bobomlar meni esli, hushli bo'tam derlar.
3. Zarbdor mehnat qaynar
Bahor, yoz, kuz va qishda.

Ilyos Muslim

4. Bahor chog'i bog'imda
Turli gullar kulgandi.
Atrof uning yoqimli
Hidi bilan to'lgandi.

Ilyos Muslim

So'z asosiga so'z yasovchi **-li, -siz, -dor** qo'shimchalarining qo'shilishi bilan sifat hosil qilinadi: *kuch — kuchli shamol; mador — madorsiz bemor; xabar — xabardor cho'pon.*

260- mashq. Otlardan sifatlar hosil qiling, so'z yasovchi qo'shimchalarni namunada ko'rsatilgandek belgilang.

Namuna:

gul — gulli, suv — suvsiz, pul — puldor

maza —	nur —	rang —
shira —	tuz —	qarz —
yog' —	sifat —	hosil —

Shu sifatlardan qatnashtirib 3—4 ta gap tuzing.

261- mashq. Nuqtalar o'rniga gap mazmuniga mos sifat yasovchi qo'shimchalarni qo'yib o'qing.

1. G'ubor.. osmonda yulduzlar yana ham yorqin edi. 2. Jussa.. bola vazmin toshlarni qiynalmay ko'tarardi. 3. Jimjima.., naqsh.. ayvon odamlar bilan liq to'la, gavjum. 4. Qo'l-oyoq.. chopib tolmas, suv.. aslo yashay olmas. (*Baliq*) 5. Chidam.., bardosh.. o'quvchilar qunt bilan bilim oladilar.

Sifatlarni otlar bilan birgalikda ko'chiring, sifat yasovchi qo'shimchalarning ma'nosiga e'tibor bering.

-li, -dor qo'shimchalari yordamida hosil qilingan sifatlar belgiga egalik ma'nosini, **-siz** qo'shimchasi yordamida yasalgan sifatlar belgiga ega emaslik ma'nosini bildiradi.

Odobli (odobga ega bo'lgan) *bola*.

Jarangdor (baland, yoqimli) *ovoz*.

Shoxdor (shoxga ega bo'lgan) *echki*.

Odotsiz (odobga ega bo'lmagan) *bola*.

262- mashq. Otlarga xos belgini bildirgan sifatlarni tanlab, gaplarni o'qing va yozing. Sifatlarning tagiga to'lqinli chiziq chizing.

1. (Zo'r, qudratli) kran (vazmin, og'ir) yuklarni bemalol ko'taradi. 2. (Yoqimli, mayin) shamol (ko'k, yashil) yaproqlarni silkitdi. 3. (Tor, kichik) uyga sig'magan odam (keng, katta) hovliga ham sig'maydi.

263- mashq. O'qing. Sifatlarni toping, narsalarning belgisiga ko'ra topishmoqlarning javobini ayting va yozing.

1. Dum-dumaloq, jajji oy,
Chaqib yesang, g'ij-g'ij moy.

2. Yorug' kunni boshlaydi,
Undan borliq yashnaydi.

264- mashq. Bog'ning bahorgi ko'rinishi haqida hikoya tuzing. Tuzgan gaplaringizda sifatlar ishtirok etsin va shu gaplarni daftaringizga yozing.

265- mashq. O‘qing. Ajratib ko‘rsatilgan otlarga bog‘lanib kelgan sifatlarni aniqlab, shu sifatlarga so‘roq bering va ko‘chiring.

Ozod, mustaqil **Vatan**,
Obod va ahil **Vatan**,
Sen Ulug‘bek yulduzi,
Navoiyning dur **so‘zi**,
Nurli **koshonam** o‘zing,
Yorug‘ **darsxonam** o‘zing,
So‘ngsiz, abadiy **chaman**,
Bag‘ringda baxt ichraman.

Jumaniyoz Jabborov

She‘rda Vatanimizning qaysi belgilari ifodalangan? Siz Vatanni qanday tasvirlagan bo‘lardingiz? Fikringizni besh-olti gap bilan ifodalang.

266- mashq. Berilgan sifatlarga qarama-qarshi ma‘noli sifatlarni tanlab, namunadagidek yozing.

Namuna: *uzun — qisqa, ...*

Uzun, yaxshi, katta, achchiq, baland, keng, qalin, yangi.

Foydalanish uchun so‘zlar: *kichik, yomon, past, chuchuk, eski, yupqa, tor.*

267- mashq. Rasmda nimalarni ko‘ryapsiz?

Ular qanday hayvonlar va qayerda yashaydi?

Sifatlardan foydalanib, avval tulkinging, keyin quyoning tashqi ko'inishini tasvirlab yozing. Ularning yashash tarzini ayting.

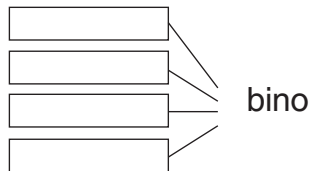
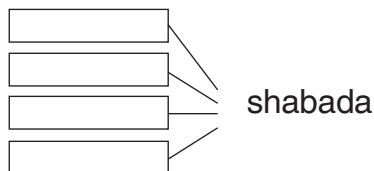
Foydalanish uchun so'zlar: *qamishzor, chakalakzor orasi, mayin, yungli, paxmoq dumli, ayyor, uzunquloq, kulrang, hurkak, ehtiyotkor.*

 Sifat nutqda qanday maqsadlar uchun qo'llanadi?

268- mashq. Har bir qatordagi so'zlardan gap tuzing. Tuzgan gaplaringizni yozing. Sifatlarning tagiga to'liqinli chiziq chizing. Hosil bo'lgan hikoyaga sarlavha toping.

bordi, Aziza, xiyobonga, ko'rkam;
oq, ochilgan, sariq, gulzorda, qizil, gullar;
daraxtlarda, sayrayapti, qushlar, sayroqi;
Aziza, maysalar ustida, o'ynadi, ko'm-ko'k, yayrab;
tingladi, sayrashini, yoqimli, qushlarning.

 269- mashq. Quyidagi chizmalar o'rniga so'z toping. Ularni birikma shaklida yozing.

Bilimingizni tekshiring.

1. Qanday so'zlar sifat deyiladi?
2. Sifatlar gapda qaysi so'z turkumi bilan bog'lanib keladi?
3. Sifat yasovchi qo'shimchalarni ayting.
4. Yaqin ma'noli va qarama-qarshi ma'noli sifatlarga misollar keltiring.

SON

270- mashq. O‘qing, narsa-buyumlarning sanog‘ini bildirgan so‘zlarni aniqlang va ko‘chirib yozing.

1. Bir tup gul yuz g‘uncha ochadi. (*Oybek*) 2. Tovuqlarga har kun uch mahal suv berardim, don-dun berardim. 3. Yoz chillasi qirq kun — yigirma beshinchi iyundan beshinchi avgustgacha. 4. „Uch og‘a-ini botirlar“ ertagidagi otaning o‘g‘itlarini esda tuting.

Shaxs va narsalarning sanog‘ini bildirgan so‘zlar **son** deyiladi. Sonlar *n e c h a ?*, *n e c h t a ?*, *q a n c h a ?* so‘roqlariga javob bo‘ladi: *n e c h t a ?* (daftar) — *o‘n t a d a f t a r*, *n e c h a ?* (kun) — *b e s h k u n*.

271- mashq. O‘qing, sonlarni aniqlang. Sonlar qaysi otlar bilan bog‘lanib kelganini aniqlang va ularni yonma-yon yozing.

1. Bir yigitga yetmish hunar oz.
2. Bir yil tut eksang, yuz yil gavhar terasan.
3. Bir mayizni qirq kishi bo‘lib yer.
4. Bir kishi ariq qazir,
Ming kishi suv ichar.
5. Bir qushim bor ikki qanotli: bir qanoti oq, ikkinchi qanoti qora. (Topishmoq. *Kecha va kunduz*.)

272- mashq. O‘qing.

O‘rtoqlarim kelishar:
Nadim, Habib, Marhabo.
Yetsa kerak uchta non,
To‘rt piyola murabbo.

Anvar Obidjon

O'n arava kelmoqda
Arpa-bug'doy ortilgan.
Uch arava oppoq un
Tegirmonda tortilgan.

Ilyos Muslim

Sonlarni o'zi bog'langan ot bilan birgalikda namunadagidek yozing.

Namuna: *uchta non, ...*

273- mashq. O'qing. Narsalarning sanog'ini, tartibini bildirgan sonlarni aniqlab, namunadagidek ikki qatorga alohida-alohida yozing.

Oltita qalam, o'ninchi bino, qirq kun, ikkinchi hosil, ming bir kecha, beshinchi yil, to'rt qator, yigirma beshinchi sahifa, ellik yil, yuzta mashina.

Namuna: sanoq sonlar — *uch kishi, ...*
tartib sonlar — *ikkinchi kun, ...*

Sonlar narsalarning joylashish tartibini ham bildirib, nechanchi? so'rog'iga javob bo'ladi: nechanchi (xona) — *yettinchi xona*, nechanchi? (qavat) — *to'rtinchi qavat*. *To'rtinchi, yettinchi* sonlari **tartib sonlardir**.

Sanoq sonlarga **-inchi (-nchi)** qo'shimchasini qo'shish bilan tartib son hosil qilinadi: *oltmish — oltmishinchi, yetti — yettinchi*.

274- mashq. Nuqtalar o'rniga sanoqni yoki tartibni bildirgan sonlarni qo'yib o'qing va yozing.

1. Yigit kishiga ... hunar oz. 2. Akam ... sinfda o'qiydi. 3. Bir yil ... oy. 4. ... poyezd ... yo'lga kelib to'xtadi. 5. Pak-pakana bo'yi bor, ... qavat to'ni bor.

6. ... terim ham unumli bo'ldi. 7. Bizning oilamiz ... jondan iborat.

Foydalanish uchun so'zlar: *beshinchi, yetmish, oltinchi, o'n ikki, to'rtinchi, yetti, ikkinchi, to'rt.*

Sonlarning tagiga to'liqlik chiziq chizing.

275- mashq. Son-topishmoqning javobini ayting: nechta quloq?, nechta shox?

Uchta echki, to'rtta qo'y,
Qani, Erkin, sanab ko'r:
Nechta quloq, nechta shox
Bor ekan-a, aytib boq.

Obloqul Normatov

Sonlarni otlar bilan birga yonma-yon yozing.

276- mashq. O'qing. Sonlarning yozilishiga e'tibor bering.

1. May oyi 31 kun. 2. 80 kun sanoqda, 90 kun tovoqda. (*Xalq naqli*) 3. 14-yanvar — Vatan himoyachilari kuni. 4. Kurk tovuqqa 11 ta tuxum qo'ydik, 21-kuni birin-ketin to'qqizta jo'ja ochib chiqdi.

Sanoq va tartib sonlarni so'z bilan yozib, gaplarni ko'chiring.

Sonlar aytiladi va yoziladi. Sonlar ikki xil yoziladi.

Harflar bilan: *uch soat, besh kishi.*

Raqam bilan: *3 soat, 5 kishi.*

Tartib sonlar raqam bilan yozilganda **-inchi (-nchi)** qo'shimchasi o'rnida chiziqcha (-) ishlatiladi: *to'qqizinchi dekabr — 9- dekabr, qirqinchi xonadon — 40- xonadon.*

277- mashq. Umumxalq bayrami sifatida nishonlanadigan sanalar nomlarini va qaysi kun bayram qilinishini ayting va yozing.

 278-mashq. Raqam bilan berilgan sanoq sonlarni tartib sonlarga aylantirib, soʻz bilan yozing.

6- qavat, 4- uy, 20 bet, 2 koʻz, 6 qator, 25 kun, 5 barmoq, 3 qadam, 8- sinf.

Tartib sonlardan qatnashtirib, 2—3 ta gap tuzing va yozing. Sonlarning tagiga toʻlqinli chiziq chizing.

279- mashq. Sheʼrni ifodali oʻqing. Sonlarni aniqlang, ularning yozilishiga eʼtibor bering.

Uchib yurar uch oyki,
Ikkita zoʻr kosmonavt.
Ahvol soʻrab ulardan,
Yozib qoʻysammikan xat?

Yer — kema oraligʻi
Kamida qirq teragov.
Anov kaptar xatimni
Yetkazolsa keragov.

Anvar Obidjon

Sonlar badiiy asarlarda harflar bilan yozilishini esda tuting.

280- mashq. Matnni oʻqing. Sonlarni aniqlang.

Kenguru — Yer yuzidagi eng qadimiy va eng gʻalati hayvonlarning bir turi hisoblanadi. Katta yoshdagi kengurularning boʻyi ikki metrqa qadar boʻlishi mumkin.

Yangi tugʻilgan kenguru bolasi mittigina, pushti rangli, yungsiz holda boʻlib, ona kenguru zaifgina

tugʻilgan bolasini shu zahotiy oq xaltachasiga joylaydi. Mittivoy olti oylik boʻlgach, kuchuk bolasidek holatga keladi. Ancha serharakat boʻlib qoladi. Uning oyoqlari uzun boʻlib, oʻn-oʻn uch metrgacha sakray olishiga yordam beradi. („Moʻjiza kitobi“dan)

Sonlarni otlar bilan birga bir qator ustun shaklida koʻchiring, yoniga shu sonlarni raqam bilan koʻrsating.

281- mashq. Oʻqing. Sonlarni koʻchirib yozing.

Hayvonotlar bogʻida
Beda kemtir quyonlar.
Qirgʻovullar sayr qilib
Xotirjam yurar donlab.

Ellikta erur boshi,
Bir yuz qirqta oyogʻi.
Qancha quyon, qirgʻovul,
Toping, oʻgʻlim, bu yogʻin.

Tursunboy Adashboyev

Bilimingizni tekshiring.

1. Sonlar shaxs-narsalarning nimasini bildiradi?
2. Sonlar qaysi soʻroqlarga javob boʻladi?
3. Sonlar yozuvda qanday ifodalanadi? Misollar keltiring.
4. Tartib sonlar sanoq sonlarga qaysi qoʻshimchani qoʻshish bilan hosil qilinadi?
5. Yozuvda tartib sonlarni hosil qiluvchi qoʻshimcha oʻrnida nimani ishlatish mumkin?
6. Sonlar gapda qanday boʻlak vazifasida keladi?

FEʼL

282- mashq. Oʻqing.

Shifokor bemorni (nima qildi?) **davoladi.**
Qor tinmay (nima qilyapti?) **yogʻyapti.**
Qushlar don (nima qiladi?) **izlaydi.**

Ajratilgan soʻzlar nimani bildiriyapti? Ular qaysi soʻroqlarga javob boʻlyapti?

Shaxs va narsaning harakatini bildirgan soʻzlar **feʼl** deyiladi. Feʼllar nima qildi?, nima qilyapti?, nima qiladi? soʻroqlariga javob boʻladi.

283- mashq. Rasmni kuzating va matnni oʻqing.

QURILISHDA

Hozir quruvchilar uylarni tez va soz qurishyapti. Ishchilar zavodda uylarning devorini, tomini, rom va eshiklarini tayyorlaydilar. Qurilish materiallari maxsus mashinalarda tashiladi. Koʻtarma kranlar ularni quruvchilarga uzatadi, quruvchilar esa uy devorlarini bir-biriga ulaydilar.

Koʻchiring. Feʼllarni soʻroqlar yordamida toping, tagiga ikki chiziq chizing. Ular nimani ifodalaydi?

Fe'l gapda qanday vazifani bajaradi?

284- mashq. O'qing. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarga so'roq bering.

Inson ajoyib texnika **yaratdi**. Qudratli texnika uni koinotga **ko'tardi**. Odam texnika tufayli dengiz tubiga ham **tushdi**. Texnika kishilar yumushini **yengillashtirdi**.

Qaysi so'zlar shaxs va narsaning harakatini bildiriyapti? Matnni yozing. Fe'ning tagiga ikki chiziq chizing.

285- mashq. O'qing. Fe'llarga so'roq bering.

1. Shamol yaproqlarni (...) silkitdi. 2. Tikuvchi kiyim (...) tikyapti. 3. Mexanizator paxta (...) teradi. 4. Ahmad rubob (...) chalyapti. 5. Qushlar in (...) quradi. 6. Yomg'irdan so'ng osmonda kamalak (...) ko'rindi.

Qavs ichiga fe'llarga beriladigan so'roqlarni qo'yib ko'chiring.

286- mashq. So'roqlarga mos fe'l tanlab, gaplarni tugating.

Hamon qor (nima qilyapti?)... . Qushlar chirqillab don (nima qiladi?)... . Buvim peshayvonga don (nima qildi?) Musicha, chumchuqlar peshayvondagi donlarni (nima qilyapti?)... . Baroq mushuk sekin (nima qildi?) Qushlar gur etib (nima qildi?)

Foydalanish uchun so'zlar: *izlaydi, yog'yapti, uchib ketdi, yeyapti, sepdi, yaqinlashdi.*

287- mashq. Topishmoqlarning javobini ayting. Fe'l-larni aniqlang, ularga og'zaki so'roq bering.

1. Qoravoy otdan tushdi,
Bolalari yugurishdi.

2. Suvda cho'kmaydi,
O'tda yonmaydi.

Topishmoqlarni ko'chirib yozing. Fe'llarning tagiga ikki chiziq chizing. Har bir fe'lga yaqin ma'noli so'zlar topib yozing.

288- mashq. She'rni ifodali o'qing.

BAHOR KELDI-YO

Kuldi lolaqizg'aldoq,
Bahor keldi-yo.
Yashnab ketdi hamma yoq,
Qirlar kuldi-yo.
Gullar, mening gullarim,
Gulga to'lar yo'llarim.

Ariq kuylar shildirab,
O'ynar yaproqlar.
Qushlar sayrar chuldirab,
Tinglar irmoqlar.
Qushlar, keling, qushlarjon,
Mehrim sizga bir jahon.

Safo Ochil

She'rdagi fe'llarni ko'chirib yozing. Quyidagi savollarga yozma javob bering.

1. She'rda qaysi fasl tasvirlangan?
2. Bu faslda tabiat o'zgarishlarini kuzatganmisiz?
3. Bahor faslida o'lkamizga qaysi qushlar uchib keladi?

289- mashq. Gapning mazmuniga mos soʻzlar tanlab, matnни koʻchiring.

Baxtiyorning otasi Safar aka choʻlda baxtini topgan insondir. Qoʻriq yerga paxta ..., bogʻ-rogʻ bunyod Uning mehnatidan el-yurt

Safar aka oilasini choʻlga olib ketish uchun mashinada Baxtiyor otasi oldiga yugurib

Otasi uni

Foydalanish uchun soʻzlar: *qildi, ekdi, keldi, erkaladi, bordi, bahra oladi.*

290- mashq. Oʻqing. Mazmunini soʻzlang.

HASHAR

Bahor kelishi bilan oʻlkamizda obodonlashtirish ishlari boshlanadi. Koʻcha-koʻylar tozalanadi, ariqlar qaziladi. Daraxt koʻchatlari ekiladi. Bu ishlarda ishchilar, dehqonlar, xizmatchilar, oʻquvchilar faol qatnashadilar. Obodonchilik yoʻlidagi bunday ha-sharni xalqimiz xayrli ish deb biladi.

Feʼllarni oʻzi bogʻlangan soʻzlar bilan birga koʻchiring.

291- mashq. Oʻqing. Berilgan feʼllarga yaqin maʼnoli feʼllar tanlang va ularni birgalikda yozing.

Namuna: *sevinmoq — quvonmoq.*

Sevinmoq, sogʻaymoq, tugatmoq, asramoq, yugurmoq, yigʻmoq.

Foydalanish uchun soʻzlar: *tuzalmoq, quvonmoq, bitirmoq, chopmoq, saqlamoq, toʻplamoq.*

292- mashq. Oʻqing. Qavs ichida berilgan soʻzlardan mosini qatnashtirib, gap tuzing va yozing.

1. Chegarachilar tinchligimizni (qo'riqlaydilar, saqlaydilar, asraydilar).

2. Men uy ishlarida oyimga (qarashaman, yordamlashaman, ko'maklashaman).

3. Jahon xalqlari tinchlikni (xohlaydi, istaydi, ti-laydi).

4. Poyezd soat 10 da (ketadi, jo'naydi).

 293- mashq. So'roqlarga mos fe'llar tanlab, gaplarni o'qing, so'ngra ko'chiring.

KECHA VA BUGUN

Sobir kecha (nima qildi?)... U bugun (nima qilyapti?)... . Sobir bilan Malika kecha (nima qildilar?)... . Sobir bilan Malika bugun (nima qilyaptilar?)

294-mashq. Berilgan so'zlardan gaplar tuzing, tuzgan gaplaringizni yozing. Fe'llarga so'roq bering.

keldi, bahor, o'lkamizga
olanmi, quyosh, isitdi
eridi, qor, oppoq, yerdagi
maysa bilan, ko'm-ko'k, qoplendi, qir-adirlar
chiqdi, yer haydagani, traktor, dalaga

295- mashq. Gap mazmuniga mos fe'llarni qo'yib o'qing, so'ngra yozing.

CHUMOLILARNING FOYDASI

Odatda, chumolilar to'p-to'p bo'lib (turadi, yashaydi). Shuning uchun ular yozda qish uchun ko'p ovqat (g'amlaydi, tayyorlaydi). Chumoli mayda qo'ng'iz va kapalak qurtlarini yeydi. Ular o'rmon va bog'larni turli zararkunandalardan (qo'riqlaydi, saqlaydi).

 296- mashq. Nima qildi?, nima qilyapti? so'roqlariga javob bo'lgan fe'llar ishtirokida gaplar tuzing va yozing.

297- mashq. *Yiqilmoq, qulamoq, ag'anamoq, yumalamoq* fe'llarining ma'nosida farq bormi? Shu fe'llar ishtirokida ikkita gap tuzing.

298- mashq. Nuqtalar o'rniga mazmuniga mos fe'l tanlab, gaplarni to'ldiring. Qarshi ma'noli fe'llarni juftlab ko'chiring.

1. Qishda kun qisqaradi, yozda
2. Metall issiqdan kengayadi, sovuqdan
3. Soy suvi kunduzi ko'payadi, tunda
4. Issiqda issiqxonaning usti ochiladi, kun soviganda

 299- mashq. O'qing. Fe'llarni aniqlang.

O'tgan yili bahorda
Bir gul ko'chat o'tqazdim.
Yaproq yozdi, gul ochdi,
Husn qo'shdi bog'imga.
Tong shamoli keltirdi
Atrini dimog'imga.

Isroil Sulaymon

Ko'chirib yozing va fe'llarning tagiga chizing.

300- mashq. Qavs ichidagi qaysi fe'l jonivorlar harakatiga mos kelishini aniqlab, gaplarni o'qing.

1. Musicha tarnovga (qo'ndi, o'tirdi).
2. Tovuqlar (donlayapti, ovqatlanyapti).
3. To'rtko'z uychasidan (qarayapti, mo'ralayapti).
4. Mushuk quyosh nurida (yayrayapti, rohatlanyapti).

301- mashq. Fe'llarni o'qing, bu so'zlar qaysi shaxs-narsalar harakatini bildirishini ayting.

- ... — yoritadi, isitadi.
- ... — sakrayapti, ma'rayapti.
- ... — sayrayapti, uchyapti, yayrayapti.
- ... — yuguradi, kishnaydi.

Foydalanish uchun so'zlar: *ot, to'rg'ay, echki, quyosh.*

Nuqtalar o'rniga fe'llarga mos otlarni qo'yib, gaplar tuzing va tuzgan gaplaringizni yozing.

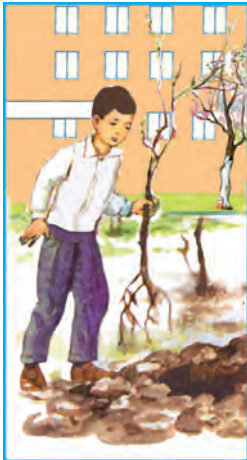
 302- mashq. Nuqtalar o'rniga berilgan otlarga mos fe'llar tanlab, gaplar tuzing.

Kech Qushlar Poda Bepoyon osmonda yulduzlar Yomg'ir Kunlar O'tlar

Foydalanish uchun so'zlar: *tinchidi, isidi, ko'rindi, ko'kardi, qaytdi, yog'di, kirdi.*

Tuzgan gaplaringizni yozing. Fe'llarning tagiga chizing.

303- mashq. Rasmni kuzating. „Ko'chat ekish“ mavzusida matn tuzing va yozing.

304- mashq. Matnni o‘qing. Unda nima tasvirlangan?

Qishloq menga yoqib qoldi. Atrofi tog‘. Tog‘lar ko‘m-ko‘k, jonli gilam bilan to‘shalganday. Musaffo havosi, oynadek tip-tiniq, muzdek suvlari kishi bahrini ochadi. Qishloqning shamoli esa yoqimli. U sochlaringni, yuzlaringni silaydi.

Sobit G‘afurov

Matndagi ot va fe‘llarni alohida-alohida ko‘chiring.

305- mashq. Ifodali o‘qing. Yoddan yozishga tayyorlaning.

Binafshalar ochildi,
Chakkangga taq, chakkangga!
Atir hidi sochildi,
Chakkangga taq, chakkangga!

Lazzat olib hididan
Bolarilar uchadi,
Ipak qanot kapalak
Barglarini quchadi.

Zafar Diyor

She‘rni yoddan yozing. Fe‘llarning tagiga chizing.
Ularga so‘roq bering.

306- mashq. Bular qachon bo‘lishini ayting.

Kunlar isiydi. O‘tlar ko‘karadi. Daraxtlar kurtak chiqaradi. Lolalar, binafshalar ochiladi. Janubdan qushlar uchib keladi. Ariqlarda suvlar to‘lib oqadi.

Hikoyadagi fe‘llarni nima qildi? so‘rog‘iga mos holda o‘zgartiring. Uning mazmunidan qaysi fasl kelganligi haqida xabar berilgan bo‘lsin.

Hikoyani shunday boshlang:

Kunlar isidi. ...

307- mashq. O'qing. Har bir qatordagi so'zlarni bir-biriga bog'lab gaplar tuzing. Tuzgan gaplaringizdan hikoya hosil bo'lsin.

dalada, gullar, biz, terdik
bog'dan bog'ga, o'tib ketdi, Nafisa
u, qolibdi, adashib
bilmabmiz, adashganini, Nafisaning, biz
Tohir, qidirdi, Nafisani
uni, topdi, bog'dan, qo'shni
terib, ekan, u, yurgan, gul

Tuzgan hikoyangizga sarlavha qo'yib yozing.

 308- mashq. Yordamlashdi, aytdi fe'llariga yaqin ma'noli so'zlar toping. Ular ishtirokida to'rtta gap tuzing va yozing.

309- mashq. Matnni o'qing. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarning ma'nosiga e'tibor bering.

NAZOKAT VA GO'ZALLIK TIMSOLI

Mehr-oqibat **chashmasi**, nazokat va **go'zallik** timsoli, olamni yashnatuvchi va yaratuvchi **ulug'** zot—ayollarni sharaflash uchun 8-mart bayram etib **belgilangan**.

Shu kuni barcha ayollarga ta'zim va hurmat bajo keltirib, ularga gullar **tortiq** qilinadi. Ayol suyukli ona, oila tayanchi, ustoz va murabbiydir.

Matndagi ot, sifat, fe'llarni topib yozing. Quyidagi savollarga yozma javob bering:

1. Bahorda qanday bayramlar nishonlanadi?
2. Siz 8- mart — xotin-qizlar bayrami munosabati bilan kimlarni tabriklaydiz?
3. Onangizga qanday sovg'a tayyorlaydiz?

310- mashq. „Mening onam“ mavzusida 5—6 gapdan iborat matn yozing.

 311- mashq. Rasmni diqqat bilan kuzating, qaysi fasl tasvirlangan? Bolalar nima qilyaptilar? Hikoyaning boshlanishini o‘qing. Qolgan qismini o‘zingiz davom ettiring.

Bahor fasli. Bolalar dalaga chiqdilar. Ular chuchmoma va lola terгани har tarafga tarqaldilar. ...

Tuzgan hikoyangizdagi fe‘llarni aniqlang, ularga so‘roq bering.

BO‘LISHLI VA BO‘LISHSIZ FE‘LLAR

312- mashq. O‘qing. Fe‘llarni aniqlang.

MEHRIBON O‘RTOQLAR

Bugun hamma maktabga keldi. Biroq Anvar kelmadi. Anvarning sinfdoshlari darsdan keyin uning uyiga borishdi. Onasi Anvarning kasalligini aytdi.

O'rtoglari Anvarni kirib ko'rishdi. Darsda o'tilgan mavzular to'g'risida suhbatlashdilar.

Keldi — *kelmadi*, *bordi* — *bormadi*, *aytdi* — *aytmadi*, *ko'rishdi* — *ko'rishmadi*, *suhbatlashdi* — *suhbatlashmadi*, *gapirdi* — *gapirmadi* fe'llarini o'qing, ular bir-biridan nimasi bilan farq qilayotganini ayting.

Harakatning bajarilishidagi farqni hisobga olgan holda ularni ikki ustunga namunadagidek alohida-alohida yozing.

Namuna: Harakat bajarildi: Harakat bajarilmadi:

keldi

kelmadi

Keldi, *bordi*, *aytdi* kabi fe'llar harakatning bajarilganligini bildiradi. Bunday fe'llar **bo'lishli fe'llar** deyiladi.

Kelmadi, *bormadi*, *aytmadi* kabi fe'llar esa harakatning bajarilmaganligini bildiradi. Bunday fe'llar **bo'lishsiz fe'llar** deyiladi.

Bo'lishli fe'lga **-ma** qo'shimchasini qo'shish bilan bo'lishsiz fe'l hosil bo'ladi.

313- mashq. O'qing. Bo'lishli va bo'lishsiz fe'llarni aniq-lang.

Ozoda uchinchi sinfda o'qiydi. U darsdan sira kech qolmaydi. Ozoda o'quv qurollarini yaxshi saqlaydi. U topshirilgan vazifalarni mustaqil bajaradi. Ozoda o'rtog'laridan yordamini ayamaydi.

Ko'chiring. Bo'lishli va bo'lishsiz fe'llarning tagiga ikki chiziq chizing. Ularning farqini ayting. Bo'lishsiz fe'llar ustiga „b-siz“ (bo'lishsiz) deb yozing.

314- mashq. Ko'chiring. Bo'lishli fe'lni bo'lishsiz fe'lga aylantirib yozing. Bo'lishsiz fe'lni hosil qilgan qo'shimchani tagiga chizing.

yozdi — *yozmadi*

uxlayapti —

saqlaydi —

o'qidi —

chiqyapti —

ishlaydi —

aytdi —

arralaydi —

ichadi —

315- mashq. Topishmoqlarni o'qib, fe'llarni aniqlang, ularning qanday fe'l ekanligini (bo'lishli yoki bo'lishsizligini) ayting.

1. Yonsa tutun chiqmaydi,
Hech yerga gard yuqmaydi.
Bas, gugurt chaqsang faqat,
Qaynar choy, pishar ovqat.

2. Ikki aka-uka yashaydi,
Bir-birini ko'rmaydi.

Topishmoqlarning javobini ayting. Ko'chiring. Fe'llarning tagiga ikki chiziq chizing.

316- mashq. Gapning mazmuniga mos so'zlar qo'yib, she'rni o'qing.

Erta bilan
Maktab tomon
Quv nab-quv nab

... ..

Eh-e, yo'lda
Qancha-qancha
Odamlarga

... .. !

Tanish bo'lsin,
Xoh notanish,
Salomlashmay

... ..

Aks holda
Men o'zimni
Shod-xurram his

... ..

Shodi Sattor

Foydalanish uchun soʻzlar: *duch kelaman, etolmayman, yoʻl olaman, oʻtolmayman.*

Qoʻygan soʻzlaringiz mazmunan nimani bildiradi? Boʻlishli va boʻlishsiz feʼllarni ayting. *Yoʻl olaman, duch kelaman, salomlashmay oʻtolmayman* soʻzlarini boshqacha aytish yoki boshqa soʻz bilan almashtirish mumkinmi?

 317- mashq. Oʻqing. Feʼllarni aniqlang, ularga ogʻzaki soʻroq bering.

Erta bilan koʻchalar gavjum. Ishchilar korxonaga, xizmatchilar idoraga shoshiladilar. Oʻquvchilar esa maktabga boryaptilar. Ular yoʻlkadan ketishyapti. Oʻquvchilar koʻcha harakati qoidasini yaxshi biladilar.

Maktab koʻchaning narigi tomonida joylashgan. Svetoforning yashil chirogʻi yondi, yoʻl ochildi. Hasanjon ehtiyotlik bilan piyodalar oʻtadigan joydan oʻtdi.

Feʼllarni koʻchiring, yoniga soʻrogʻini ham yozing.

Namuna: *shoshiladilar* (nima qiladilar?)

318- mashq. Matnni koʻchiring. Feʼllarni aniqlang.

Bugun havo yaxshi isidi. Oʻrtoqlarim keldi. Quyosh juda qizdirdi. Men choʻmilishga borish uchun tayyorlandim. Kunning ikkinchi yarmida choʻmilishga bordik.

319- mashq. Nuqtalar oʻrniga gapning mazmuniga mos feʼllarni qoʻyib, gaplarni koʻchiring.

1. Chegarachi Vatanimizni 2. Kosmonavt raketada 3. Nafisa onasiga 4. Konchi yerdan koʻmir 5. Mushuk sichqonni

Foydalanish uchun soʻzlar: *uchdi, qoʻriqlaydi, yordamlashyapti, poyladi, qaziyapti.*

Fe'llarning tagiga chizing.

 320- mashq. She'rni ifodali o'qing.

Qushcha sayrar o'z tilida,
Qizcha boqadi hayron.
Qizcha kuylar o'z tilida,
Qushcha boqadi hayron.

To'lib-toshib sayrar qushcha
Maqtab gulni, bahorni.
Maftun bo'lib kuylar qizcha
Maqtab gulgun diyorni.

Samandar Vohidov

Quyidagi savollarga javob bering va javobingizni yozing.

1. Qushcha nima haqida sayraydi?
2. Qizcha nima haqida kuylaydi?

FE'L YASOVCHI QO'SHIMCHALAR

321- mashq. O'qing, ajratib ko'rsatilgan so'zlarning ma'noli qismi bir bo'lganlarini yonma-yon yozing. Asos va qo'shimchalarni tegishlicha belgilang.

1. **Ko'z** qo'rqqoq, qo'l botir.
2. **So'z** ko'rki maqol.
3. Askardek biyron **so'zla**, So'zlaganda mazmuni **ko'zla**. (*Quddus Muhammadiy*)
4. **Qars** ikki qo'ldan chiqadi.
5. Tun qorong'isida dahshat bilan bir narsa **qarsilladi**.
6. Qarg'a „**qag**“ dedi, mushuk „**miyov**“ dedi.
7. Qarg'a **qag'illadi**, mushuk **miyovladi**. (*Ertakdan*)
8. Radiodan sho'x **kuy** taralmoqda.
9. Vatan madhini zavq bilan **kuyladik**.

Soʻz asosiga **-la, -illa (-ulla)** yasovchi qoʻshimchalarini qoʻshish bilan feʼl hosil qilinadi.

koʻz — koʻzla, qars — qarsilla

soʻz — soʻzla, taq — taqilla

322- mashq. Oʻqing. **-la, -illa** qoʻshimchalari bilan yasalgan feʼllarni aniqlang.

Yoqimtoy kompozitor
Boʻlsammi deb oʻylayman,
Oʻzim yozib termasin,
Oʻzim kuyin kuylayman.

Gʻafur Gʻulom

Ovqat yesa ogʻzini chapillatar,
Goh oʻtirgan partasini taqillatar,
Koʻchadagi kuchuklarni akillatar,
Birov uyin soʻrasangiz, laqillatar,
— Qaysi bola?
— Qaysar bola.

Poʻlat Moʻmin

323- mashq. Soʻz yasovchi **-la, -illa (-ulla)** qoʻshimchalaridan mosini qoʻyib, feʼl hosil qiling. Qavs ichidagi ikkinchi soʻzni tushirib qoldiring.

Toza, taʼrif, taq (tuq), shivir (shivir), tuz, gʻuv (gʻuv), tabrik, vaq (vuq), qaychi, soʻz, gʻing (gʻing), dasta, pichir (pichir).

Yasalgan feʼllarni namunadagidek yozing va yasovchi qoʻshimchalarni belgilang.

-la

tozala

-illa

taqilla

324- mashq. Nuqtalar o‘rniga fe’l yasovchi **-la, -illa** qo‘shimchalaridan mosini qo‘yib o‘qing.

1. Asalarilar bog‘, dala kezib tinmay ish..ydi.
2. Chumchuqlar oftobda isinib chirq..ydi.
3. Bog‘bon daraxtning ortiqcha butog‘ini arra..ydi.
4. Tog‘ bag‘rida shamol viz..ydi.
5. Mansur kuchugini bo‘y-nidan quchib erka..ydi.

Ko‘chiring, fe’llarning tagiga chizing. Har bir gapning asosini chizmada ko‘rsating.

325- mashq. Rasmga qarab, gaplar tuzing. Tuzgan gaplaringizdan „Qushning jasorati“ hikoyasi hosil bo‘lsin.

Hikoyani yozing, fe’llarning tagiga chizing.

 326- mashq. Nuqtalar o‘rniga gap mazmuniga mos fe’llarni tanlab, matnни o‘qing.

Men kichik chegarachi	Hamma odam uxlasin,
Zimziyo tevaragim.	Mayli olam ...,
Postda hushyor ...,	Yurt tinchini ...,
Har sharpani	Degan so‘zim

Qambar Ota

Foydalanish uchun so‘zlar: *kezaman, sezaman, uxlasin, saqlayman, oqlayman.*

327- mashq. O'qing. So'zlarning asoslarini aniqlang.

Ish, ishchi, ishchan, ishladi; arra, arrala; soz, sozlaydi; gul, gulladi, gulli, gulsiz; randa, randa-
layapti; qish, qishlaydi; oq, oqladi.

Har bir so'zga so'roq bering. Ular nimani bildiradi?

Sifatlarni birinchi ustunga, otlarni ikkinchi ustunga va fe'llarni uchinchi ustunga ko'chiring. Asos va so'z yasovchi qo'shimchalarni namunadagidek belgilang.

Namuna:

Sifatlar:

ishchan

...

Otlar:

ishchi

...

Fe'llar:

ishla

...

328- mashq. O'qing. Aralash holda berilgan gaplarni o'z o'rniga qo'yib, hikoya tuzing.

U bayroqchasini va pufaklarini olib, ko'chaga chiqdi. Shu kuni Muxlisa xursand bo'lib yurdi. Hamma yoq chiroyli. Kishilar shod, xursand. Muxlisa „Uzoqdagi do'stinga bor!“ — deb pufaklaridan birini uchirib yubordi. Yangi ko'ylagini kiydi. Muxlisa erta uyg'ondi. Otasi unga ko'k, qizil pufak berdi. Bayramga Muxlisa ham chiqadigan bo'ldi.

Tuzgan hikoyangizga sarlavha qo'yib, qayta so'zlab bering va ko'chirib yozing.

 329- mashq. Asosdosh so'zlarga misollar topib yozing va asoslarni belgilang. Shu so'zlar ishtirokida ikkita gap tuzib yozing.

330- mashq. O‘qing.

BIZNING OILA

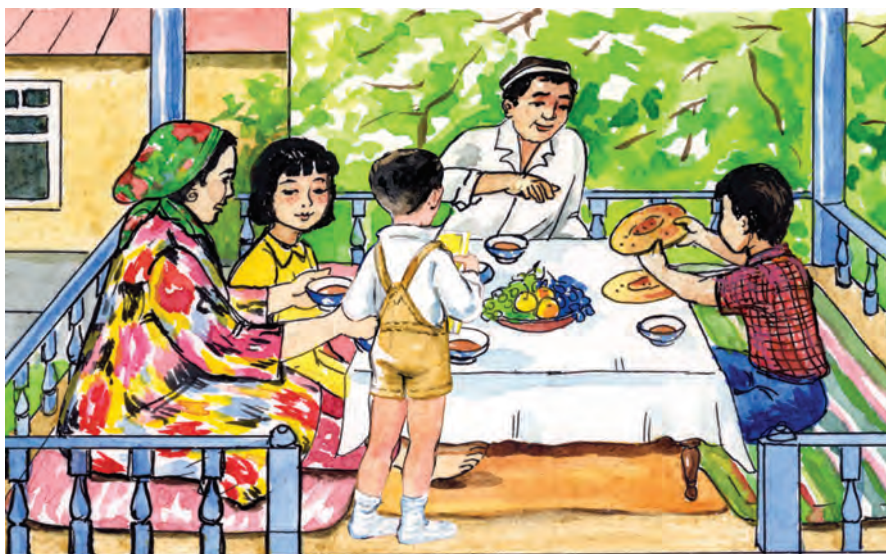
Oilada besh kishi turamiz. Otam, onam, ukam, singlim va men. Otam — zavodda muhandis. Onam maktabda o‘qituvchi. Men 3- sinfda o‘qiyman. Qodirjon bog‘chaga boradi. Men darsdan keyin uy ishlariga yordamlashaman. Gulnora gullarga suv quyadi. Onam xursand bo‘ladilar.

Matndan nima qildi?, nima qiladi? so‘roqlariga javob bo‘ladigan so‘zlarni toping.

Savollarga yozma javob bering

1. Oilada necha kishi turasiz?
2. Oilangizdagilar nima ish qiladilar?
3. Siz uy ishlariga qanday yordam berasiz?

331- mashq. Rasmni kuzating. Unga sarlavha toping va shu rasm asosida insho yozing.

YIL DAVOMIDA O‘TILGANLARNI TAKRORLASH

332- mashq. O‘quv yili davomida o‘tilgan mavzularni eslang, ularni darslikdan topib o‘qing. Savollarni va ularga berilgan javoblarni o‘qing.

So‘z nima?

So‘zlar narsa-shaxs-ni, narsa-shaxsning belgisini, harakatini, sanoq tartibini bildiradi: *quyosh, nurli, chiqdi, uchta, beshinchi.*

So‘zlarda qanday qismlar bo‘ladi?

So‘zlar **asos, so‘z yasovchi** va **so‘zlarni o‘zaro bog‘lovchi qo‘shimchalardan** tashkil topadi va ular quyidagicha belgilanadi:

xizmatchining

Siz qaysi so‘z turkumlarini bilasiz?

Ot, sifat, son, fe‘l kabi so‘z turkumlarini bilamiz.

Gap nima?

Gap bir so‘z yoki bir necha so‘z orqali tugallangan fikrni bildiradi: *Tong. Nurli quyosh chiqdi.*

Gap nimalardan tuziladi?

Gap mazmun jihatdan o‘zaro bog‘langan so‘zlardan tashkil topadi. So‘zlarning bog‘lanishi so‘roqlar yordamida aniqlanadi.

Gapda qanday bo‘laklar bor?

Gapda **bosh bo‘laklar, ikkinchi darajali bo‘laklar** bo‘ladi.

Bosh bo‘laklarga qaysi bo‘laklar kiradi?

Ega va kesim gapning bosh bo‘laklaridir.

333- mashq. Matnni o‘qing. Har bir gapning boshi va oxirini aniqlang. Gapnlarni qanday aniqladingiz?

buvi nabirasi bilan yashaydi nabira yoshligida buvisi unga ovqat tayyorladi, ko‘ylaklar tikib berdi, ertaklar aytdi nabira katta bo‘ldi buvi esa qaridi endi nabira buvisi uchun ovqat pishiradi, non yopadi

Ko‘chiring. Har bir gapni bosh harf bilan boshlang va oxiriga nuqta qo‘ying.

334- mashq. O‘qing. She‘riy parchadagi so‘zlarni bo‘g‘inlarga bo‘lib yozing.

Hunaringga balli, ey Solijon!
Taxta-yog‘ochga kiritibsan jon.

Quddus Muhammadiy

Har bir so‘zdagi jarangli va jarangsiz tovushlarni ajrating.

 335- mashq. So‘zlarni o‘qing. Avval unli va jarangli undoshdan, keyin unli va jarangsiz undoshdan tuzilgan so‘zlarni yozing.

Soat, ro‘mol, ipak, zavod, sochiq, gilam,
jadval, maydon.

336- mashq. Ko‘chiring. Gaplarning bosh va ikkinchi darajali bo‘laklarini aniqlang. Ikkinchi gapdagi so‘zlarning o‘zaro bog‘lanishini chizma orqali ko‘rsating.

qanday?
Namuna: saxiy quyosh — (qanday quyosh?)

Saxiy quyosh nuridan
Badanlar toblanadi.
Soyapar bolalar-chi,
Tez-tez betoblanadi.

Ilyos Muslim

337- mashq. She'riy parchani ifodali o'qing. Matnda berilgan ma'nosi yaqin so'zlarni aniqlang.

— Ma'nosi bir so'z nima?

— Soya bilan ko'lanka.

Bilasizmi, aslida,

Olis joyni der uzoq.

Baland yerni tepalik,

Quyosh — oftob, ko'cha — yo'l,

Ensiz — qisqa, enli — **keng,**

Oymomo — shamsiqamar,

Bir mazmunni anglatar.

Tursunboy Adashboyev

Ma'nosi yaqin so'zlarni chiziqcha orqali yonma-yon yozing. Ajratilgan so'zlarga qarshi ma'noli juftini topib yozing. Bu so'zlar qaysi so'z turkumiga kiradi?

338- mashq. Chizmaga mos gaplar tuzib yozing.

1. _____ ~~~~~ ===== .
2. ~~~~~ _____ ~~~~~ ===== .

339- mashq. O'qing.

CHO'L YASHNADI

Cho'l jazirama issiq. Suv yo'q. Zahmatkash insonlar cho'lni yashnatish uchun keldilar. Ular kanal qazidilar. Kanalga suv keldi. Cho'lda hayot boshlandi. Dehqonlar mevali daraxtlar o'tqazdilar. Paxta, don va poliz ekinlarini ekdilar.

Matnning mazmunini so'zlab bering.

Daraxtlar o'tqazdilar, ekinlarni ekdilar. Ularning ma'nosida qanday farq bor?

Beshinchi gapning chizmasini chizing.

340- mashq. O‘qing.

NA‘MATAK

Na‘matakning gulini ko‘rganmisiz? Na‘matak tog‘ etaklarida o‘sadi. U bahorda gullaydi. Guli to‘kilgach, uning tagida ko‘zacha paydo bo‘ladi. Ko‘zacha katalashadi, keyin qizaradi. Urug‘ bo‘lib yetiladi. Odamlar uni terib oladilar. Urug‘ quritiladi va idishlarda saqlanadi. Na‘matak shifobaxsh o‘simlik.

Na‘matak qayerda o‘sadi? Siz uni ko‘rganmisiz?

Matnda qanday gaplar bor? Ularni o‘z ohangi bilan o‘qing.

Shu matn bo‘yicha diktant yozishga tayyorlaning.

341- mashq. O‘qing. Darak, so‘roq gaplarni aniqlang.

— Tunda porlab nur sochgan

Ayting, yulduzmi, oymi

Yo tandirdan uzilgan

Bo‘rsillagan shirmoymi

Tushuntiradi onam:

— Oy yulduzning kattasi

Nurilla Ostonov

Ko‘chiring. Tinish belgilarini qo‘ying.

342- mashq. Hikoyani o‘qing. Mazmunini so‘zlab bering.

ONA CHUMCHUQ

Chumchuq bolalari ochiq yerda o‘ynab yuribdi. Ona chumchuq ularni dushmanlardan qo‘riqlayapti. Uzoqdan qirg‘iy uchib kelyapti. Ona chumchuq uni darrov ko‘rdi. U g‘alati tovushda qattiq chirqilladi. Hushyor chumchuq bolalari shoxlar orasiga yashirindi.

Qirg'iy ona chumchuq tomon otildi. Ona chumchuq ham o'zini shoxlar orasiga oldi. Qirg'iyning jahli chiqdi. Sariq ko'zlari yondi. Keyin uzoqqa uchib ketdi. Ona chumchuq yana shoxga qo'ndi. U shodlanib chirilladi. Chumchuq bolalari yalanglikda sakrab o'ynashdi.

Har bir bo'limni alohida-alohida o'qing, ularga sarlavha topib, reja tuzing. Reja tuzishda quyidagi savollardan foydalaning.

Chumchuq bolalari qayerda o'ynab yurardi? Ona chumchuq nima uchun qattiq chirilladi? Chumchuq bolalari nima qildi? Qirg'iy nima qildi? Ona chumchuq nega shodlanib chirilladi?

 343- mashq. Gapning ifoda maqsadiga ko'ra turlarini aks ettiruvchi jadval tayyorlang.

344- mashq. O'qing. Gaplardagi bir xil asosli so'zlarni aniqlang. Ularning asosini toping. Bular nima uchun asosdosh so'zlar deyiladi?

1. Kanal suvga to'ldi. 2. Chanqoq yerlarga suv chiqdi. 3. Suvchi g'o'zani tunda sug'oradi. 4. Suvsiz yerda giyoh unmaydi.

Har bir gapning ega va kesimini ko'chirib yozing.

345- mashq. *Navbatchidan, mazali, shaharning* so'zlarini so'z tarkibi yuzasidan tahlil qiling.

N a m u n a : shaxmatchiga — shaxmat asos, **-chi** so'z yasovchi qo'shimcha, **-ga** so'zlarni o'zaro bog'lovchi qo'shimcha.

 346- mashq. Ko'chiring. So'zlarni namunadagidek qismlarga bo'ling. Qismlarning nomini ayting.

Jangchiga, bog‘la, lolazordan, maktabning, manzarali, jizilla, tuzsiz, sholikor, sovg‘ani.

Namuna: *xizmatchi*, *xizmatchining*

347- mashq. O‘qing. Shaxsni bildirgan otlarni aniqlang va ko‘chirib yozing. Ularning qanday so‘roqqa javob bo‘layotganini ayting.

Jamshidning otasi Asakadagi avtomobil zavodida ishlaydi. Zavodda ishchilar har xil ishlarni bajaradilar. Chilangar mashina qismlarini yig‘adi. Bo‘yoqchi tayyor mashinalarni bo‘yaydi. Nazoratchi mashina sifatini tekshiradi. Zavod aholiga sifatli mashinalarni yetkazib bermoqda.

Respublikamizda qanday turdagi mashinalar ishlab chiqarilmoqda? Misollar ayting.

348- mashq. So‘zlarni o‘qing. Tarkibida ot yasovchi qo‘shimcha bo‘lgan so‘zlarni yozing.

Suvchi, tomchi, tennischi, ninachi, sinfdosh, bardosh, bo‘taloq, o‘tloq.

Shu so‘zlardan qatnashtirib ikkita gap yozing.

 349- mashq. She‘rni ifodali o‘qing. Kim?, nima? so‘rog‘iga javob bo‘lgan otlarni aniqlang.

Latifjonning o‘ylagani
Ertangi dars, topshiriq.
— Yur, — deb futbol o‘ynagani, —
Olim keldi shoshilib.
— Yo‘q, — der Latif, — ayt-chi, Olim,
Dars kelarmi o‘yingga?

Tayyorlaylik darsni oldin,
Ulguramiz o'yinga.

Sulton Jabbor

Qaysi otlar bosh harf bilan yozilgan? Ularni ko'chiring.

350- mashq. Nuqtalar o'rniga mos qo'shimchalar qo'yib, matnni o'qing. Matnga sarlavha qo'ying va ko'chiring.

Bir kishi Luqmoni hakim.. so'radi: „Odob.. kimdan o'rgandingiz?“ Luqmoni hakim: „Odob.. odobsiz.. o'rgandim“, deb javob qildilar. U kishi yana so'radi: „Odob.. odobsiz.. qanday o'rgandingiz?“ „Doim kishilar.. qilgan ishlari.. va aytgan so'zlari.. diqqat bilan kuzatdim. Kimdan yomon so'z eshitsam, uni so'zlamadim. Bir yomon ish.. ko'rsam, uni qilmadim,“ — deb javob berdilar.

Munavvarqori Abdurashidxonovdan

351- mashq. Quyida berilgan darak gaplardan so'roq, his-hayajon gaplar hosil qilib yozing.

1. Uyimizga mehmon keldi. 2. Terim boshlandi.

352- mashq. So'z yasovchi qo'shimchalar yordamida shaxs bildirgan so'zlar yasang.

bino..	sholi..	boshqaruv..
suvoq..	shaxmat..	tadbir..

Qaysi so'z turkumiga oid so'z hosil qilindi?

353- mashq. O'qing. So'zlarga so'z yasovchi qo'shimchalar qo'shib, ot, sifat, fe'llar hosil qiling.

gul, fikr, yo'l, qadr.

Shu so'zlardan qatnashtirib 3 ta gap tuzing.

354- mashq. O‘qing. Otlarni aniqlang.

Qishlog‘imizda katta tokzor bor. Bog‘bonlar tokni yil bo‘yi parvarish qiladilar. Kuzda toklardan mo‘l hosil yig‘ib olinadi. Hosilni yig‘ishda o‘quvchilar qatnashadilar. Shirin-shakar uzumlar uzoq o‘lkalarga, shaharlarga yuboriladi.

Kishilarni bildirgan yana qaysi otlarni bilasiz? Misollar keltiring.

Otlarni quyidagi tartibda ko‘chiring.

Birlikdagi otlar: ...

Ko‘plikdagi otlar: ...

355- mashq. She‘rni ifodali o‘qing. Birlik va ko‘plik shaklidagi otlarni aniqlang.

— Ayt-chi, buncha jilmayib
Kulayapsan, quyoshjon?

— Ola bulutlar yo‘qdir,
Qara, tip-tiniq osmon.

— Ey qush, nega sayraysan,
Tinim bilmay tonggi payt?

— Ona yurt go‘zalligini
Kuylamay bo‘larmi, ayt.

Rauf Tolib

Birlikdagi otlarni ko‘plik shakliga aylantirib yozing.

356- mashq. O‘qing. Ertakni davom ettiring va ko‘chiring.

Bir bor ekan, bir yo‘q ekan. Qadim zamonda bir ovchi yashagan ekan. U ov qilgani o‘rmonga boribdi. Qarasa, tuzog‘iga bir kiyik ilinibdi. U oddiy emas, sehrli kiyik ekan...

357- mashq. Nuqtalar o'rniga narsa-shaxs nomlarini qo'yib, gaplarni ko'chiring. Olmaxonning nima uchun achchiqlanganini ayting.

... o'ziga yangi uy qurdi. U ... mehmon chaqirishga yubordi. Olmaxon ... , ... va ... uyg'otib, bu xabarni ularga yetkazdi. Quyon mehmonlarni ... , ... va ... bilan mehmon qildi. Olmaxon achchiqlandi. Ayiq buni sezib qoldi. Ayiq o'rmondan keltirgan bujur yong'oqlarini olmaxon tomon yumalatib yubordi. Ziyofat uzoq davom etdi.

Foydalanish uchun so'zlar: *quyon, olmaxonni, ayiqni, tipratikanni, toshbaqani, karam, qulupnay, sabzi.*

358- mashq. O'qing.

Yulduz, parta, baliq, daraxt, piyola.

Bu otlarni ko'plikdagi otlarga aylantirib yozing. Yozganlaringizni o'qing. Ko'plik qo'shimchasining aytilishi bilan yozilishidagi farqni tushuntiring.

359- mashq. O'qing, otlarni aniqlang, ularni sifatlar bilan birgalikda ko'chiring.

1. Toza havo, tiniq suv bizning yaqin do'stimiz.
2. Uzoqdan bolalarning quvnoq ovozi eshitildi.
3. Go'zal Vatanimiz topsin sharaf-shon.
4. Shabadada daraxtning yashil yaproqlari tebrandi.

360- mashq. **-li, -la** qo'shimchalari yordamida otlardan sifat va fe'llar hosil qilib yozing.

yuk —...,

six —...,

shox —...,

qop —...,

361- mashq. O'qing. Berilgan gaplarga sifatga oid so'zlar qo'shib, gapni qayta tuzing.

1. Yoz keldi. 2. Mevalar pishdi. 3. Bolalar ta'tilga chiqdilar.

362- mashq. Matnni o'qing. Sonlarni aniqlang.

Siz chigirtkalar to'dasini ko'rganmisiz? Ular to'da bo'lib, bir yerdan ikkinchi yerga uchganlarida bo'yiga to'qson, eniga esa sakson kilometrcha kenglikdagi osmonni egallaydi. Ekin maydonlariga tushib qol-salar, besh million kishiga yetadigan donni yeb bitiradi.

Uning mushaklari juda rivojlangan. Shu mushak-lar odamda bo'lsa, u olti tonna yukni ko'tara olardi.

„G'uncha“dan

Sonlarni ot bilan birga yonma-yon yozing, keyin sonlarni raqam bilan ham yozib chiqing.

363- mashq. Sonlarni aniqlang.

Qadim zamonda bir kishi bo'lgan ekan. Uning 3 ta o'g'li bor ekan. Uchovi ham o'qigan, oq-qorani tanigan ekan. To'ng'ichi 20 yoshda, o'rtanchasi 18 yoshda, kenjasi 16 yoshda ekan.

Ko'chiring. Sonlarni harflar bilan yozing.

 364- mashq. Berilgan otlarga mos sonlarni qo'yib yozing.

... qavat, ... avtobus, ... uy, ... bekat, ... qator,
... sinf, ... o'quvchi, ... kishi.

Yozgan birikmalaringizni qatnashtirib, uchta gap tuzing va yozing.

365- mashq. O'qing. Fe'llarni aniqlang.

EKSKAVATOR

Dasht qo'yniga kirdi-yu, **Tashna** yer bag'ridan u
Ilk bora na'ra soldi. Siqimlab tuproq oldi.

Erkin Vohidov

Ko'chiring. Fe'llarning tagiga chizing. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarga yaqin ma'noli so'zlar toping.

Matndagi *qo'yin, bag'ir* so'zlarini qiyoslang. Shoir ularni qanday ma'noda ishlatganiga e'tibor bering.

366- mashq. Nuqtalar o'rniga gapning mazmuniga mos fe'lni qo'yib o'qing.

G'ayrat bahorda qirga Qirda u lola
Yozda polizga Qovun-tarvuzlarni mashinaga
Kuzda ishkomdan uzum

G'ayrat yozni foydali ish bilan

Foydalanish uchun so'zlar: *teradi, ortishadi, uzadi, chiqadi, o'tkazadi, boradi.*

Ko'chiring. Otlarni aniqlang, so'zlarni o'zaro bog'lovchi qo'shimchalarni belgilang. Siz yozda nima ish qilmoqchisiz? So'zlab bering.

 367- mashq. Matni o'qing, unga sarlavha toping.

Haydovchi ertasi kuni Hasanga qop-qora, chiroyli kiyik keltirib berdi. Hasan kiyikka „Yulduz“ deb nom qo'ydi.

„Yulduz“ hovlida yurishga, bolalarning qo'lidan ovqat yeyishga ko'nika boshladi. Hatto Hasanning orqasidan ergashadigan ham bo'lib qoldi. Hasan juda quvondi. (*Yoqubjon Shukurovdan*)

Matndagi ot, sifat, fe'llarni ko'chirib yozing.

368- mashq. O'qing.

IBRAT

Odamzod uzoq umr ko'radi. Elim deb, yurtim deb barakali mehnat qiladi.

Ba'zilar Vatan uchun jonini fido etadi. Ba'zilar halol ishlab, faxriylar safidan munosib o'rin oladi.

Vatan ozodligi va mustaqilligi uchun jonini fido etgan ajdodlar yodi minnatdor avlodlar xotirasida abadiy saqlanadi. Vatan ravnaqi, farovon hayot uchun fidokorona mehnat qilgan faxriylar e'zozlanadi, hurmat bilan qadrlanadi.

Ajdodlar jasorati biz uchun o'rnakdir!

Quyidagi savollarga yozma javob bering:

1. Shahringiz yoki qishlog'ingizdagi Xotira xiyobonini borib ko'rganmisiz?
2. Vatan ozodligi va mustaqilligi uchun qurbon bo'lganlardan kimlarni bilasiz?
3. Mehnat faxriysi bo'lgan kimingiz bor?
4. 9-may — Xotira va qadrlash kuni qayerlarda bo'ldingiz va kimlarni ziyorat qildingiz?

369- mashq. O'qing, gapdagi so'zlarning bog'lanishini aniqlang.

1. Botir „Kelajak ovozi“ tanloviga qatnashdi.
2. Kecha Toshkentda tadbirkorlarning yig'ilishi bo'ldi.

370- mashq. Rasmni diqqat bilan kuzating. Rasm asosida hikoya tuzing.

 371- mashq. Topishmoqlarni o'qing. Fe'llarni toping. Topishmoqlarni javobi bilan yozing. Bo'lishli va bo'lishsiz fe'llar tagiga ikki chiziq chizing.

Yomg'irdan so'ng chiqadi,
Cho'tir qalpoq kiyadi.
Quyoshni yoqtirmaydi,
Shamolni chaqirmaydi.

Mehnat qilib tolmaydi,
Sira orom olmaydi.

372- mashq. Hikoyani o'qing. Mazmunini so'zlab bering.

HAYVONOT BOG'IDA

Bir kuni hayvonot bog'ida qiziq voqea yuz berdi. Allaqayerdan bir zag'izg'on uchib keldi. U to'tining qafasi yonida bezovtalanib qag'illadi. Bo'g'ma ilon inidan chiqib ketgan ekan. U sudralib, to'ti turgan qafasga chiqib olgan, bechora to'ti esa, o'zini har tarafga urardi. Hayvonot bog'idagi xizmatchilar bundan xabardor bo'ldilar. Ular ilonni tezda tutdilar

va o'z qafasiga soldilar. Shunday qilib, to'ti o'limdan qutqarildi.

Berilgan rejadan foydalanib, hikoyani qismlarga bo'ling. Har qaysi qismni yangi qatordan boshlab yozing.

Reja:

1. Zag'izg'onning bezovtalanishi.
2. Bo'g'ma ilon hamlisi.
3. To'ti o'limdan qutqarildi.

373- mashq. Juftlab berilgan so'zlarni o'qing. Ma'nolarini bilib oling.

Shox — sho'x, cho'p — chop, chigit — chirit, tol — tor, un — o'n, to'r — tur.

Ko'chiring. Har bir so'z qaysi so'z turkumiga kirishini qavs ichida yozing.

374- mashq. O'qing. Har bir gapning boshlanishi va oxirini aniqlang, gaplarni to'xtam bilan ajratib, qayta o'qing.

men **yozni** qishloqda **tog'amnikida** o'tkazaman tongda O'skanboy bilan qo'y-qo'zilarni **yaylovga** olib chiqamiz issiq kunlari ko'lga borib cho'milamiz ta-namizni quyoshda **chiniqtiramiz** baliq ovlaymiz tog'am meni ham ovga olib boradilar qishloqning havosi toza men qishloqni **sevaman**

Har bir gapning tinish belgisini qo'yib ko'chiring. Ajratilgan so'zlarning ma'nosiga e'tibor bering.

375- mashq. Berilgan ot, fe'l va sifatlardan gaplar tuzing.

Otlar: shamol, daraxtlar, kunlar, gullar, hidlar.

Fe'llar: ochildi, boshlanadi, tarqaldi, esdi, gulladi.

Sifatlar: mevali, mayin, oq, qizil, issiq, yoqimli.

Tuzgan gaplaringizni yozing. Ega yoki kesim bilan bogʻlangan ikkinchi darajali boʻlaklarni aniqlang. Bogʻlanishini chizma orqali koʻrsating.

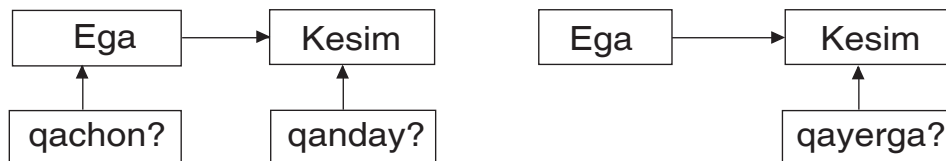
 376- mashq. Berilgan mavzu va rejadan foydalanib, kuzatishingiz asosida insho yozishga tayyorlaning.

BAHORDA

Reja:

1. Kunlar isiy boshladi.
2. Tabiat jonlandi.
3. Bahorgi ishlar.
4. Bahor tabiati.
5. Mehnat zavqi.

377- mashq. Chizmaga mos gaplar tuzib yozing.

378- mashq. Oʻqing. Gapning chegarasini aniqlang. Toʻxtam bilan ularni ajrating. Savollarga javob bering.

OLCHA

bahor keldi olcha daraxti gulladi gullari toʻkildi koʻm-koʻk gʻoʻralar tezda qizardi olchalar yetilib pishdi olchadan toʻyib-toʻyib yedik onam olchadan murabbo pishirdi

Har bir gapning birinchi soʻzi qanday harf bilan boshlanadi va oxiriga qanday belgi qoʻyiladi? Gapning bosh boʻlaklari va ikkinchi darajali boʻlaklarini aniqlang.

379- mashq. She'rni ifodali o'qing. Bo'lishsiz fe'llarni aniqlang.

OLMA

Men sizlarning
Olmangiz,
Xomligimda
Olmangiz.

Nortojiga
O'xshab so'ng,
Voy qornim, deb
Qolmangiz!

Erkin Vohidov

She'rdagi ot, sifat va fe'llarni topib, daftaringizga yozing.

380- mashq. O'qing. Mazmunini so'zlab bering.

AQL VA BOYLIK

Bir chol to'rt o'g'li bilan yashardi. Bir kuni chol:

— O'g'illarim, men qarib qoldim. Orangizda birortangiz oila boshlig'i bo'lishingiz kerak. Har qaysingiz menga aqli va davlatmand ekanligingizni ko'rsating, — debdi.

Katta o'g'il zumrad ko'zli oltin uzugini, ikkinchi o'g'il zarbof choponini, uchinchi o'g'il kumush va javohirlar qadalgan kamarini ko'rsatibdi. Chol kenja o'g'liga:

— Sen nega indamaysan? — debdi.

— Menda zumrad ko'zli uzuk ham, zarbof chopon ham, qimmatbaho kamar ham yo'q. Lekin mehnatkash qo'lim, botir yuragim, aqli boshim bor, — debdi kenja o'g'il.

Kenja o'g'lining javobi cholga yoqibdi. Bor-yo'g'ini kenja o'g'liga meros qilib qoldiribdi.

Ajratilgan gaplarni ko'chiring. Shu gaplardagi har bir gap bo'lagi qaysi so'z turkumiga kirishini ayting.

381- mashq. Berilgan so'zlarga ma'nodosh (yaqin ma'noli) so'zlar toping. Ma'nodosh otlarni alohida, ma'nodosh sifatlarni alohida yonma-yon yozing.

Toza, tiniq, do'st, quvnoq, ovoz, go'zal, shabada, yaproq, katta, quyosh.

 382- mashq. O'qing. Gapning mazmuniga qarab, oxiriga tegishli tinish belgisini qo'yib ko'chiring.

istiqlol bergan ne'matni qadrlaylik u matematika-
tikadan qanday baho oldi ey maysalar, maysalar,
sizdan olam yasanar

Bu gaplarning turini ayting. Javobingizni asoslab bering.

383- mashq. O'qing. Fe'llarni aniqlang. Qavs ichidagi nuqtalar o'rniga fe'llarning so'roqlarini qo'ying.

1. Ikrom kompyuterda ishlashni (...) o'rgandi.
2. Tikuvchi fabrikada ko'ylak (...) tikyapti. 3. Maysalar ustiga shudring (...) tushdi. 4. Bulut orasidan quyosh (...) ko'rindi. 5. Chigitdan yog' (...) olinadi.

Gaplarni so'roqlari bilan ko'chiring. Fe'llarning tagiga chizing.

384- mashq. Nuqtalar o'rniga so'roqlarga mos so'zlarni qo'yib, gaplarni yozing.

1. Chavandoz (nimaga?) mindi. 2. Haydovchi (nimani?) yurgizdi. 3. Ot (qayerdan?) yelib ketdi.

So'zlarni o'zaro bog'lovchi qo'shimchalarga ega bo'lgan otlarni tarkibiy qismlarga ajrating va tegishlicha belgilang.

 385- mashq. Berilgan gaplarga mos soʻzlar qoʻshib, gapni qayta tuzing va yozing.

1. Tanlov boshlandi. 2. Oʻquvchilar keldilar.

386- mashq. Qavs ichidagi soʻroqlarga mos soʻzlar qoʻyib oʻqing.

YOZDA

Yozda (nima?) yerni qizdiradi. (Nima?) juda isiydi. Bogʻlarda (qanday?) mevalar pishadi. (Qanday?) shamol esadi. Har tomondan (qanday?) hidlar keladi.

Foydalanish uchun soʻzlar: *shirin, havo, mayin, quyosh, yoqimli.*

Koʻchiring. Qoʻygan soʻzlaringiz qaysi soʻz turkumiga kiradi? Ular gapda qaysi boʻlak vazifasida kelyapti?

387- mashq. Qavs ichidagi soʻroqlarga mos soʻzlarni topib, gaplarni toʻldiring. Bosh va ikkinchi darajali boʻlaklarni aniqlang.

(Qanday?) yoz boshlandi. (Qayerda?) oʻqishlar tugadi. Bolalar (nimaga?) chiqadilar. Ular (qayerdan?) (nimalar?) toʻplaydilar. Toʻplagan kolleksiyalarini (qachon?) (qayerga?) keltiradilar.

Foydalanish uchun soʻzlar: *issiq, sayohatga, maktabda, kolleksiyalar, togʻdan, maktabga, sentabrda.*

 388- mashq. Yozgi taʼtilni qanday oʻtkazishingiz haqida kichik matn tuzing va yozing.

389- mashq. Matnni oʻqing, sarlavha toping.

Derazadan koʻchaga moʻralab oʻtirgan Erkinjon maktabdan qaytayotgan oʻrtoqlarini koʻrdi. Nima

uchundir xo'rsinib qo'ydi. Shu payt eshik taqillab qoldi. Erkinjon borib ochdi. Qarshisida sochlariga oq oralagan, qotmadan kelgan kishi turardi.

— Men shifokorman, Erkinjon shu yerda tura-dimi? — deb so'radi u.

Shifokor Erkinni diqqat bilan tekshirdi. Dori qog'ozni to'ldirib, Erkinjonga berdi.

Halima opa ishdan barvaqt qaytdi. U eshikdan kira solib o'g'lidan hol-ahvol so'radi. Erkinjon shifokor bergan qog'ozni onasiga ko'rsatdi. Halima opa qog'ozni olib o'qidi. Erkinjon birdan qizarib ketdi.

Hikoyani davom ettiring. Siz mug'ambirlik, yalqovlik kasali haqida eshitganmisiz? Oxirgi ikki gapning bosh va ikkinchi darajali bo'laklarini aniqlang.

390- mashq. Berilgan otlarga mos sifatlar, fe'llar topib yozing.

Namuna: *katta daraxt. Daraxt ko'kardi.*

Bino, ko'cha, quyon, suv, chaqmoq.

 391- mashq. Quyidagi fe'llarga yaqin ma'noli fe'llar topib yozing.

Xohlamoq, achinmoq, sog'aymoq, charchamoq.

Shu so'zlar kesim bo'lib kelgan gaplar tuzing.

392- mashq. O'qing. Gaplarning qanday bo'laklardan tuzilganligini ayting.

TA'TILDA

Yaqinda maktabimizda o'qish tugaydi. Yozgi ta'til boshlanadi. O'rtoqlarim oromgohlarga jo'naydilar.

Men qishloqqa — buvimnikiga boraman. Akam „Geolog“ oromgohiga boradi. Hamma yaxshi dam oladi.

Ko'chiring. Eganing tagiga bir, kesimning tagiga ikki chiziq, ikkinchi darajali bo'laklarning tagiga to'liqlik chiziq chizing.

393- mashq. Rasmga qarab hikoya tuzing. Tuzgan hikoyangizdagi ikkita gapni yozing. Ulardagi gap bo'laklarini aniqlang.

394- mashq. She'ni ifodali o'qing, yod oling.

Kezib yurar gulbahor,
Go'zalligi, zavqi bor.
Yam-yashil ekan tusi,
Yoshlikka to'la husni.
Yashilligi yoshlikdir,
Quchog'i quyoshlikdir.

Po'lat Mo'min

LUG'AT

A

albom
arra
avgust
avtobus

B

baho
barmoq
behi
binafsha
bodring
bulut

D

daraxt
dars
davlat
dekabr
dohiy

E

ehtirom
elat
ermon
e'tibor

F

farzand
fil
fonarcha

G

gazeta
gulsapsar
gulxan
go'sht

H

handalak
harf
havas
havo
hayvonot
haqida
hovli
hurmat

J

jahon
jangovar
javob
juft

K

kaft
kanal
kapalak
karam
kitob
konki
ko'prik

L

lavlagi
loviya

M

matros
mashina
mebel
mehnat
mehribon
metro
mukofot
mumkin
minnatdor
mushuk

N

navbatchi
noyabr
no'xat

O

ohak
oktabr
olxo'ri

P

palto
parta
partiya
payvand
paxta
piyola
pichoq
pomidor

Q

qulupnay
qo'ng'iroq

R

raketa
rasm
ro'yxat

S

sabzavot
Samarqand
samolyot
savol
sentabr
sigir
sinf
soat
suhbat
supurgi

T

tabiat
tamom
taom
telefon

terimchi
texnika
tomoshabin
tovush
traktor
tramvay
tutun
toshbaqa
Toshkent

U

uzum
uzun
uchuvchi

V

vaqt
varaqlar
vazifa

X

xabar
xato

xayrlashmoq
xirmon
xodim
xursand
xo'jalik
xo'roz

Y

yelpig'ich
yetti
yomg'ir
yong'oq

Z

Zafar
zamon
zarg'aldoq
zavq

O'

o'quvchi
o'rdak

o'roq
o'zak

G'

g'alla
g'arq
g'ildirak
g'ubor

Sh

shabada
shaftoli
shahar
shamol
shkaf

Ch

chaman
chinni
chiroyli
chumchuq

MUNDARIJA

TAKRORLASH	3
Nutq. Gap. Soʻz	3
Tovushlar va harflar. Boʻgʻin. Alifbo	10
Tutuq (') belgisi	16
Sh, ch, ng harflar birikmalari	19
Jarangli va jarangsiz undoshlar	22
Talaffuzda tushib qoladigan undoshlar	25
Yonma-yon kelgan bir xil undoshlar	26
GAP	30
Gapning maqsadiga koʻra turlari	30
Darak gap	32
Soʻroq gap	34
Buyruq gap	39
His-hayajon gap	40
Gap boʻlaklari	43
Bosh boʻlaklar	45
Ikkinchi darajali boʻlaklar	51
Gapda soʻzlarning bogʻlanishi	54
SOʻZ TARKIBI	58
Asos va asosdosh soʻzlar	58
Soʻz yasovchi qoʻshimchalar	63
Soʻzlarni oʻzaro bogʻlovchi qoʻshimchalar	67
SOʻZ TURKUMLARI	73
Ot	76
Otlarda birlik va koʻplik	84
Ot yasovchi qoʻshimchalar	90
Sifat	95
Sifat yasovchi qoʻshimchalar	99
Son	104
Feʼl	108
Boʻlishli va boʻlishsiz feʼllar	118
Feʼl yasovchi qoʻshimchalar	122
YIL DAVOMIDA OʻTILGANLARNI TAKRORLASH	127
LUGʻAT	147

SIDDIQ FUZAILOV ,

MATLUBA XUDOYBERGANOVA,
SHAROFAT YO'LDOSHEVA

ONA TILI

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 3- sinfi uchun darslik

14- nashri

*„O'qituvchi“ nashriyot-matbaa ijodiy uyi
Toshkent — 2016*

Muharrir *S. Xo'jaahmedov*
Badiiy muharrirlar: *Sh Xo'jayev, Sh. Odilov*
Texnik muharrir *S. Nabiyeva*
Kompyuterda sahifalovchi *Sh. Yo'ldosheva*
Musahhah *M. Ibrohimova*

Nashriyot litsenziyasi AI № 161. 14.08.2009. Original-maketdan bosishga ruxsat etildi 18.03.2016. Bichimi 70x90^{1/16}. Ofset bosma usulida bosildi. Ofset qog'oz. Helvetika garnituras. Kegli 12, 14 shponli. Bosma t. 9,5. Shartli b. t. 11,11. Hisob-nashriyot t. 7,22. Adadi 532 628 nusxa. Buyurtma №

O'zbekiston Matbuot va axborot agentligining „O'qituvchi“ nashriyot-matbaa ijodiy uyi. Toshkent—206, Yunusobod dahasi, Yangishahar ko'chasi, 1- uy. Shartnoma № 07-01-16

Fuzailov S.

81.20'zb
F 96

Ona tili: umumiy o'рта ta'lim maktablarining
3- sinfi uchun darslik / S. Fuzailov, M. Xudoyber-
ganova, Sh. Yo'ldosheva. — 14- nashri. — T.:
„O'qituvchi“ NMIU, 2016. — 152 bet.

ISBN 978-9943-02-950-7

UO'K: 811.512.133(075)

KBK 81.2 O'zb - 922

Ijaraga beriladigan darslik holatini ko'rsatuvchi jadval

№	O'quvchining ismi va familiyasi	O'quv yili	Darslikning olingandagi holati	Sinf rahbari-ning imzosi	Darslikning topshirilgan-dagi holati	Sinf rahbari-ning imzosi
1.						
2.						
3.						
4.						
5.						
6.						

Darslik ijaraga berilib, o'quv yili yakunida qaytarib olinganda yuqoridagi jadval sinf rahbarlari tomonidan quyidagi baholash mezonlariga asosan to'ldiriladi:

Yangi	Darslikning birinchi marotaba foydalanishga berilgandagi holati.
Yaxshi	Muqova butun, darslikning asosiy qismidan ajralmagan. Barcha varaqlari mavjud, yirtilmagan, ko'chmagan, betlarida yozuv va chiziqlar yo'q.
Qoniqarli	Muqova ezilgan, birmuncha chizilib, chetlari yedirilgan, darslikning asosiy qismidan ajralish holati bor, foydalanuvchi tomonidan qoniqarli ta'mirlangan. Ko'chgan varaqlari qayta ta'mirlangan, ayrim betlariga chizilgan.
Qoniqarsiz	Muqovaga chizilgan, yirtilgan, asosiy qismidan ajralgan yoki butunlay yo'q, qoniqarsiz ta'mirlangan. Betlari yirtilgan, varaqlari yetishmaydi, chizib, bo'yab tashlangan. Darslikni tiklab bo'lmaydi.